

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

**ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)**

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Випуск 16/58 (2024)

**Видавничий дім
«Гельветика»
2024**

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 28 листопада 2024 року)

«Українські історичні студії» відповідно до наказу МОН України від 02.10.2024 № 1415 є зміненою назвою попереднього видання «Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2023 = 65.72).

Впродовж 2004 – 2024 рр. попереднє видання виходило за серійним принципом.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2360 від 11.07.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-04754)

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакцій-ної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Українські історичні студії / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Випуск 16/58. 164 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.16/58>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

UKRAINIAN HISTORICAL STUDIES

Issue 16/58 (2024)

“Helvetica”
Publishing House
2024

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(November 28, 2024, Minutes № 12)

“Ukrainian Historical Studies” in accordance with the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 02.10.2024 No. 1415 is a changed title of the previous edition “Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series” was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category “B”) of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2023 = 65.72).

During 2004-2024, the previous edition was published serially.

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2360 as of 11.07.2024 (Media ID: R30-04754)

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author’s texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Ukrainian Historical Studies /Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House “Helvetica”, 2024. Issue 16/58. 164 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.16/58>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Батюк Тарас, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галів Микола, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Ільницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лазурко Лідія, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Медвідь Оксана, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Петречко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Batiuk Taras, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Haliv Mykola, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Iinytskyi Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Lazurko Lidiia, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Poland).

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Medvid Oksana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Юрій БЕДНАРЧУК ІСТОРІЯ ПОХОДУ БОЛЕСЛАВА І ХОРОБРОГО НА КИЇВ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.	9
Юрій СТЕЦИК НАСЕЛЬНИКИ КАНІВСЬКОЇ АРХИМАНДРІЇ (1776–1782 РР.): РЕКОНСТРУКЦІЯ БІОГРАМ.....	20
Леся СМУТОК, Ігор СМУТОК ІСТОРІЯ І ГЕНЕАЛОГІЯ ШЛЯХТИ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	31
Світлана БІЛА, Галина ГРИЦЕНКО НАСЛІДКИ УНІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ТА ЛЬВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЯХ У ТРАКТУВАННІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ СТ.	38
Олександр ЖИТКОВ, Денис БУГОР РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧИХ НАУК У НАДДНІПРЯНИЩИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....	46
Віталій ТЕЛЬВАК, Вікторія ТЕЛЬВАК, Василь ПЕДИЧ АРХЕОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СПАДЩИНІ ГРУШЕВСЬКОГО-РЕЦЕНЗЕНТА	56
Назарій ПЕТРІВ ЖІНОЧЕ СЛУЖІННЯ В БАПТИСТСЬКОМУ РУСІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ	67
Олександр МОРУШКО, Наталія ХИМИЦЯ ПОЛІТИЧНІ ТА ВІЙСЬКОВІ АМБІЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ «ФРАКЦІЯ РЕВОЛЮЦІЙНА» В КОНТЕКСТІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	77
Анастасія КМІН ТВАРИНИ НА ФРОНТІ: РОЛЬ ПАРНОКОПИТНИХ У ВІЙСЬКОВИХ ОПЕРАЦІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	85
Оксана ГОРБАЧИК РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ В ПАЛЕСТИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939).....	91
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГАЛІВ РАДЯНСЬКА РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА НА ДРОГОБИЧЧИНІ В ІМЕНАХ (1941 Р.): НОВЕ ДЖЕРЕЛО	98
Юрій СКРИПНИЧЕНКО ЕКСПЛУАТАЦІЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВЩИНИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.	116
Оксана МЕДВІДЬ, Руслана ПОПП ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИВНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ	126
Галина БУХТА СУСПІЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА А. О. БАБИЧА (1936–2015)	139
Дмитро СИМОНОВИЧ ДЕМОКРАТИЧНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В. ЛИПІНСЬКОГО В ТРАКТУВАННЯХ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ	150
РЕЦЕНЗІЇ	
Олег ПЕТРЕЧКО ІСТОРИОГРАФІЧНІ ОБРАЗИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ЗАКОРДОННОМУ УКРАЇНОЗНАВСТВІ 1940–1980-Х РР.	159

CONTENTS

UKRAINIAN HISTORICAL STUDIES

Iurii BEDNARCHUK	THE HISTORY OF THE CAMPAIGN OF BOLESLAV I THE BRAVE TO KYIV IN POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF THE 19TH – FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY.....	9
Yurii STETSYK	RESIDENTS OF KANIV ARCHIMANDRIA (1776–1782): RECONSTRUCTION OF BIOGRAPHIES.....	20
Lesia SMUTOK, Ihor SMUTOK	HISTORY AND GENEALOGY OF THE GALICIAN NOBILITY OF THE LATE 18th – EARLY 20th CENTURIES IN MODERN UKRAINIAN AND POLISH HISTORIOGRAPHY	31
Svitlana BILA, Halyna HRYTSENKO	CONSEQUENCES OF THE UNION PROCESSES IN THE PEREMYSHL AND LVIV DIOCESES IN THE INTERPRETATION OF UKRAINIAN HISTORIANS OF GALICIA AT THE END OF THE 19TH CENTURY	38
Oleksandr ZHITKOV, Denys BUHOR	THE DEVELOPMENT OF NATURAL SCIENCES IN THE DNEIPER REGION IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES: CURRENT STATE OF RESEARCH.....	46
Vitalii TELVAK, Viktoriya TELVAK, Vasyl PEDYCH	ARCHAEOLOGICAL ISSUE RANGE IN THE HERITAGE OF HRUSHEVSKY-REVIEWER	56
Nazarii PETRIV	WOMEN’S MINISTRY IN THE BAPTIST MOVEMENT: HISTORICAL CONTEXT.....	67
Oleksandr MORUSHKO, Nataliia KHYMYTSIA	POLITICAL AND MILITARY AMBITIONS OF THE POLISH SOCIALIST PARTY “REVOLUTIONARY FACTION” IN THE CONTEXT OF THE FIRST WORLD WAR.....	77
Anastasiia KMIN	ANIMALS ON THE FRONT: THE ROLE OF UNGULATES IN MILITARY OPERATIONS OF WORLD WAR I	85
Oksana HORBACHYK	DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN PALESTINE IN THE INTERWAR PERIOD (1918–1939)	91
Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HALIV	SOVIET REPRESSIVE POLICY IN DROHOBYCH REGION IN NAMES (1941): A NEW SOURCE	98
Yurii SKRYPNYCHENKO	EXPLOITATION OF LABOR RESOURCES OF KHARKIV REGION DURING THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION: UKRAINIAN AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY OF THE FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURY	116
Oksana MEDVID, Ruslana POPP	IDEOLOGICAL AND PROPAGANDA PROCESSES IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN THE IMMEDIATE POST-WAR YEARS: NEW DOCUMENTARY EVIDENCE	126
Halyna BUKHTA	SOCIAL AND HUMANISTIC VIEW OF GLOBAL PROBLEMS OF HUMANITY IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICS A. O. BABICHA (1936 – 2015)	139
Dmytro SYMONOVYCH	DEMOCRATIC FEATURES OF V. LYPYNSKYI’S POLITICAL OUTLOOK AS INTERPRETED BY CONTEMPORARY RESEARCHERS	150

REVIEWS

Oleh PETREChKO	HISTORIOGRAPHIC IMAGES OF MYKHAYL HRUSHEVSKY IN FOREIGN UKRAINIAN STUDIES 1940–1980	159
-----------------------	---	-----

Юрїї БЕДНАРЧУК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ukrhistorydr@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6871-9628>

Бібліографічний опис статті: Беднарчук, Ю. (2024). Історія походу Болеслава I Хороброго на Київ у польській історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. *Українські історичні студії*. 16(58). 9–19. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.1>

ІСТОРІЯ ПОХОДУ БОЛЕСЛАВА I ХОРОБРОГО НА КИЇВ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

Анотація. *Мета дослідження* полягає у вивченні специфіки зображення подій походу польського князя Болеслава I Хороброго на Київ у працях польських істориків, які працювали в другій половині XIX ст. й до початку II Світової війни. Встановлено особливості стереотипів щодо цих подій, що побутували в польській історіографії та історичній свідомості поляків, визначено обставини, що впливали на їх формування. **Методологія дослідження** спирається на принципи об'єктивізму та історизму, методи аналізу та синтезу, порівняння, критики історичних джерел. **Наукова новизна:** вперше в українських історіографічних дослідженнях спеціально вивчаються особливості зображення подій польсько-руської війни 1018 р. у польській історіографії з другої половини XIX ст. й до 1939 р. **Висновки.** Образ походу польського князя Болеслава I Хороброго на Київ був одним із ключових у польській історіографії середньовічної історії Польщі. На його формування в значній мірі вплинули давніші легенди та перекази, а само вже зображення подій 1018 р. у працях польських істориків впливало на формування їх історичного міфу у свідомості польського народу. Дослідники здебільшого намагались прославляти Болеслава I й зобразити його військову кампанію як тріумфальне діяння на шляху перетворення Польщі не лише в регіонального лідера середньовічної Центральної та Східної Європи, а й суперника тогочасних Німецької та Візантійської імперій. Історики багато уваги приділяли напівміфологічним подіям, що в пізнішому стали одними із символів польської ідентичності. Зокрема, це стосувалося оповіді про меч Щербець та удар по київських Золотих Воротах. Таке зображення історичних подій слугувало патріотичному вихованню поляків у XIX та XX ст., формувало моделі поведінки щодо їхніх східних сусідів та нав'язувало ідеї відтворення польської держави, яка мала б сягати своїми кордонами Дніпра.

Ключові слова: похід на Київ 1018 р., Болеслав I Хоробрий, Ярослав Мудрий, Святополк Окаянний, меч Щербець, польська історична наука, історіографія.

Iurii BEDNARCHUK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ukrhistorydr@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6871-9628>

To cite this article: Bednarchuk, Iu. (2024). Istoriiia pokhodu Boleslava I Khorobroho na Kyiv u polskii istoriohrafii druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX st. [The history of the campaign of Boleslav I the Brave to Kyiv in Polish historiography of the second half of the 19th – first third of the 20th century]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 9–19. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.1> [in Ukrainian].

THE HISTORY OF THE CAMPAIGN OF BOLESLAV I THE BRAVE TO KYIV IN POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF THE 19TH – FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of the research is to study the specifics of the depiction of the events of the campaign of the Polish prince Boleslaw I the Brave to Kyiv in the works of Polish historians who worked in the second half of the 19th century and before the beginning of World War II. To establish the specific features of stereotypes regarding these events that were present in Polish historiography and the historical consciousness of Poles, to determine the circumstances that influenced their formation. The research methodology is based on the principles of objectivism and historicism, methods of analysis and synthesis, comparison, criticism of historical sources. Scientific novelty: for the first time in Ukrainian historiographic research, the peculiarities of the depiction of the events of the Polish-Rus war of 1018 in Polish historiography from the second half of the 19th century until 1939 are specifically studied. Conclusions. The image of the campaign of the Polish prince Boleslaw I the Brave to Kyiv was one of the most important in the Polish historiography of the medieval history of Poland. Its formation was largely influenced by ancient legends and tales, and the depiction of the events of 1018 in the writings of Polish historians influenced the formation of their historical myth in the minds of the Polish people. Researchers have mostly tried to glorify Boleslaw I and depict his military campaign as a triumphant act on the way to transforming Poland not only into a regional leader of medieval Central and Eastern Europe, but also a rival of the then German and Byzantine empires. Historians paid a lot of attention to semi-mythological events that later became one of the symbols of Polish identity. In particular, this concerned the story about the Shcherbets sword and the strike on the Golden Gate of Kyiv. Such a depiction of historical events served the patriotic education of Poles in the 19th and 20th centuries, formed models of behavior in relation to their eastern neighbors, and imposed ideas on the reproduction of the Polish state, which should reach its borders to the Dnieper.*

Key words: *Campaign to Kyiv in 1018, Boleslaw I the Brave, Yaroslav the Wise, Svyatopolk the Accursed, Shcherbets sword, Polish historical science, historiography.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш знакових подій в історії відносин між Київською Руссю та середньовічною польською державою був похід польського князя Болеслава I Хороброго на Київ у процесі міжусобної боротьби між нащадками Володимира Великого – Святополком, прозваним «Окаянним», та Ярославом, пізніше відомим як «Мудрий». Для історичної свідомості польського народу ці події мали надзвичайно велике значення, яке перевершувало їх роль у самому історичному процесі першої половини XI ст., й вони слугували прикладом для наслідування для багатьох поколінь поляків аж до сьогодення. На їх основі формувалися певні стереотипи сприйняття поляками своїх східних сусідів, а зокрема й українців, та моделі відносин із ними. Поступово зображення подій 1018 р. обростали все новими яскравими образами та оцінками, поки не перетворилися в один із національних міфів Польщі. Такі образи історичних подій та історичні міфи в значній мірі впливали на зображення фактів минулого в працях польських істориків, а вони у свою чергу ставали призмою, через яку польський народ уявляв своє минуле Раннього Середньовіччя. Тому вивчення історіографічних образів, що склалися в польській історичній науці в особливо плідний період її розвитку – з другої половини XIX ст. й до початку II Світової війни, є дуже важливим для пізнання основ, на які спирається польське розуміння історії українсько-польських відносин та їх сучасного стану.

Аналіз досліджень. У польській історичній науці події, пов'язані з походом Болеслава I на Київ у 1018 р., знайшли своє відображення в багатьох публікаціях, як у давніші періоди розвитку історичної науки, так і вже в сучасності. До них закономірно зверталися й українські та російські дослідники історії Київської Русі та спеціалісти з даної тематики з інших країн. Однак спеціальним вивченням саме історіографічних образів походу Болеслава Хороброго на

Русь у працях польських істориків фактично ніхто не займався. Зображенням цих подій у польській історіографії на більш широкому тлі торкалися у своїх дослідженнях вітчизняні дослідники Віталій Тельвак (Тельвак, 2006; Тельвак, 2007; Telvak, Yanyshyn, 2021) та Тарас Гриневич. Останньому, зокрема, належить і стаття «Київська Русь у дискусіях польських істориків міжвоєнного часу» (Гриневич, 2010), в якій Т. Гриневич серед образів інших подій історії давньоруської держави в історіографії періоду II Речі Посполитої розглядав і дискусії польських учених довкола київського походу Болеслава I. Окремі відсилання до історіографії проблеми можемо знайти й у сучасних польських дослідників подій 1018 р. Артура Форита (Foryt, 2018) та Роберта Барковського (Barkowski, 2019). Однак, попри це, в сучасних як українських, так і зарубіжних історіографічних студіях немає спеціальної праці, присвяченої вивченню образу польсько-руської війни 1018 р. у дослідженнях польських науковців другої половини ХІХ – першої третини ХХ століть.

Мета статті – вивчити специфіку зображення подій походу польського князя Болеслава I Хороброго на Київ у працях польських істориків, які працювали в другій половині ХІХ ст. й до початку II Світової війни, встановити особливості стереотипів у зображенні даних подій, що побутували в польській історіографії та історичній свідомості поляків, та визначити обставини, що впливали на їх формування.

Виклад основного матеріалу. У польській історіографії події походу Болеслава I на схід ще в середньовічних хроніках наповнювались усе новими деталями й відходили від історичної реальності. Із звичайного опису військової кампанії вони трансформувались у наповнене символами легендарне оспівування великих діянь творців польської держави. У пізніші епохи ці образні оповіді почали розглядатись як своєрідний прецедент для претензій Польщі на панування над народами Східної Європи й навіть ставали певною моделлю для ставлення поляків до своїх східних сусідів. Особливо вони мали вагоме значення для зміцнення польської національної свідомості в бездержавний період ХІХ та початку ХХ ст., коли на легендарних подіях середньовіччя виховувався патріотизм молодих поколінь поляків на прикладах військового героїзму предків та спогадах про колишню втрачену могутність. Натомість у часи відбудови польської держави, після закінчення I Світової війни для широких мас польського народу та інтелектуалів межі походів Болеслава I розглядалися як основа для проєктів установаження вже нових кордонів Речі Посполитої.

Короткий опис подій 1018 р., який прославляв діяння Болеслава Хороброго, подав один із творців польської історичної науки ХІХ ст. Іоакім Лелевель. Не вдаючись у подробиці, історик зазначав, що причиною походу були «незгоди між синами Володимира», в які втручався польський володар. Вчений при цьому не подав жодних описів військової кампанії та збройних зіткнень, не згадав він також й імен учасників конфлікту. Натомість обмежився твердженням, що в поході Болеслава знову не підвело щастя, й коротко висвітлив важливу для польського національного самоусвідомлення легенду про удар мечем Щербцем, який (а насправді пізніший меч, який видавали за меч Болеслава I) використовували під час коронації польських королів, по київських Золотих Воротах. При цьому дослідник, який значно більше уваги у своїх дослідженнях присвятив відносинам Болеслава з німецькими імператорами, зазначив версію про походження цього меча з дару від Оттона III (Lelewel, 1844, s. 55). І. Лелевель також не вдався до з'ясування політики Болеслава на Русі й у доволі загальних формулюваннях висловився, що він усе ж намагався втриматися в Києві, тобто в якійсь формі поширити на нього своє панування. Однак обставини дали князю зрозуміти неможливість залишатися в столиці Русі чи на стале приєднати її до своїх володінь. Унаслідок цього Болеслав I прийняв рішення пограбувати Київ. Однак при цьому І. Лелевель задля прославлення багатства та плідної внутрішньої політики польського правителя відзначив, що хоча князь здобув таким шляхом «немалі скарби, однак не такі, що могли б його збагатити, бо він уже й так був багатий».

Цікаві спостереження висловив І. Лелевель у своїй праці «Історія Литви і Русі до унії». Не вдаючись у змалювання історії походу Болеслава I на Київ, учений зазначив, що тоді на вже християнізованій Русі існували «усе більші непорозуміння та ворожнеча між латинським

та грецьким обрядом». При цьому історик стверджував, що такий конфлікт мав свої корені в інтригах «великого короля ляхів Болеслава», який за посередництва латинських місіонерів підбурював населення на користь свого зятя, «зненавидженого киянами Святополка» (Lelewel, 1844, s. 50). Однак дослідник усе ж наголошував, що такий конфлікт між представниками різних обрядів ще не мав ніяких ідейних основ і був у цей час скоріше епізодичним. На підтвердження тези про «відсутність розбрату» між східним та західним християнством він наводив факти встановлення різних шлюбних зав'язків між сімейством Ярослава Мудрого та монархічними родами католицької Європи. Саме ж панування Святополка в Києві науковець характеризував як період кровопролиття та вбивств. І. Лелевель також стверджував, що в конфлікті з Болеславом Ярослав був «менш щасливим у битвах», унаслідок чого він утратив західні землі Русі, які історик називав терміном «Червона Хробатія» (Lelewel, 1844, s. 51). Період панування польського володаря над західним порубіжжям Київської держави він відносив до 1018–1035 рр., при цьому зазначивши, що до цього вони були частиною Держави Рюриковичів (завоюванням предків Ярослава). Врешті-решт, Ярослав, як наголосив І. Лелевель, провадив настільки вдалу політику, що здолав повернути всі втрачені території.

Стислу, однак багату цікавими деталями картину подій русько-польського протистояння за часів Болеслава Хороброго та Ярослава Мудрого подав Юзеф Шуйський. Початок польсько-руської війни історик зумовлював двома причинами. Першою з них була міжусобна боротьба між синами Володимира Великого, що призвела до вигнання зятя Болеслава Святополка на двір свого тестя у 1016 році. Іншою важливою причиною конфлікту вчений бачив переплетіння міжнародних відносин в Європі, що мало своїм наслідком утворення союзу ворожих до Польщі сил. Дослідник багато уваги присвятив ворожнечі між Болеславом I та німецьким імператором Генріхом II, якого розглядав чи не найбільшою загрозою для тогочасної польської держави. Він вважав, що, посівши київський престол, Ярослав вступив у переговори з Генріхом щодо укладення союзу, спрямованого проти Польщі (Szejski, 1889, s. 23). Тоді ж Ярослав, на думку Ю. Шуйського, «зачепив східні дільниці Хороброго», не вказуючи при цьому, в чому полягали ці дії руського князя, й на які конкретно території поширювалися. Це все змусило Болеслава до організації великого походу на схід, у ході якого він переміг Ярослава в битві над р. Буг. У серпні 1018 р., як вказує науковець, польський князь здобув Київ й «одинадцять місяців там господарював». Згідно зі змальованим Ю. Шуйським образом подій, Болеслав I усі свої дії на теренах Русі спрямував на зміцнення панування Святополка на київському престолі. Для цього він залишив своєму зятю військові гарнізони. Таким чином, дослідник вступав у суперечність зі свідченням із джерел, стверджуючи, що польський князь раніше покинув Київ, а уже після цього Святополк, за неназваних істориком обставин, наказав вирізати польські війська. Послабивши себе через це, Святополк знову втратив престол. Зайнявши великокнязівський трон, Ярослав, як вважав науковець, «помирився з Хоробрим на основі точно невідомих умов» (Szujski, 1889, s. 24).

Видатний польський дослідник історії України Олександр Яблонівський підійшов до висвітлення подій польсько-руського протистояння початку XI ст. через призму саме історії Русі. Змальовуючи події, пов'язані з походом Болеслава I на Київ, історик розглядав їх у контексті міжусобної боротьби між братами Ярославовичами. Він вважав, що Святополк захопив великокнязівський престол у Києві, сподіваючись утримати його за допомогою свого тестя – польського володаря. Однак уже незабаром він втратив владу, що науковець пояснював великим обуренням населення Русі за знищення ним трьох своїх братів. Цими внутрішніми конфліктами скористався Ярослав, який розбив Святополка в битві під Любечем і зайняв Київ. Усі ці події й стали причиною та прелюдією до походу Болеслава Хороброго на Київ, яку О. Яблонівський характеризував як «першу інтервенцію П'ястів у родинні справи Рюриковичів» й зазначав при цьому, що ці події були свого роду прецедентом, який потягнув за собою доволі часті наступні втручання польських володарів у внутрішні справи Русі (Jabłonowski, 1912, s. 16). Вчений вирізняв битву між військами Болеслава Хороброго та Ярослава Мудрого під м. Волинь над р. Буг тим, що польським військам там вдалось розбити грізних у свій час варягів. Як безпосеред-

ній результат цих подій для польського володаря вчений називав можливість «затримати при собі, забрані ляхам 38 років тому Святим Володимиром, Червенські городи». Цим дослідник знову відзначив свою тезу про першопочаткову приналежність земель над Західним Бугом до польського політичного організму, якої він дотримувався у своїх дослідженнях. Науковець не висвітлив жодних подій із перебування Болеслава I на руських землях та його спроб поширити на ці території свою владу. Також він не змалював жодних фактів щодо ставлення польського правителя до Святополка та його родичів (зокрема, сестри), а також обставин його відступу з Києва та знищення польських гарнізонів, що не могли прославити великого польського завойовника. О. Яблоновський згадував лише про повернення Болеслава до Гнєзна в 1019 р. й про наступну втрату Святополком престолу після поразки, завданої йому варяжськими військами Ярослава в битві над р. Альтою. Також у підсумку, як зазначав історик, Ярославу вже після смерті Болеслава у 1030 р. вдалося знову оволодіти Белзом, а в 1031 р. – рештою Червенських городів. Усе це він зумовлював значним послабленням Польщі (Jabłonowski, 1912, s. 17).

Різномісний образ подій, які би стосувалися польсько-руських взаємин на початку XI ст., висвітлив Антоні Левицький. Історик вважав, що конфлікт між Польщею та Київською Руссю в той час був невідворотним, адже обидві держави значно зросли у своїй силі й закономірно почали конкурувати за панування над територією, що розташовувались між ними. З іншого боку, він вважав, що причиною конфлікту були й відмінності в їхніх традиціях державотворення й суспільно-політичного устрою. Тому вже від 992 р. «Болеслава чекала велика війна з Руссю», яку вдалося на певний час відвернути завдяки шлюбній дипломатії. Так, історик зазначав, що Володимир Великий «шукав тісніших із Польщею відносин і з цієї причини одружив свого названого сина й наслідника Святополка з дочкою Болеслава Хороброго» (Lewicki, 1884, s. 35). Таким чином, він схилився до версії про походження Святополка не від Володимира, а від його старшого брата Ярополка. Цей шлюб, на думку вченого, не лише не послабив напруги у відносинах, але й сприяв їх загостренню, адже з польською княжною Рейнберою на Русь прибув єпископ, що взявся за пропаганду латинського обряду, за що Володимир кинув до в'язниці Святополка з його дружиною та єпископом. Це змусило Болеслава вирушити їм на порятунок і розпочати в 1013 р. перший похід на Русь. Дослідник, за відсутності свідчень джерел, лише стверджував, що «Болеслав значну частину руської землі спустошив і наказав вирізати союзників печенігів, що бунтували в його таборі» (Lewicki, 1884, s. 36). Після смерті Володимира Великого й поділу Київської Русі між його синами Болеслав, як вважав А. Левицький, уже запланував похід на Русь, щоб «забезпечити собі там вплив і відібрати Червенські городи». Скинення Святополка з київського престолу, його втеча до тестя, а також укладення союзу між Ярославом та німецьким імператором підштовхнули Болеслава до походу на Київ.

Описуючи похід Болеслава Хороброго у 1018 р., А. Левицький змалював події битви між польським та руським військами над Бугом, вдаючись до наведених у «Повісті минулих літ» згадок про насмішки руських воевод над польським князем та його вдалий наступ. Історик указував, що Болеслава по дорозі на Київ усі урочисто вітали багатими дарами, а столицю Русі вдалося зайняти після короткої облоги. Також історик згадав легенду про меч Щербець й удар Болеслава по Золотих Воротах. Щодо перебування польського володаря в Києві вчений зазначив, що, попри встановлення ним Святополка на престолі, Болеслав почувався й повадився там, «наче у другій своїй столиці», звідки й вислав посольства в навколишні держави (Lewicki, 1884, s. 36). На відміну від багатьох своїх колег по фаху, А. Левицький вважав, що в Києві Болеслав перебував лише протягом одного місяця, після чого з багатою здобиччю та полоненими повернувся в Польщу. Також дослідник додав згадку про нібито нанесення Болеславом другої поразки Ярославу, що намагався його наздогнати. Не оминув він зазначити й про встановлення польських гарнізонів у Червенських містах, що мало означати їх «повернення» до складу Держави П'ястів.

Один зі співтворців краківської історичної школи Міхал Бобжинський висвітлив події, пов'язані з польсько-руськими війнами за панування Болеслава Хороброго, через призму історіографічних ідей, що були характерні для школи, яку він представляв. Учений схилився

до концепцій т.зв. «західної історіографічної орієнтації», в яких наголошувалося про необхідність розвитку Польщі в напрямку її цивілізаційного зближення із Західною Європою й зосередження всіх політичних зусиль та праці у сфері культури на інтеграції в західноєвропейське середовище. Тому він стверджував, що витрата зусиль на заглиблення в суспільно-політичне життя Східної Європи тягнула за собою марну витрату сил, які можна було би використати для посилення західного вектору розвитку польського народу. Так, розглядаючи втручання Болеслава I у міжусобну боротьбу руських князів, історик наголошував, що «ця боротьба й походить на Київ відвертали увагу народу від берегів Ельби й Балтики, до яких всі сили належало звернути, що мало свої наслідки» (Bobrzyński, 1927, s. 75). Такі наслідки він вбачав у значному поглибленні відносин між польським та руським народами, яке у свою чергу тягнуло за собою й цивілізаційні впливи на Польщу. Науковець стверджував, що «за посередництвом Русі продиралися до Польщі візантійські впливи, але хоча вони й не могли конкурувати із західними, але в цивілізації та управлінні значно більшу роль відігравали, ніж давніше ми могли вважати». Особливо М. Бобжинський наголошував на візантійсько-руському впливі на процес «організації абсолютної влади монарха, в її ставленні до церкви, й залишили свої сліди в найдавнішій польській одежі й сакральному будівництві» (Bobrzyński, 1927, s. 75). Що ж до висвітлення краківським істориком різноманітних подій польсько-руського протистояння початку XI ст., то слід звернути увагу на його твердження, що Болеслав I розпочав воєнні дії проти Русі ще за життя Володимира Великого й ще за його панування відібрав у Русі Перемишль та Червенські міста.

Автор популярних у свій час масштабних синтетичних праць «Історія війн та війська в Польщі» та «Історія Польщі», представник варшавської історичної школи Тадеуш Корзон подав доволі стислі описи подій, пов'язаних із походом Болеслава I на Русь. Так в «Історії війн» уся його розповідь спиралася на свідчення німецького хроніста Тітмара Марзбургського, що був учасником цих подій, однак виклад літописця обривався на половині походу Болеслава. Так історик, слідуючи за свідченням джерел, згадував, що восени 1017 р. у Німеччину прийшли звістки про вторгнення в Польщу союзника імператора Генріха – князя русів, але що воно не принесло особливого успіху. Після цього, в січні 1018 р., німецькі представники підписали з Болеславом мирний договір, одним із пунктів якого була не вигідна для імператора участь 300 його воїнів у запланованому польському поході на Русь. Історик також навів дані Тітмара про битву поляків із русами над Бугом 22 липня й про вступ до Києва 14 серпня. З історії перебування польського володаря в столиці Русі вчений згадав про привітання Болеслава та Святополка київським «архієпископом», обдарування прибічників польського князя та про захоплення значної кількості полонених, з яких ще в 1043 р. повернулося на Русь аж 800 осіб (Korzon, 1923, s. 34). Таким чином, учений вписав події 1018 р. у контекст ширших міжнародних відносин, однак не взявся висувати якісь власні оцінки та робити узагальнення й у контексті вивчення військової історії не здійснив аналізу цього першого відомого великого зіткнення поляків та русів.

В іншому ключі, але теж доволі лаконічно Т. Корзон висвітлив ці події у своїй праці «Історія Польщі». Історик зазначив про завдану князеві Ярославу поразку в битві над р. Буг та про введення Болеславом свого зятя Святополка в Київ. Також дослідник не забув згадати про важливий для польського самоусвідомлення переказ про удар мечем по Золотих Воротах й використання цього меча Щербця під час коронацій наступних королів Польщі. Підкреслюючи могутність Болеслава й відзначаючи наче б установлення його панування над Руссю, він нагадав про 11-місячне перебування князя в Києві й те, що він, «повертаючись, залишив там свої гарнізони». Т. Корзон хотів показати перевагу Польщі над Київською Руссю й з цією метою наголошував, що «відтоді руські князі часто просили допомоги у Польщі» (Korzon, 1918, s. 9).

Короткі, однак важливі спостереження над руським походом Болеслава Хороброго зробив уже міжвоєнний дослідник історії військового мистецтва Маріан Кукель. Дослідник зазначав, що польський князь був змушений вести війну на два фронти – проти Німеччини та Русі. Однак він застосовував гнучку стратегію швидкої війни, що базувалася на стрімких, але з вико-

ристанням значних сил, походах у далекі краї. Так, дії проти Русі історик називав «безоглядним сміливим наступом, пошуками суперника, щоб на нього вдарити, розбити його військо, а після цього захопити столицю» (Kukiel, 1929, s. 7). Такі дії він протиставляв стратегії, застосованій проти потужніших, але більш повільних, німецьких військ, у збройних зіткненнях з якими польський князь був обережніший. Також М. Кукель зазначав, що руський суперник був більш швидкий, і для протидії таким його характеристикам Болеслав наказав «звільнити кавалерію від панцирів, щоб вповні використати її швидкість». Таким чином, учений зробив у своїх дослідженнях наголоси на особливих проблемах військової історії, що цілком не розглядалися в працях інших тогочасних істориків.

Творець особливої польської цивілізаційної теорії Фелікс Конечний також багато уваги присвятив вивченню давньоруської історії. Не оминув своєю увагою він і похід Болеслава Хороброго на Київ. Історик указував, що задовго до початку війни між Болеславом та Ярославом був налагоджений ворожий до Польщі союз її сусідів – Володимира Великого та німецького імператора Генріха II. Так, уже після значних втрат у польсько-німецькій війні 1015 р. імператор сподівався отримати збройну допомогу від великого київського князя. Більш активному розгортанню цих подій перешкодила смерть Володимира, який поділив свої володіння між одинадцятьма синами, провідну позицію між якими мав зайняти його названий син, нащадок брата Ярополка, Святополк. Дослідник виправдовував винищення Святополком його братів і називав це «використанням методів», до яких вдавався Володимир у подібних своїх заходах по встановленню одноосібного панування на Русі (Konieczny, 1902, s. 81). Однак уже скоро Святополку завдав поразки Ярослав, який слідом за своїм батьком уклав союз зі Священною Римською імперією. Вчений вважав, що польський володар хотів налагодити мирні відносини з Ярославом Мудрим й у 1017 р., після смерті своєї дружини Емнілги, просив у нього руку сестри Предслави. Однак Ярослав відмовив йому, й Болеслав «закарбував собі в пам'яті цю зневагу». Це, на думку дослідника, він також сприйняв як небажання Ярослава встановити мирні стосунки й уже тоді вирішив повернути на київський престол свого зятя Святополка. Битву над Бугом Ф. Конечний називав «вирішальною перемогою», після якої Ярослав утік відразу в Новгород, залишивши Київ переможцю. Вступ Болеслава Хороброго в столицю Русі історик вважав свідомим створенням *de facto* імперії під пануванням династії П'ястів, що простягалася від Ельби до Дніпра, але при цьому «Болеслав скромно титулував себе лише князем, хоча й розпоряджався потугою більшою, ніж у багатьох королів» (Konieczny, 1902, s. 83). Задля демонстрації на міжнародній арені свого нового становища Болеслав, як наголошував науковець, вислав посольства до імператорів Риму та Константинополя, пропонуючи свою дружбу, а у випадку відмови – погрожуючи війною. Щодо політики польського князя стосовно Русі дослідник вважав, що київський князь ставав його ленником. Такий підхід Ф. Конечний поширив і на часи після вигнання Святополка з Києва. Він стверджував, що після захоплення Ярославом великокнязівського престолу Болеслав, зять якого Святополк уже загинув, «залишив Ярославу Київському князівство, обмежившись визнанням з його боку підданства, й що Червенські міста залишились при Польщі» (Konieczny, 1902, s. 84). Відсутність інтервенції на Русі Ф. Конечний також пояснював новим миролюбним курсом політики Болеслава I, всі старання якого тепер були зосереджені на здобутті королівського титулу.

Негативно налаштований до історіографічних концепцій краківської історичної школи Вацлав Собеський, який також часто ретранслявав у своїх працях ідеї польського націонал-демократичного політичного табору, в синтетичній праці «Історія Польщі» торкнувся й історії походу Болеслава I на Київ. З притаманних йому, близьких до ідей варшавської історичної школи, позицій він намагався відшукати в минулому приклади постійної ворожої інтриги сусідніх народів, що мала би пояснювати чи не всі ключові проблеми польського народу протягом усього його існування. Зокрема, він вважав, що за часів Болеслава Хороброго перепоною розвитку Польщі були її східний та західний сусіди – Київська Русь та Німецька імперія, що вступили між собою в порозуміння заради агресії проти поляків. Учений стверджував, що «коли із заходу наступали німці, зі сходу нас рвали русини», й це, на його думку, було початком віко-

вічного протистояння польського народу з його сусідами-загарбниками (Sobieski, 1923, s. 13). Таким чином, похід Болеслава на Київ, який історик пояснював нападами Ярослава на східне прикордоння Польщі, він представляв як захисний удар у відповідь. Не оминув В. Собеський зробити наголос й на розповіді про меч Щербець, хоча й охарактеризував це як легенду. Із завойованням Києва, як вважав науковець, було пов'язано здобуття Болеславом своєрідного статусу «великого монарха слов'ян» чи навіть імператора. Таким чином, дослідник фактично підкреслював винятковий статус Русі та її столиці як одного з головних центрів тогочасного світу, панування над яким відразу підіймало статус її володаря. У цьому контексті В. Собеський вказував, що саме в Києві Болеслав відчув себе «третім рівним» імператорам Священної Римської імперії та Візантії й звідти вислав до Генріха II та Василя II посольства з пропозицією дружби, а у випадку відмови – з погрозою «стати їм ворогом сильним та непереможним». Попри ці важливі для науковця акценти, спрямовані засвідчити появу своєрідної польської «імперії», він усе ж змушений був визнати, що єдиним «реальним результатом походу було повернення польсько-руського прикордоння з Перемишлем та Червенном» (Sobieski, 1923, s. 13). Самі ж політичні результати спроб установавання панування над Києвом зазнали краху через вигнання Святополка. При цьому історик вважав, що зять Болеслава знову знайшов притулок у Польщі.

Коротко змалював події русько-польської війни 1018 р. Владислав Смоленський у своїй синтетичній праці «Історія Польщі». Вчений не вбачав у поході Болеслава I на Київ реалізації якоїсь його вже давньої політики, яка би спиралася на стратегічні плани. Натомість він розглядав цю військову операцію як реакцію на події міжусобної боротьби між нащадками Володимира Великого, коли поразка й вигнання зятя Болеслава Святополка, його втеча в Польщу й прохання про допомогу змусили польського монарха до заключення мирного договору з ворожим йому німецьким імператором Генріхом й зосередження своїх сил на сході. На доказ того, що київський похід був лише відповіддю на обставини, які склалися, історик указував, що Болеслав змушений був вдатися до нього, не завершивши свої заходи з підкорення земель за Одрою. Сам похід на Київ В. Смоленський змалював як швидку кампанію, що мала своїм результатом установавання на престолі в Києві Святополка. Однак після цього князь ще 11 місяців перебував «над Дніпром» і завершив кампанію походом на «Червону Хробатію», яку приєднав до своєї держави (Smoleński, 1924, s. 30). Цікавим для нас є також зауваження науковця, що Болеслав I цілеспрямовано займався зміцненням християнства на Прикарпатті. У загальних оцінках військових кампаній Болеслава Хороброго дослідник стверджував, що польському правителю вдалося створити ледь не регіональну імперію, що сягала своїми впливами аж до Дніпра. У цьому ключі він навів легенду про залізні пограничні стовпи, які нібито встановив Болеслав на своїх кордонах, один з яких був забитий на березі Дніпра. Також науковець навів переказ про надщерблення Болеславом свого меча об Золоті Ворота. При цьому історик висловився, що цей меч «виражав собою й нагадував про наказ виконувати великі завдання, накреслені ним для всього майбутнього Польщі» (Smoleński, 1924, s. 31). Таким чином, В. Смоленський стверджував, що обов'язок уже сучасних йому поляків полягає у відродженні польської держави в її стародавніх кордонах, один з яких мав би проходити по Дніпру.

Найбільш розгорнута картина подій русько-польської війни початку XI ст. у польській історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. подав Станіслав Закшевський, який присвятив окрему монографію історії панування Болеслава I Хороброго. Історик наголошував, що, попри пізніші свідчення польських легенд, Болеслав початково не мав якихось більших політичних планів щодо Русі й у нього не було наміру розширити своє панування на її землі. Натомість головний вектор політики польського володаря був зосереджений на заході, а саме на суперництві із Священною Римською імперією щодо панування над полабськими слов'янськими племенами. Саме тому Болеслав, як вважав науковець, початково намагався знайти дипломатичне рішення у відносинах з Ярославом. Натомість його вигнаний з Києва зять Святополк аж півтора року перебував при дворі в Гнезні й навіть, можливо, сам брав участь у польсько-німецьких війнах на боці свого тестя. Щодо переговорів між польською та руською сторонами дослідник припускав, що вимогами, які ставив Болеслав перед Ярославом, було

повернення з полону його дочки та дружини Святополка, дотримання Руссю миру в часи його війн із Німеччиною, а також повернення самого Святополка або до Києва, або в його уділ у Турові. Натомість С. Закшевський сумнівався, що у важкій зовнішньополітичній ситуації Болеслав вимагав повернення йому Червенських міст, які, на думку вченого, належали раніше до польської держави. Своєрідною «заручницею» дотримання миру мала стати сестра Ярослава Предслава, яку Болеслав хотів взяти собі за дружину (Zakrzewski, 1925, s. 299). Усі ці переговори, згідно з дослідженням історика, мали проходити в другій половині 1017 р., тобто якраз після смерті першої дружини Болеслава Емнілди. Однак на всі ці умови Ярослав не погодився й, порозумівшись з імператором Генріхом II, вдарив на Польщу зі сходу. С. Закшевський сформував теорію, згідно з якою Ярослав узяв в облогу Берестя, що залишалось під владою Святополка та Болеслава (Zakrzewski, 1925, s. 300), однак зазнав у цьому поразки, й Берестя залишилось у руках польського правителя, а нова, знову невдала, облога руськими військами цього міста відбувалася ще й у 1022 р.

С. Закшевський описував битву над р. Бугом як славетну перемогу польської сторони, головна роль в якій відводилась саме Болеславу Хороброму. Йдучи за свідченнями «Повісті минулих літ», історик стверджував, що особистий приклад та розум князя спричинилися до успіху несподіваної швидкої атаки через річку, яка не дала ворогу організувати оборону на берегах під час несприятливих умов переправи. Результати ж битви він називав «погромом Ярослава», під час якого було вбито безліч руських воїнів за мінімальних втрат польського війська. Місце битви вчений локалізував біля міста Волиня, яке вважав поселенням польських племен й означував сконструйованою в польських наукових колах формою назви «Велень» (Zakrzewski, 1925, s. 302). Також С. Закшевський реконструював гіпотетичний шлях походу на Київ через Луцьк, регіон Погорині, через Звягель і вздовж Случу та Тетереву на Київ, який 14 липня відкрив йому свої ворота.

Згадував С. Закшевський і польську легенду про удар Болеслава мечем по Золотих Воротах Києва. Дослідник стверджував, що «немає підстав відкидати переказ, адже звичай ударів мечем є відомим і з інших подій і напевно означав форму символічного взяття здобутого міста у своє володіння» (Zakrzewski, 1925, s. 303). Історик вважав, що меч Щербець використовувався нащадками Болеслава, але вже в XIV ст. був утрачений, а відомий дотепер меч походив із XIII ст. і був родинною реліквією короля Владислава Локетка. Попри твердження про правдивість легенди, він усе ж вказував, що основний її сюжет відомий лише з XIV ст.

Прославляючи Болеслава I Хороброго, С. Закшевський намагався обілити його різноманітні негативні вчинки, зокрема насильство над князівною Предславою та її поневолення. Дослідник цілком не згадував про згвалтування, натомість її долю як полонянки-наложниці пояснював «твердими звичаями століття, які вимагали, щоб вона дісталася князеві по праву військової здобичі» (Zakrzewski, 1925, s. 303). Натомість слід згадати, що й самі сучасники, а зокрема тоді вже один із союзників Болеслава, німецький хроніст Тітмар, різко засуджували такі поступки польського володаря (Thietmar, 2005, s. 235).

Характеризуючи політику Болеслава I під час його перебування в Києві, С. Закшевський вважав, що польський володар допоміг своєму зятю Святополку посісти великокнязівський престол і з цієї миті останній виступав як повністю незалежний володар. Учений ставив під сумнів різноманітні пізніші згадки польських літописів про нібито ставлення до руського князя як до поневоленого чи як до «князя з-під руки Болеслава». Однак учений все ж зазначив, що тривале перебування Болеслава з усім його військом у Києві стало обтяжливим для Святополка. Історик припускав, що польський князь міг поставити перед своїм зятем вимоги високих зарплат польським воїнам та передачі Червенських міст до складу Польщі як умови, на яких він обіцяв повернутися до Гнезна. Також Болеслав міг бажати укласти порозуміння з Ярославом і не хотів брати участь у подальшій боротьбі між руськими князями, що вже ставала очевидною (Zakrzewski, 1925, s. 305). С. Закшевський чи не одинокий серед своїх сучасників, хто згадував про таємний наказ Святополка винищити польські гарнізони, результатом чого й стало поспішне залишення Болеславом Києва. Однак при цьому, щоб уникнути затьмарення образу

Болеслава I як переможця, історик стверджував, що «все відбулося в повному порядку, тому це не була втеча» (Zakrzewski, 1925, s. 305). На підтвердження такої своєї тези про відсутність утечі він висловив аргументи щодо загарбання та вивезення Болеславом до Польщі «усього маєтку Ярослава, всіх його бояр та його мачуху й сестер, а також по праву військової винагороди забрав у неволю багато людей» (Zakrzewski, 1925, s. 305). Також С. Закшевський вважав, що на зворотному шляху, без згоди Святополка, Болеслав I заволодів Червенськими містами, серед яких він називав Перемишль та Теревовлю (вважаючи останню частиною Червенських міст). Цю подію львівський історик С. Закшевський підносив до рангу ключових в історії ранньої Держави П'ястів і наголошував, що вона «означала найвищий рівень територіальної могутності Польщі за часів Хороброго не тільки на заході, але й на сході» (Zakrzewski, 1925, s. 306).

Висновки. Образ походу польського князя Болеслава I Хороброго на Київ був одним із ключових у польській історіографії середньовічної історії Польщі. На його формування в значній мірі вплинули давніші легенди та перекази, а само вже зображення подій 1018 р. у працях польських істориків впливало на формування їхнього історичного міфу у свідомості польського народу. Дослідники здебільшого намагались прославляти Болеслава I і зобразити його воєнну кампанію як триумфальне діяння на шляху перетворення Польщі не лише в регіонального лідера середньовічної Центральної та Східної Європи, а й у суперника тогочасних Німецької та Візантійської імперій. Історики багато уваги приділяли міфологізованим подіям, що пізніше стали одними із символів польської ідентичності. Зокрема, це стосувалося оповіді про меч Щербець та удар по київських Золотих Воротах. Таке зображення історичних подій слугувало патріотичному вихованню поляків у XIX та XX ст., формувало моделі поведінки щодо їхніх східних сусідів та нав'язувало ідеї відтворення польської держави, яка мала б сягати своїми кордонами Дніпра.

Джерела та література

- Гриневич, Т.** (2010). Київська Русь в дискусіях польських істориків міжвоєнного часу. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ: Інститут історії України НАН України. Вип. 20. 278–297.
- Тельвак, В.** (2007). Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в оцінках сучасників. *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип. 17. 16–38.
- Тельвак, В. В.** (2006). Постаць Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX–XX ст.). *Український історичний журнал*. № 5. 67–82.
- Telvak, V., Yanyshyn, B.** (2021). «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes» of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. Vol. 25. № 1. 71–90.
- Barkowski, R.** (2019). *Kijów 1018*. Warszawa: Bellona.
- Bobrzyński M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. T. I. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Foryt, A.** (2018). *Wyprawa Chrobrego na Kijów 1018*. Zabrze: Inforteditions.
- Jabłonowski, A.** (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Koneczny, F.** (1902). *Dzieje Polski za Piastów*. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej.
- Korzon, T.** (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. T. I. Epoka przedrozbiorowa. – Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Korzon, T.** (1918). *Historia Polski*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej.
- Thietmar.** (2005). *Kronika*. Kraków: Universitas.
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce*. Kraków: Nakładem krakowskiej spółki wydawniczej.
- Lelewel, J.** (1844). *Dzieje Litwy i Rusi aż do Unji z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Poznań: Nakładem i drukiem W. Stefańskiego.
- Lewicki, A.** (1884). *Zarys Historii Polski i Krajów Ruskich z nią połączonych*. Kraków: Główny skład w księgarni G. Gebethnera i Spółki.
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.

- Sobieski, W.** (1923). *Dzieje Polski*. T. I. Do roku 1696. Warszawa: Zorza.
- Szujski, J.** (1889). *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Zakrzewski, S.** (1925). *Bolesław Chrobry Wielki*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich.

References

- Hrynevych, T.** (2010). Kyiv's Rus' v dyskusiyakh pol's'kykh istorikov mizhvoyennoho chasu. [Kievan Rus' in the discussions of Polish historians of the interwar period]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukraini*. Vol. 20. 278–297 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2007). Pershyi tom "Istorii Ukrainy-Rusy" Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh [The first volume of Mykhailo Hrushevskyi's "History of Ukraine-Rus" as assessed by contemporaries]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukraini*. Vol. 17. 16–38. [in Ukrainian].
- Telvak, V. V.** (2006). Postat Mykhaila Hrushevskoho v polskii istoriografii (kinets XIX–XX st.) [The figure of Mykhailo Hrushevskyi in Polish historiography (late 19th–20th centuries)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. 67–82. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Yanyshyn, B.** (2021). "Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes" of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. Vol. 25. № 1. 71–90. [in English].
- Barkowski, R.** (2019). *Kijów 1018*. [Kyiv 1018]. Warszawa: Bellona. 208 p. [in Polish].
- Bobrzyński M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. [The history of Poland in outline]. T. I. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 302 p. [in Polish].
- Foryst, A.** (2018). *Wyprawa Chrobrego na Kijów 1018*. [The Brave's expedition to Kyiv 1018]. Zabrze: Inforteditons. 104 p. [in Polish].
- Jabłonowski, A.** (1912). *Historja Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. [History of Southern Ruthenia until the fall of the Republic of Poland]. Kraków: Akademia Umiejętności. 366 p. [in Polish].
- Koneczny, F.** (1902). *Dzieje Polski za Piastów*. [History of Poland under the Piast dynasty]. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej. 408 p. [in Polish].
- Korzon, T.** (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. T. I. Epoka przedrozbiorowa. [The history of wars and military affairs in Poland. Vol. I. The pre-partition era]. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. 388 p. [in Polish].
- Korzon, T.** (1918). *Historja Polski*. [History of Poland]. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej. 380 p. [in Polish].
- Thietmar.** (2005). *Kronika*. [Chronicle]. Kraków: Universitas. 440 p. [in Polish].
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce*. [An outline of military history in Poland]. Kraków: Nakładem krakowskiej spółki wydawniczej. 356 p. [in Polish].
- Lelewel, J.** (1844). *Dzjeje Litwy i Rusi aż do Unji z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. [History of Lithuania and Russia up to the Union with Poland concluded in Lublin in 1569]. Poznań: Nakładem i drukiem W. Stefańskiego. 202 p. [in Polish].
- Lewicki, A.** (1884). *Zarys Historji Polski i Krajów Ruskich z nią połączonych*. [Outline of the History of Poland and the Russian Countries connected with it.]. Kraków: Główny skład w księgarni G. Gebethnera i Spółki. 324 p. [in Polish].
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski*. [History of Poland]. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 218 p. [in Polish].
- Sobieski, W.** (1923). *Dzieje Polski*. T. I. Do roku 1696. [History of Poland. Vol. I. Until 1696]. Warszawa: Zorza. 160 p. [in Polish].
- Szujski, J.** (1889). *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. [Twelve books of Polish History, concisely told]. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa. 440 p. [in Polish].
- Zakrzewski, S.** (1925). *Bolesław Chrobry Wielki*. [Bolesław the Brave and the Great]. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. 442 p. [in Polish].

УДК 271(477.83)«1776/1782»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.2>

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2024). Насельники Канівської архимандрії (1776–1782 рр.): реконструкція біограм. *Українські історичні студії*, 16(58), 20–30. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.2>

НАСЕЛЬНИКИ КАНІВСЬКОЇ АРХИМАНДРІЇ (1776–1782 РР.): РЕКОНСТРУКЦІЯ БІОГРАМ

Анотація. *Мета дослідження* – простежити життєвий шлях іноків Канівської архимандрії. **Методологія дослідження.** Для верифікації біографічного матеріалу проведено зіставлення особової інформації з аналогічними статистично-довідковими документами церковного походження. Наукова новизна полягає в тому, що на підставі зібраного матеріалу реконструйовано біографи василіяньського чернецтва Канівської архимандрії. **Висновки.** На підставі зібраного та проаналізованого біографічного матеріалу про насельників Канівської архимандрії вдалося з'ясувати, що їх чисельність коливалася від 7 до 5 монахів. Загалом, з обителлю пов'язали своє духовне служіння впродовж 1776–1782 рр. 13 іноків (11 ієромонахів та 2 брати-професи). За територіальним походженням переважали вихідці з Волинського та Руського воєводств колишньої Речі Посполитої. За віковими показниками більшість майбутніх іноків обрали аскетичне служіння в межах 21–30 років. На момент проживання в Каневі більшість із них уже набула понад десятирічного досвіду духовного служіння по різних монастирях Василіяньського Чину. Відповідно, чисельну перевагу в монастирській спільноті становили ченці, що досягли 30–40 років земного життя. Особовий склад спільноти оновлювався переважно через два роки на 25%. Незначна частина (40%) майбутніх аскетів до вступу в монастир отримали світську освіту (поетика, риторика, філософія). Прийняття до Василіяньського Чину сприяло здобуттю ними духовної освіти (школа новіціату, студії з риторики, філософії, теології). Перебування у Василіяньському Чині накладало на насельників архимандрії цілу низку адміністративних, господарських, церковних та освітніх обов'язків. Перспективним напрямом подальших студій вважаємо віднайдення та опрацювання документації особового походження (щоденників, звітів, текстів проповідей), які би значно доповнили біографічні відомості про насельників Канівської архимандрії.

Ключові слова: василіяни, архимандрія, біографи, обов'язки, каталоги.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Yu. (2024). Naselnyky Kanivskoi arkhymandrii (1776–1782 rr.): rekonstruktsiia biohram [Residents of Kaniv Archimandria (1776–1782): reconstruction of biographies]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 20–30. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.2> [in Ukrainian]

RESIDENTS OF KANIV ARCHIMANDRIA (1776–1782): RECONSTRUCTION OF BIOGRAPHIES

Summary. *The purpose of the study is to trace the life path of the monks of the Kaniv Archimandrite. Research methodology.* To verify the biographical material, personal information was compared with similar statistical and reference documents of church origin. **The scientific novelty** is that the biographies of the Basilian monks of the Kaniv Archimandrite were reconstructed on the basis of the collected material. **Conclusions.** On the basis of the collected and analyzed biographical material about the monks of the Kaniv Archimandrite, it was found that the number of monks of the Kaniv Archimandrite ranged from 7 to 5 monks. In total, 13 monks (11 hieromonks and 2 professional brothers) associated their spiritual ministry with the monastery between 1776 and 1782. By territorial origin, natives of the Volyn and Ruthenian provinces of the former Polish-Lithuanian Commonwealth predominated. In terms of age, most future monks chose ascetic ministry between the ages of 21 and 30. At the time of their arrival in Kaniv, most of them had already gained more than ten years of experience in spiritual service in various monasteries of the Basilian Order. Accordingly, the numerical predominance in the monastic community was made up of monks who had reached 30-40 years of earthly life. The community's personnel was renewed mainly in two years by 25%. A small part (40%) of the future ascetics received a secular education (poetry, rhetoric, philosophy) before entering the monastery. Admission to the Basilian Order facilitated their spiritual education (novitiate school, studies in rhetoric, philosophy, and theology). Being a member of the Basilian Order imposed a number of administrative, economic, ecclesiastical, and educational duties on the archimandrite's residents. We consider the discovery and processing of personal documentation (diaries, reports, sermon texts), which would significantly supplement the biographical information about the monks of the Kaniv Archimandrite, to be a promising area for further research.

Key words: *Basilians, archimandrite, biography, duties, catalog.*

Постановка проблеми. У період ранньомодерного часу василіянські монастирі на Правобережній Україні пройшли основні етапи розвитку: становлення, розквіту та занепаду. Процес становлення вбачаємо в послідовному переході православних обителів до унії, реорганізації системи управління унійними монастирями шляхом приєднання до об'єднаного Чину Святого Василя Великого. Розквіт василіянської аскези відносимо до часу утворення окремої чернечої провінції під титулом Покрови Пресвятої Богородиці (1739–1780 рр.), для якої характерний розвиток освіти, друкарства, місійної праці та інтелектуального і духовного вишколу кандидатів до чернецтва. І етап занепаду зумовлений реорганізаційним поділом чернечих провінцій та встановлення російської окупаційної влади на українських правобережних землях. Загальновідомо, що росіяни примусово насаджували московське православ'я, переслідували греко-уніатів та закривали василіянські монастирі. Тож ці трансформаційні процеси впливали на духовне служіння василіянського чернецтва, визначаючи подальший шлях їхнього життя. Тож дослідження біографій монахів потребує спеціальної уваги, адже самітники, ведучи скромний і покірний спосіб життя, залишили після себе досить обмежену кількість документації особового походження (Стецик, 2018).

Аналіз досліджень. У церковній історіографії дотепер не створено спеціального дослідження, присвяченого Канівській архимандрії. Натомість натрапляємо на загальні праці з історії Василіянського Чину та окремих його провінцій (Ваврик, 1979; Патрило, 1992; Хіхляч, 2015; Lorens, 2014). Також не дослідженою залишається проблема біографістики василіянського чернецтва щодо окремо взятих обителів. Тож вибрана проблематика залишається досі не розкритою.

Мета статті – дослідження періоду розквіту василіянських монастирів на українських землях на підставі вивчення життєвого шляху іноків Канівської архимандрії.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовним джерелом для реконструкції біограм василіянського чернецтва Канівської архимандрії слугували каталоги монастирів та чернецтва Святопокровської провінції, які укладалися та окремі із них видавалися, відповідно до розпоряджень Провінційної Управи. До згаданої управи як виборного колегіального органу управління належали протоігумен та чотири консультори, які переобиралися кожних чотири роки.

Для більш ефективного управління члени управи збирали відомості про зміни в особовому складі чернечих спільнот та приймали рішення про переміщення окремих іноків з однієї обителі до іншої (Stetsyk & Kolpakov, 2019).

Зібрана ними інформація особового походження знайшла відображення як у рукописних (1739 р.) (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194), так і друкованих (1754, 1773/1774, 1775/1776, 1776/1777, 1777/1778, 1778/1779, 1781/1782 pp.) каталогах монастирів та чернецтва Святопокровської провінції (Catalogus, 1754; 1773; 1775; 1776; 1777; 1778; 1781). Відзначимо, що в списках каталогів (1739, 1754, 1773/1774, 1775/1776 pp.) відсутні згадки про Канівську архимандрію, яка під час подій Гайдамаччини та Коліївщини перейшла у відання православних. Орієнтовно у 1775 р. о. Інокентій Матковський забрав назад від православних Канівську обитель в юрисдикцію Василянського Чину. І вже від 1776 р. згадуються насельники цієї обителі як василянське чернецтво. Саме із цього часу до нас збереглися докладні відомості про особовий склад монастирської спільноти Канівської архимандрії, який можемо простежити рік за роком, починаючи з 1776 до 1779 (див. таблицю 2). Зауважимо, що використання двох років означало подання інформації на кінець поточного року та початок наступного року. Із наведеної статистики в таблиці 1 помітно, що впродовж 1776–1777 pp. особовий склад насельників Канівської архимандрії був стабільним як за чисельністю (7 іноків – 5 отців та 2 брати), так і за іменним переліком (за винятком однієї особи: вибув о. Спиридон Сеницький, а натомість прибув о. Глікерій Савицький (див. таблиці 1 та 2) (Catalogus, 1776). Із 1778 р. чисельність спільноти зменшилася до 5 іноків, будучи однаковою до 1781 р., де змінювалися тільки поодинокі монахи: вибули – отці Арсеній Новосілецький, Глікерій Савицький, Йосиф Купецович та брат Антоній Метельський, а натомість прибули – отці Макарій Татаркевич, Мануїл Тележинський (Catalogus, 1778; Catalogus, 1781). У 1781 р. до Канева прибули на ротацію отці Себастьян Смеречинський, Йосафат Сигідинський, Йоаникій Дашковський (див. таблиці 1 та 2) (Catalogus, 1781). Така мобільність василянського чернецтва була зумовлена потребами виконання різних обов'язків по інших обителях досить розлогої Святопокровської провінції.

За ступенями монашества в монастирській спільноті переважали ієромонахи (отці) – понад 80%, а меншість становили брати – до 20% (див. таблицю 2). Така структура особового складу монастирської спільноти була зумовлена визначенням статусу архимандрії та відповідного напрямку її діяльності – поширення унійних ідей у православному середовищі. Серед окресленого переліку обов'язків насельників можемо виокремити такі групи: адміністративні (архимандрит, вікарій (презез), консултор), господарські (прокуратор (економ), скарбник, ризник (захристиянин)), церковні (проповідник, сповідник, місіонер, парох), освітні (професор риторики та поетики, префекти лаїків і кліриків) (див. таблиці 6).

Висновки. На підставі зібраного та проаналізованого біографічного матеріалу про насельників Канівської архимандрії вдалося з'ясувати, що чисельність насельників Канівської архимандрії коливалася від 7 до 5 монахів. Загалом, з обителлю пов'язали своє духовне служіння впродовж 1776–1782 pp. 13 іноків (11 ієромонахів та 2 брати-професи). За територіальним походженням переважали вихідці з Волинського та Руського воєводств колишньої Речі Посполитої. За віковими показниками більшість майбутніх іноків обрали аскетичне служіння в межах 21–30 років. На момент проживання в Каневі більшість із них уже набула понад десятирічного досвіду духовного служіння по різних монастирях Василянського Чину. Відповідно, чисельну перевагу в монастирській спільноті становили ченці, що досягли 30–40 років земного життя. Особовий склад спільноти оновлювався переважно через два роки на 25%. Незначна частина (40%) майбутніх аскетів до вступу в монастир отримали світську освіту (поетика, риторика, філософія). Прийняття до Василянського Чину сприяло здобуттю ними духовної освіти (школа новіціату, студії з риторики, філософії, теології). Перебування у Василянському Чині накладало на насельників архимандрії цілу низку адміністративних, господарських, церковних та освітніх обов'язків. Перспективним напрямом подальших студій вважаємо віднайдення та опрацювання документації особового походження (щоденників, звітів, текстів проповідей), які би значно доповнили біографічні відомості про насельників Канівської архимандрії.

Джерела та література

- Ваврик, М.** (1979). Нарис розвитку і стану Василіанського Чину XVII–XVIII ст. Топографічно-статистична розвідка. *Analecta OSBM. Ser. II. Sec. I. Vol. XL. Romae.* 1–71.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
- ЛННБ ВР – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів.
- Лось, В., Сінкевич, Н.** (2014). *Catalogus partum et fratrum defunctorum* Чину св. Василя Великого у фондах інституту рукописів НБУВ (середина XVIII – початок XIX ст.). Генеалогічні записки. Львів. Вип.12. 77–101.
- Патрило, І.** (1992). Нарис історії василіан від 1743 до 1839 р. *Analecta OSBM. Ser. II. Sec. I. Vol. 48. Romae,* 183–278.
- Стецик, Ю.** (2018). Чернецтво Святопокровської провінції ЧСВВ (1739–1783 рр.): просопографічне дослідження. Монографія. Дрогобич: РВВ ДДПУ.
- Хіслач, Б.** (2015). Уніатська церква на Поділлі (1700–1840 рр.): віхи історії та соціокультурний портрет. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
- Catalogus,** (1754). *Catalogus monasteriorum et personarum provinciae protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni. Anni 1754. Analecta OSBM Ser. II. Sec. I. Vol. XL. Romae : PP. Basiliani,* 1979. 102–124.
- Catalogus,** (1773). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1773 a Mense Septembri ad Septembrem 1774 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.*
- Catalogus,** (1775). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1775 a Mense Septembri ad Septembrem 1776 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.*
- Catalogus,** (1776). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1776 a Mense Septembri ad Septembrem 1777 Anni. Analecta OSBM Ser. II. Sec. I. Vol. XL. Romae : PP. Basiliani,* 1979. p. 155–176.
- Catalogus,** (1777). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1777 a Mense Septembri ad Septembrem 1778 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.*
- Catalogus,** (1778). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1778 a Mense Septembri ad Septembrem 1779 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.*
- Catalogus,** (1781). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1781 a Mense Septembri ad Septembrem 1782 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.*
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780.* Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Stetsyk, Y. & Kolpakov, V.** (2019). Administrative Authority of Protohegumens of Svyatopokrovska Province (1743–1780): Historical and Legal Aspects. *East European Historical Bulletin,* 11, 56–65. doi: 10.24919/2519-058x.11.170700

References

- Vavryk, M.** (1979). *Narys rozvytku i stanu Vasyliianskoho Chyna XVII–XVIII st. Topohrafichno-statystychna rozvidka [An Essay on the Development and Status of the Basilian Order of the XVII–XVIII centuries]* *Analecta OSBM. Ser. II. Sec. I. Vol. XL. Romae,* 1–71. [in Ukrainian].
- ДАТО – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti.
- ЛННБ ВР – Lvivska Natsionalna Naukova biblioteka imeni Vasyliia Stefanyka. Viddil rukopysiv.
- Los, V., Sinkevych, N.** (2014). *Catalogus partum et fratrum defunctorum Chynu sv. Vasyliia Velykoho u fondakh instytutu rukopysiv NBUV (seredyna XVIII – pochatok XIX st.) [Catalogus partum et fratrum defunctorum of the Order of St. Basil the Great in the collections of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine (mid-eighteenth – early nineteenth centuries)]. Henealohichni zapysky.* Lviv. Vyp.12, 77–101. [in Ukrainian].
- Patrylo, I.** (1992). *Narys istorii Vasyliian vid 1743 do 1839 r. [An outline of the history of the Basilians from*

- 1743 to 1839] *Analecta OSBM. Ser. II. Sec. I. Vol. 48*. Romae, 183–278. [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu.** (2018). *Chernetstvo Sviatopokrovskoi provintsii ChSVV (1739–1783 rr.): prosopohrafichne doslidzhennia. Monohrafiia.* [Monasticism of the Holy Protection Province of the OSBM (1739–1783): a prosopographic study. Monograph.] Drohobych: RVV DDP. [in Ukrainian].
- Khikhlach, B.** (2015). *Uniatska tserkva na Podilli (1700–1840 rr.): vikhy istorii ta sotsiokulturnyi portret* [The Uniate Church in Podillia (1700–1840): Milestones of History and Socio-Cultural Portrait]. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD». [in Ukrainian].
- Catalogus,** (1754). *Catalogus monasteriorum et personarum provinciae protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni. Anni 1754. Analecta OSBM Ser. II. Sec. I. Vol. XL*. Romae : PP. Basiliani, 1979. p. 102–124. [in latin].
- Catalogus,** (1773). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1773 a Mense Septembri ad Septembrem 1774 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.* [in latin].
- Catalogus,** (1775). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1775 a Mense Septembri ad Septembrem 1776 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.* [in latin].
- Catalogus,** (1776). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1776 a Mense Septembri ad Septembrem 1777 Anni. Analecta OSBM Ser. II. Sec. I. Vol. XL*. Romae : PP. Basiliani, 1979. 155–176 [in latin].
- Catalogus,** (1777). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1777 a Mense Septembri ad Septembrem 1778 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini* [in latin].
- Catalogus,** (1778). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1778 a Mense Septembri ad Septembrem 1779 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini* [in latin].
- Catalogus,** (1781). *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1781 a Mense Septembri ad Septembrem 1782 Anni. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini* [in latin].
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780* [The Basilians in the Crown Province during the Years 1743–1780]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Stetsyk, Y. & Kolpakov, V.** (2019). Administrative Authority of Protohegumens of Svyatopokrovska Province (1743–1780): Historical and Legal Aspects. *East European Historical Bulletin*, 11, 56–65. doi: 10.24919/2519-058x.11.170700

Таблиця 1

Динаміка чисельності насельників Канівської архимандрії (1776–1781 рр.)

Роки	Отці	Брати	Разом
1776 р.	5	2	7
1777 р.	5	2	7
1778 р.	4	1	5
1781 р.	5	-	5
Разом (без повторень прізвищ)	11	2	13

Таблиця 2

Особові дані про насельників Канівської архимандрії 1776–1782 рр.

№	Чернече ім'я, прізвище	Обов'язки	Загальний вік	Тривалість у професах	Тривалість в Гошеві
1776 – 1777 рр. (Catalogus, 1776)					
1	о. Інокентій Матковський	архимандрит, консултор Чину	54	30	2
2	о. Арсеній Новосілецький	презез (вікарій)	46	27	1
3	о. Боніфатій Фізикович	місіонер	28	11	1
4	о. Спиридон Сеницький	проповідник, парох	37	12	1
5	о. Йосиф Купецович	сповідник	63	40	1
6	бр. Антоній Метельський	префект лаїків, послушник	54	20	1
7	бр. Боніфатій Тихонський	префект кліриків, послушник	35	3	1
1777 – 1778 рр. (Catalogus, 1777)					
1	о. Інокентій Матковський	архимандрит, консултор Чину	55	31	3
2	о. Арсеній Новосілецький	презез (вікарій), сповідник	47	28	2
3	о. Боніфатій Фізикович	місіонер	29	12	2
4	о. Глікерій Савицький	проповідник, сповідник	37	17	1
5	о. Йосиф Купецович	сповідник	64	41	2
6	бр. Антоній Метельський	префект лаїків, послушник	55	21	2
7	бр. Боніфатій Тихонський	префект кліриків, послушник	36	4	2
1778 – 1779 рр. (Catalogus, 1778)					
1	о. Інокентій Матковський	архимандрит, консултор Чину	56	32	4
2	о. Макарій Татаркевич	презез, сповідник	34	16	1
3	о. Боніфатій Фізикович	місіонер, сповідник	30	13	3
4	о. Мануїл Тележинський	ричник, сповідник	43	15	1
5	бр. Боніфатій Тихонський	послушник	37	5	3
1781 – 1782 рр. (Catalogus, 1781)					
1	о. Боніфатій Фізикович	архимандрит	33	16	6
2	о. Себастьян Смеречинський	вікарій, сповідник	57	23	3
3	о. Йосафат Сигідинський	місіонер, сповідник	37	10	2
4	о. Йоаникій Дашковський	професор риторики та поезики	40	17	2
5	о. Мануїл Тележинський	скарбник, сповідник	46	18	4

Таблиця 3

**Територіальне походження насельників Канівської архимандрії 1776–1782 рр.
(ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, 436, 614)**

Волинське воєводство	Руське воєводство	Не встановлено
6	4	3

Таблиця 4

**Вікові показники насельників Канівської архимандрії 1776–1782 рр.
(ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, 436, 614)**

Вік вступу	Тривалість у Каневі	Тривалість у Чині	Загальний вік
16-20 рр. – 4 особи	1 р. – 2 ченці	5–10 рр. – 2 ченці	30–40 рр. – 7 ченців
21-30 рр. – 6 особи	2 р. – 5 ченців	11–20 рр. – 6 ченців	41–50 рр. – 2 ченці
31-40 рр. – 3 особи	3 р. – 3 ченці	21–30 рр. – 3 ченці	51–60 рр. – 3 ченці
	4 р. – 2 ченці	31–40 рр. – 1 чернець	61–70 рр. – 1 чернець
	6 р. – 1 чернець	41–50 рр. – 1 чернець	

Таблиця 5

**Освітні студії насельників Канівської архимандрії 1776–1782 рр.
(ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, 436, 614)**

Світська освіта			Духовні студії			
поетика	риторика	філософія	новіціат	риторика	філософія	теологія
не встановлено у більшості Бучач	не встановлено у більшості Перемишль	не встановлено у більшості Остріг Луцьк Мендзичин (піяри)	Мільчен Почаїв	Гоща Білосток Віцин	Теребовля Замостя	Доброміль Щеплоти Збараж Рим

Таблиця 6

**Обов'язки насельників Канівської архимандрії 1776–1782 рр.
(ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, 436, 614)**

Адміністративні	Господарські	Церковні	Освітні
архимандрит вікарій (презез) консультор	прокуратор (економ) скарбник ризнник (захристиянин)	проповідник сповідник місіонер парох	професор риторики та поетики префекти лаїків і кліриків

**Біограми насельників Канівської архимандрії
(1776–1782 рр.)**

Дашковський Йоаникій

Світське ім'я – Юстин, син Павла та Катерини. Народився 01.06.1741 р. у с. Колесники Волинського воєводства. Закінчив клас філософії в Острозькій школі. Вступив до чернецтва 11.08.1764 р. у Почаєві, де після року навчання в новіціаті 15.08.1765 р. склав аскетичні обіти професа. По обітах скерований до Добромиля на студії зі спекулятивної теології. Після завершення навчання 17.01.1767 р. отримав піддияконівські свячення у с. Страшевичі із рук перемишльського владыки Атанасія Шептицького. 25.03.1767 р. висвячений у диякони, 10.04.1767 р. – в ієреї також перемишльським єпископом Атанасієм Шептицьким у с. Страшевичах. По чотирьох роках вивчення теології відправлений до Білини для виконання обов'язків місіонера. Через три роки скерований до Погоні, виконуючи обов'язки місіонера. Через два роки відправлений до Пугінок, де також був місіонером. За шість років скерований до Білилівки, будучи місіонером. Звідтіля переїхав до Семенок, що належали до Барського монастиря, для виконання обов'язків проповідника та місіонера. 29.08.1775 р. приїхав до Уманського монастиря з Бару для виконання обов'язків місіонера, сповідника та проповідника по неділях. 1776 р. призначений парохом у Грендженівці, що належала до Уманського монастиря. 11.08.1779 р. переїхав до Сатанівського монастиря. 26.10.1779 р. повернувся до Умані, будучи другим місіонером, професором моральної теології, сповідником. 08.08.1781 р. переїхав до Канівського, а згодом – до Сатанівського монастиря. Помер у Сатанові 1791 р. (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, С. 599).

Купцович Йосиф

Світське ім'я – Іван, син Іпатія та Анастасії. Народився в січні 1714 р. у с. Глушко Володимирського повіту. У віці 22 років (1 лютого 1736 р.) вступив до Мільченського монастиря, де по році аскетичних випробовувань склав чернечі обіти професа. Проживав у цій обителі 10 років. У 1740 р. отримав ієрейські свячення із рук пінського владыки Георгія Булгака. У квітні 1746 р. відправлений до Овруча для виконання обов'язків економа монастирського господарства. Через вісім років (серпень 1754 р.) переїхав до Красногірки, будучи вікарієм обителі. У лютому 1755 р. повернувся до Овруча, будучи економом у Литках. Через шість місяців повернувся назад до Красногірки для виконання обов'язків вікарія. За шість місяців (червень 1756 р.) призначений вікарієм Білилівського монастиря. По шести роках праці (1762 р.)

повернутий до Овруча для виконання обов'язків ризника. 6 березня 1764 р. призначений парохом до монастирського храму в Колодіжному. Згодом був вікарієм у Гранові, Лисянці (1776 р.). 1775–1777 рр. – сповідник при монастирському храмі Канівської архимандрії. Загалом у Василянському Чині прослужив 43 роки. Помер на 66 році (1780 р., місце відходу до вічності не встановлено) (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 436, С. 671).

Матковський Інокентій

Світське ім'я – Іван, син Георгія та Маріанни. Народився 29.08.1722 р. у Жидачівському повіті Руського воєводства. Закінчив клас філософії в Луцьку. Вступив до чернецтва 01.08.1745 р. у Почаєві. Після року аскетичних випробовувань у новіціаті склав чернечі обіти та став професом. Після завершення новіціату відправлений до Гощі для виконання обов'язків учителя граматики та синтаксису, поезики та риторики. Звідтіля 15.07.1748 р. скерований на теологічні студії до папської колегії Поширення Віри в Римі, де написав докторат та у 1751 р. отримав ієрейські свячення. Призначений проповідником при Львівській ставропігійній церкві. Звідтіля 01.08.1752 р. скерований на посаду професора філософії Луцької монастирської школи. У липні 1753 р. відправлений до Риму, звідкіля знову повернувся на терени Святопокровської провінції до Луцького монастиря, де продовжував викладати філософію для ченців. По двох роках викладання скерований до Львівського монастиря Св. Юрія для викладання теології, а через три роки навчав спекулятивну теологію. На Берестейській генеральній капітулі у 1759 р. обраний консультором провінції та ігуменом Загорівського монастиря. По чотирьох роках урядування на Білостоцькій капітулі 1763 р. обраний протоконсультором провінції та призначений ректором школи Львівського монастиря Св. Юрія. Після двох років урядування 26.08.1765 р. скерований до монастиря в Піддубцях, де урядовав до 26.10.1767 р., а після цього переїхав до монастиря в Городищі. За урядування протоігумена та Овруцького архимандрита Йосафата Сідлецького делегований до комісії візитаторів монастирів провінції, яку створено за розпорядженням протоархимандрита Іпатія Білинського на підставі постанов Білостоцької консульти (28.08.1768 р.), для проведення генеральних візитацій та обраний вікарієм провінції, урядуючи на цій посаді до 1772 р. На генеральній Берестейській капітулі обраний генеральним консультором провінції. 1775 р. отримав привілей від польського короля Станіслава Августа на Канівську архимандрію. У цьому ж році Київський митрополит Феліціан Володкович уділив свячення на Канівського архимандрита. На Білостоцькій капітулі обраний протоігуменом Святопокровської провінції. Помер у 1784 р. (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, С. 563).

Метельський Антоній

Світське ім'я – Андрій, син Христофора та Галини. Народився 30.09.1718 р. у с. Янушівка Волинського воєводства. Закінчив клас поезики. Вступив до чернецтва 02.02.1756 р. у Почаєві, де після року новіціату 02.02.1757 р. склав чернечі обіти. Вже як профес відправлений до Городища для виконання обов'язків економа. У жовтні 1758 р. переїхав до Тригир'я, будучи прокуратором. 1776 р. переїхав до Канівської архимандрії. Впродовж всього чернечого життя залишався братом-професом, оскільки не завершив теологічних студій та не отримав ієрейських свячень. Помер у 1786 р. (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 614, С. 61).

Новосілецький Арсеній

Світське ім'я – Андрій, син Стефана та Агати. Народився 04.07.1729 р. у Волинському воєводстві. Здобув філософську освіту в школі отців-піарів у Мендзичині. Вступив 01.09.1749 р. до чернечого стану в Почаєві. Після року новіціату 21.09.1750 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений до Гощі для проходження студій з риторики. По їх завершенні в серпні 1752 р. скерований до Мільчена, де виконував обов'язки проповідника. Звідтіля у вересні 1760 р. відправлений до Кошовця, де був вікарієм. Із квітня 1763 р. ігумен Головчинського монастиря, де відзначився зразковим правлінням. 27.09.1764 р. повернувся до монастиря в Кошовці, а згодом – на нову монастирську фундацію в Умані. Звідтіля 27.08.1765 р. скерований на посаду ігумена Битенського монастиря. Згодом знову повернувся до Кошовця на посаду ігумена, а далі став ігуменом у Головчинцях. Із 1776 р. перебував на Великій Україні, зокрема в Лисянському монастирі, будучи ігуменом. 1778 р. у Києві. Згодом повернувся на терени Святопокровської

провінції. Спочатку був у Теревовлі, з квітня 1779 р. відправлений до Підгірців, будучи сповідальником, з лютого 1781 р. – вікарій в Уневі, а з червня цього ж року – вікарій у Лаврові, з 1778 р. – у Верхраті. Останні роки свого чернечого покликання провів у Замості, де й помер у 1784 р. (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 614, С. 45). За іншим джерелом, помер 1792 р. у Мільчені (Лось, Сінкевич, 2014, С. 88).

Савицький Глікерій

Світське ім'я – Гервасій, син Івана та Катерини. Народився 1741 р. у Городку. Завершив клас риторики. Вступив 15.08.1760 р. до чернецтва в Почаєві. Після року аскетичних випробувань 01.08.1761 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений на студії з риторики до Гощі. Після завершення дворічного курсу навчання переїхав до Теревовлі на філософські студії, а після цього – до Щеплот для вивчення моральної теології. Звідтіля скерований до Жовкви для виконання обов'язків проповідника та захристиянина. Згодом поїхав до Збаража, де виконував ці ж самі обов'язки. Через 10 місяців повернувся до Жовкви, будучи проповідником по святах. Через два місяці відправлений до Львівського монастиря св. Онуфрія, де призначений проповідником. У цьому ж монастирі у 1766 р. отримав піддияконівські та дияконівські свячення. Цього ж року в Жовкві йому уділено ієрейські свячення із рук львівського владики Лева Шептицького. За чотири місяці скерований до Кам'янця для продовження студій із моральної теології. За рік переїхав до Головчинців для виконання обов'язків проповідника. За два місяці звідтіля переїхав до Піддубців. Під час врядування протоігумена Інокентія Матковського призначений вікарієм провінції. Згодом відправлений до Збараського монастиря для продовження студій з моральної теології. Через один рік скерований до Низкиницького монастиря, виконуючи обов'язки проповідника по неділях і святах. Надалі був проповідником у Загорівському, Гоцанському (1773–1774 рр. професор синтаксису та катехит), Маліївському (1775–1776 рр.), Білилівському (1776 р.) монастирях. 05.07.1778 р. прибув до Умані з Канівського монастиря для виконання обов'язків недільного проповідника та сповідника. 07.09.1779 р. відправлений до Кошовицького монастиря. Помер 1782 р. (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, С. 435).

Синицький Спиридон

Світське ім'я – Стефан, син Данила та Анни. Народився 1740 р. у м. Кременець. Закінчив клас риторики. Вступив 15.02.1764 р. до чернецтва в Почаєві, де після року аскетичних випробувань у новіціаті 20.02.1765 р. склав чернечі обіти професа. Звідтіля скерований на філософські студії до Теревовлянського монастиря. Однак не завершив їх, оскільки відправлений до Умані, де у 1767 р. викладав синтаксис у початкових класах (інфіми). По двох роках скерований до Замостя для продовження філософських студій. Після завершення навчання повернувся до Теревовлі, де вивчав догматичну теологію, після чого призначений проповідником, а згодом – ігуменом Теревовлянського монастиря. По завершенні урядування призначений на викладання синтаксису в Гощі. Через рік, 1773 р. відправлений до Шаргорода також для викладання синтаксису. Згодом, 17.07.1774 р. переїхав із Шаргорода до Умані, де виконував обов'язки місіонера та проповідника по святах. Однак затримався на нетривалий час, оскільки 20.07.1774 р. відбув до Любарського монастиря, де впродовж 1774–1775 рр. виконував обов'язки професора синтаксису. 1776–1777 рр. – проповідник та парох у Канівському монастирі. 1778–1779 рр. – проповідник в Овруцькому монастирі. Помер 1800 р. у Тригірському монастирі (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 436, с. 1039).

Сигідинський Йосафат

Народився у 1745 р. Вступив до чернецтва у віці 26 років (1771 р.). Склав аскетичні обіти професа у 1772 р. Отримав ієрейські свячення. У 1780–1781 рр. був місіонером та сповідником у Канівській архимандрії. Працював у Василянському Чині 37 років (Catalogus, 1781). Помер у віці 63 років (1808 р., Луцьк) (Лось, Сінкевич, 2014, с. 92).

Смерчинський Себастьян

Світське ім'я – Стефан, син Григорія та Анни. Народився 1725 р. в с. Слобода Галицької землі. Закінчив клас співу. Вступив до чернецтва 08.03.1758 р. у Почаєві. Після року аскетичних випробовувань у новіціаті 09.03.1759 р. склав чернечі обіти професа. Призначений прокуратором у Москалівці (3 роки). Надалі переїхав до Львівського монастиря Св. Юрія (1 р. 6 місяців). Згодом відправлений на послухання до с. Шепелиці, що належали до Овруцького монастиря. 1767 р. прокуратор у Гредженівці, що належала до Уманського монастиря. Через три роки призначений прокуратором у Гранівському монастирі, де після смерті місцевого настоятеля з 1772 р. призначений ігуменом обителі. 04.07.1783 р. відправлений з послухним листом із Канівського монастиря до Уманської обителі для виконання обов'язків сповідника. 06.03.1785 р. поїхав з Умані на капеланію (парафію) до монахинь Полонської обителі. Помер 1792 р. у Любарському монастирі (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 436, с. 998).

Татаркевич Макарій

Світське ім'я – Михайло, син Стефана та Анни. Народився 13.05.1745 р. у м. Яворів Львівського дистрикту. Закінчив клас риторики в Перемишлі. Вступив 03.07.1762 р. до чернечого стану в Почаєві. Після року випробовувань у новіціаті 04.07.1763 р. склав чернечі обіти промеса, після чого скерований до Білостоку на студії з риторики, де навчався два роки. Потім відправлений до Теревовлі для студіювання філософії, де навчався два роки. Після цього скерований до Добромиля для вивчення теології впродовж одного року. 01.08.1767 р. у Валяві посвячений у піддиякони перемишльським владикою Атанасієм Шептицьким, а згодом той же владики провів дияконівські (18.08.1768 р.) та ієрейські свячення (26.10.1768 р.). По свяченнях перебував один місяць у Страшевичах, а далі відправлений до Добромиля для завершення теологічних студій, а у Жовкві студіював канонічне право. Після завершення студій був місіонером у Білині, через півроку відправлений до Кам'янця, будучи проповідником, а ще через півроку вибув до монастиря в Шаргороді, де був проповідником упродовж року, а потім став професором теології. У 1776 р. переїхав до монастиря в Сатанові, будучи професором догматичної та моральної теології. У серпні 1777 р. – вікарій Унівської архимандрії. Через рік скерований до Канева, будучи резидентом місцевого монастиря. З липня 1780 р. – ігумен монастиря в Луці. Відійшов до вічності 20.03.1826 р. (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 435, с. 779).

Тележинський Емануїл

Світське ім'я – Михайло, син Стефана і Катерини. Народився в листопаді 1736 р. в Теревовлянському повіті. Завершив клас співу та вступив, у віці 33 років, 3 грудня 1763 р. як послушник до Почаївської обителі, де після року чернечих випробувань у новіціаті 19 грудня 1764 р. склав аскетичні обіти професа. Виконував обов'язки прокуратора Почаївського монастиря. У квітні 1765 р. відправлений до Мільчена, де також був прокуратором дому. 18 лютого 1766 р. переїхав до Гощі, будучи вікарієм та прокуратором у Курозванах. 1773 р. переміщений до Кременьця, де був прокуратором до 1774 р. Наступного року призначений прокуратором у Шаргороді (маєток у Калинівці). 1776 р. – ризник при монастирському храмі у Білилівці. Звідтіля відправлений до обителі в Гранові, де також виконував обов'язки ризника при храмі. Впродовж 1778–1781 рр. виконував обов'язки ризника, сповідника та скарбника в Канівській архимандрії. Загалом у Василянському Чині прослужив 39 років. Помер на 72 році життя (1808 р., Тригіря) (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 436, с. 786).

Тихонський Боніфатій

Народився у 1742 р. Вступив до чернецтва у віці 31 року (1773 р.). Склав аскетичні обіти професа у 1774 р. У 1775–1779 рр. був префектом кліриків та послушником (брат-профес) у Канівській архимандрії. Служив у Василянському Чині 23 роки. Отримав ієрейські свячення. Помер у віці 54 років (1796 р., місце смерті не встановлено) (Стецик, 2018, с. 389).

Фізикович Боніфатій

Світське ім'я – Василь, син Томи та Анни. Народився в серпні 1749 р. Здобув клас поезики в Бучацькій школі. 27 липня 1765 р., у віці 16 років, вступив до Почаївського монастиря, де після року аскетичних випробовувань у новіціаті 1 серпня 1766 р. склав чернечі обіти. Відправлений на студії з риторики до Гощі. По році навчання скерований до Віцина для продовження студій з риторики. Через рік відбув на філософські студії до Замостя. Після завершення дворічного курсу поїхав на студії з теології до Риму, закінчивши навчання, отримав ієрейські свячення у 1771 р. із рук холмського владика. По студіях і свяченнях повернувся на терени Святопокровської провінції до Шаргородського монастиря, виконуючи обов'язки проповідника та місіонера. У 1774 р. відправлений до Луцька для виконання обов'язків помічника викладача філософії. Через рік призначений проповідником до Канівської архимандрії, де впродовж 1775–1780 рр. виконував обов'язки місіонера та сповідника. По зреченні канівського архимандрита Інокентія Матковського від виконання обов'язків архимандрита отримав у 1781 р. привілей від польського короля Станіслава Августа на призначення канівським архимандритом. Загалом у Василянському Чині прослужив 39 р. Помер на 55 році (1804 р., Канів) (ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 614, с. 214).

УДК 929.5(477.83/86)«18»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.3>

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutoklesia@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Ігор СМУТОК

професор, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Бібліографічний опис статті: Смуток, Л., & Смуток, І. (2024). Історія і генеалогія шляхти Галичини кінця XVIII – початку XX ст. у сучасній українській і польській історіографії. *Українські історичні студії*, 16(58). 31–37. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.3>

ІСТОРІЯ І ГЕНЕАЛОГІЯ ШЛЯХТИ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати та визначити наукову цінність публікацій з історії і генеалогії шляхти Галичини австрійської доби, виданих українськими та польськими істориками. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму й методи для дослідження з історіографії. **Наукова новизна.** Уперше проаналізовано науковий доробок польських та українських істориків з історії та генеалогії шляхти Галичини кінця XVIII – початку XX ст. **Висновки.** За останні три десятиліття українські й польські історики напрацювали чималий науковий доробок з історії та генеалогії шляхти Галичини кінця XVIII – початку XX ст. Можна констатувати, що наявні публікації розкривають засадничо основні аспекти життєдіяльності галицького нобілітету. Безумовною заслугою є те, що ці праці розкривають правові засади трансформації галицької шляхти та інкорпорації до австрійського нобілітету, аналізують внутрішню градацію шляхти за майновим і правовим становищем, подають кількісні та якісні характеристики цієї спільноти як окремої соціальної групи, намагаються проаналізувати її етнічну та станову самоідентифікацію. У значній мірі українські історики в особі Любові Сливки та польські історики в особі Криштофа Слюсарека та Славомира Гужинського розкривають ці різні аспекти. Втім, ряд моментів залишаються спірними і потребують додаткового вивчення. Історія та генеалогія шляхти Галичини також присутня в працях генеалогічного, біографічного та просопографічного характеру. У них в меншій мірі можна натрапити на концептуальні питання, присвячені шляхті Галичини, однак вони є, безумовно, цінним фактологічним дослідженням історії окремих родин, родів та осіб.

Ключові слова: шляхта Галичини, Австрійська шляхта, історіографія шляхти Галичини.

Lesia SMUTOK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Ihor SMUTOK

Professor, Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

© Смуток Леся, Смуток Ігор, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

To cite this article: Smutok, L., & Smutok, I. (2024). Istoriiia i henealohiia shliakhty Halychyny kintsia XVIII – pochatku XX st. u suchasni Ukrainii i polskii istoriografiiakh [History and genealogy of the Galician nobility of the late 18th – early 20th centuries in modern Ukrainian and Polish historiography]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 31–37. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.3> [in Ukrainian].

HISTORY AND GENEALOGY OF THE GALICIAN NOBILITY OF THE LATE 18TH – EARLY 20TH CENTURIES IN MODERN UKRAINIAN AND POLISH HISTORIOGRAPHY

Summary. *The purpose of the research is to analyze and determine the scientific value of publications on the history and genealogy of the Galician nobility of the Austrian era, published by Ukrainian and Polish historians. The research methodology is based on the principles of historicism and methods for research in historiography. Scientific novelty.* First, the scientific work of Polish and Ukrainian historians on the history and genealogy of the Galician nobility of the late 18th – early 20th centuries was analyzed. **Conclusions.** Over the past three decades, Ukrainian and Polish historians have produced considerable scientific work on the history and genealogy of the Galician nobility of the late 18th and early 20th centuries. It can be stated that the available publications reveal the fundamental aspects of the life of the Galician nobility. It is an absolute merit that these works reveal the legal basis of the transformation of the Galician nobility and its incorporation into the Austrian nobility, analyze the internal gradation of the nobility by property and legal status, present the quantitative and qualitative characteristics of this community as a separate social group, try to analyze its ethnic and status self-identification. To a large extent, Ukrainian historians in the person of Lyubov Slyvka and Polish historians in the person of Krzysztof Slyusarek and Slawomir Huzynski reveal these different aspects. However, a number of points remain controversial and require additional study. The history and genealogy of the nobility of Galicia is also present in works of a genealogical, biographical and prosopographic nature. In them, to a lesser extent, you can come across conceptual questions dedicated to the nobility of Galicia, but they are definitely a valuable factual study of the history of individual families, clans and individuals.

Key words: nobility of Galicia, Austrian nobility, historiography of the nobility of Galicia.

Постановка проблеми. За останні кілька десятиліть українські й польські історики систематично досліджують суспільну та соціальну історію Галичини австрійської доби. Чільне місце серед них займають студії з історії галицького нобілітету. Натепер цей доробок становить більше двох десятків позицій і представлений як монографічними дослідженнями, так і окремими статтями. За своєю науковою цінністю й тематичною різноплановістю вони різняться. Це праці, безпосередньо присвячені історії та генеалогії шляхти Галичини, виконані на джерельному матеріалі, що вперше вводиться до наукового обігу. Також дослідження опосередковано торкаються вказаної проблематики і присвячені історичним явищам та особам, що мали безпосереднє відношення до шляхетського стану. Все це різноманіття наукової продукції натепер заслуговує більш прискіпливого огляду і дозволяє зробити певні узагальнення про те, як виглядає стан дослідження проблеми історії і генеалогії шляхти Галичини австрійської доби.

Аналіз досліджень. Історіографічний огляд праць з історії та генеалогії шляхти Галичини кінця XVIII – початку XX ст. присутній у монографіях Криштофа Слюсарека та Любові Сливки. Якщо йдеться про першого, то в праці польського історика історіографічний огляд вкрай лаконічний, адже він займався цією проблематикою в першій половині 90-х років XX ст. Здебільшого його можна вважати одним із перших, хто займався історією шляхти. К. Слюсарек згадує лише свою попередницю Ірену Рихлікову, яка підготувала кілька статей про шляхту в часи «заборів» (Ślusarek, 1994, s. 5). Любов Сливка, яка видала на основі своєї кандидатської дисертації монографію, в першому розділі виокремила параграф, присвячений історіографії. Слід віддати належне – вона сумлінно та ретельно збирала всі публікації, так чи інакше присвячені цій проблематиці, згадавши не тільки істориків, а й етнографів, фольклористів, мовознавців. Оскільки дисертація була захищена на початку 2000-х років, вочевидь, поза увагою авторки залишилися праці, що з'явилися за останні два десятиліття (Сливка, 2009, с. 28–39).

Отже, вказаний аспект дослідження залишається нерозкритим у польській і українській історіографіях і потребує висвітлення.

Мета дослідження – проаналізувати та визначити наукову цінність публікацій з історії і генеалогії шляхти Галичини австрійської доби, виданих українськими та польськими істориками.

Виклад основного матеріалу. У 1990 – на початку 2000-х років над шляхетською проблематикою плідно працював польський історик Криштоф Слюсарек. Зокрема, він підготував монографію і кілька статей про так звану «дрібну» шляхту Галичини (Ślusarek, 1991; Ślusarek, 1994; Ślusarek, 2010; Ślusarek, 2014). Об'єктом його дослідження стала спільнота, що проживала цілими селами на Прикарпатті та південно-західному Поділлі. Хронологічно його праці охоплюють період з кінця XVIII – до середини XIX ст. Історик використав чималу кількість різноманітних джерел, зокрема, матеріали про підтвердження шляхетства, документи Львівського шляхетського суду, докладно ознайомився з тогочасною законодавчо-нормативною базою. Він систематично працював в архівах Львова та Відня, тому його праці спираються на цікавий і різноманітний фактологічний матеріал.

Якщо аналізувати його монографію, то це добре структурована праця, яка загалом розкриває проблематику через призму аналізу шляхетської спільноти. Дослідник докладно вивчив та проаналізував правове становище шляхти, її демографічний розвиток, соціальну еволюцію (Ślusarek, 1994). К. Слюсарек з'ясував особливості розселення дрібної шляхти на теренах Східної Галичини, локалізував її найбільші скупчення, втім, без докладного історичного аналізу, чим саме це зумовлено (Ślusarek, 1994, s. 13–22). Окремо в розділі дослідник показав, яким чином австрійська влада намагалася інкорпорувати колишню шляхту Речі Посполитої до складу австрійського нобілітету. Безумовно цінним є виклад історії підтвердження шляхетства в Галичині. Автор вдало поєднав огляд правової документації та аналіз соціальних процесів і показав, як шляхта пристосовувалася до нових реалій. Зокрема, історик відзначив, що шляхта ділилася на три групи згідно із законодавством, і більшість дрібної шляхти опинилася в категорії так званої «вільної» і «чиншової» шляхти. Історик проаналізував, якими правами вони могли користуватися згідно із законами і як це реалізовувалося на практиці (Ślusarek, 1994, s. 28–44).

Доволі цікавим є параграф монографії, присвячений шляхті, що проживала в містах, шляхті, що реалізовувала себе на двірській службі. Окремим розділом дослідник простудіював еволюцію соціальної самоідентифікації шляхти, показав, як вона себе позиціонувала серед решти соціальних груп, наскільки сильною була її групова солідарність і що її вирізняло серед решти населення (Ślusarek, 1994, s. 56–78). Праці К. Слюсарєка, безумовно, є значним досягненням польської історіографії в дослідженні нобілітету Галичини. Певні застереження викликають окремі аспекти, зокрема національна та конфесійна самоідентифікація шляхти. Автор вкрай обережний у цих питаннях і намагається за можливості уникати подробиць і не акцентувати на цих аспектах. Останньою публікацією автора із вказаної тематики стала брошура про шляхту Білини Великої (Ślusarek, 2010). Це значною мірою є збірником документів. Автор у передмові задекларував намір видати цілу серію таких історико-довідкових видань про шляхетські осідки Прикарпаття, однак із невідомих причин проєкт не було реалізовано.

У 1996 році К. Слюсарек разом із Романом Марцинеком започаткували серію «Шляхта в Галичині у 16–19 ст.». У межах серії вони видали один том, присвячений нобілітації, зокрема, це були матеріали про підтвердження шляхетства, скопійовані на прохання Францішка Піко-сінського, польського історика XIX ст., які зберігаються нині в Кракові. Праця містить перелік шляхти за алфавітним порядком від літери «А» до літери «К» та надає інформацію про шляхту, яка підтвердила своє шляхетство та родоводи. Книга містить передмову, в якій викладено історію нобілітації шляхти Галичини. Певною мірою вона засадничо повторює те, що К. Слюсарек виклав у своїй монографії (Ślusarek, Krz., Marcinek R., 1996).

До вказаної проблематики також звертався польський історик Славомір Гужинський. Він підготував окрему книгу під назвою «Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-

genealogiczne» про надання титулів колишній шляхті Давньої Речі Посполитої. Історик зібрав відомості по окремих родах, які підтвердили або отримали титули баронів, графів, князів, умістивши лаконічні відомості: коли, за яких обставин вони їх отримали. У книзі вміщено передмову, де подається історія нобілітаційного процесу в Галичині (Górzyński, 2009, s. 3–22). Вона перегукується з інформацією, яку подав К. Слюсарек. Поряд із тим С. Гужинський інформує про певні деталі, які не містяться в книзі К. Слюсарека. Позитивним моментом цього дослідження є те, що автор працював не тільки в архівах Львова, але й в архівах Відня з матеріалами Імператорської надвірної канцелярії, де так само міститься чимало джерельного матеріалу до історії та генеалогії шляхти Галичини.

У незалежній Україні шляхта в Галичині як соціокультурний феномен привернула увагу насамперед етнологів. Першим цю проблематику артикулював Роман Кирчів. Родом із села Корчин, він знав про її існування не з книжок. Дослідник дуже обережно про неї згадує в праці «Етнографічне дослідження Бойківщини» у 1978 році. Чітко цю проблему він виокремив у своїй статті «Цикл шляхетських повістей Андрія Чайковського», опублікованій як передмова в 5 томі видання творів Чайковського (Кирчів, 1994). За кілька років по тому постулати зі вказаної статті він продублював у публікації, що була уміщена до Збірника праць на пошану Лариси Крушельницької в 1998 році (Кирчів, 1998). Заслугою автора слід вважати те, що він перший в українській історіографії за незалежної України актуалізував необхідність дослідження української шляхти як наукову проблему. Автор оперує певними відомостями, однак в абсолютній більшості це – його власні спостереження. Вочевидь, систематичного опрацювання фактологічного матеріалу він не здійснював, якщо не вважати таким опрацювання матеріалів етнографічної експедиції 1976 року, що були зібрані в селах Матків, Гусне, Витвиця. Р. Кирчів озвучив низку тверджень, які згодом лягли в основу концепції історії шляхти Галичини в українській візії. Зокрема, це твердження про її витоки від галицького боярства, визначення «дрібна шляхта», послідовне наголошення на тому, що маємо справу з українською шляхтою й ігнорування її етнокультурної та політичної багатомірності (Кирчів, 1994; Кирчів, 1998).

В українській історіографії до цієї теми звернулася Любов Сливка, яка підготувала дисертаційне дослідження. У 2009 році вона видала його окремою монографією під назвою «Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914)» (Сливка, 2009). Дослідження має виразний історико-етнологічний характер. Окремий розділ присвячено аналізу матеріально-побутової та традиційно-звичаєвої культури шляхти (Сливка, 2009, с. 80–99). Інші два розділи присвячено генезі та розселенню шляхти Галичини, а також її «етносоціальній ідентифікації» (Сливка, 2009, с. 40–53, 127–182). Як і в працях К. Слюсарека, історичні екскурси в минуле галицької шляхти хибують на різні усталені твердження, які не мають під собою фактологічної основи. Очевидно, що обом дослідникам бракувало відповідної інформації, тому вони озвучують усталені в історіографії ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. уявлення про походження цієї шляхти. У праці Л. Сливки є стійкий стереотип про те, що шляхта – це нащадки галицьких бояр, які цілими селами були осаджені в Прикарпатті. Л. Сливка також чимало уваги присвячує інкорпорації шляхти Давньої Речі Посполитої до складу австрійського дворянства, географії її розселення. Дослідниця стверджує, що «лише незначна частина шляхти змогла підтвердити свій статус юридично, решті ж завадили низьке матеріальне становище чи відсутність потрібних документів» (Сливка, 2009, с. 183).

Авторка оперує кількісними показниками, намагається показати демографічний складник. Втім, вони спираються на відомості, зібрані попередніми дослідниками. Як і К. Слюсарек, дослідниця акцентує на особливостях розселення шляхти, вказуючи на те, що вона концентрувалася на Прикарпатті та Поділлі, й зазначаючи, що на Прикарпатті вона розселилася компактно цілими селами, а на Поділлі була розсіяна (Сливка, 2009, с. 54–79).

Л. Сливка вслід за К. Слюсареком наголошує на тому, що шляхта поділялася на домінікальну, вільну і чиншову. Безумовно, найбільш цікавим і оригінальним є розділ про матеріально-побутову та звичаєву культуру шляхти (Сливка, 2009, с. 80–99). Бібліографія дослідження засвідчує, що вчена цілеспрямовано працювала над зібранням відповідного етнографічного

матеріалу, проводила польові дослідження. Так, викладені у 7-му розділі спостереження щодо культури і побуту шляхти є доволі цікавими та оригінальними. Вочевидь, вони потребують докладнішого порівняльного аналізу, однак, незважаючи на деякі поверхові твердження, вони, безумовно, цінні, і є вагомим внеском у дослідження історії матеріальної культури шляхти.

Не оминула Л. Сливка увагою проблему самоідентифікації шляхти. Окремий розділ присвячений цій проблемі та доволі чітко ілюструє уявлення української спільноти. Авторка всіляко наголошує на тому, що маємо справу саме з українською шляхтою, наводячи численні факти проявів цієї українськості в шляхетському середовищі (Сливка, 2009, с. 127–156). Такий підхід є доволі спрощеним і не відображає адекватно всієї складності цієї проблеми. Вочевидь, вона не може бути висвітлена шляхом вибірки фактів цієї українськості, адже аналогічним чином можна назбирати факти, що свідчать про протилежне. Яскравим прикладом може слугувати родина Шептицьких, де митрополит Андрей Шептицький був одним із символів українства в Галичині, а його брат Станіслав Шептицький – однією зі знакових фігур польського національного відродження і становлення Другої Речі Посполитої.

Цікаво, що Л. Сливка оперує поняттям «дрібна шляхта», що є конструктом польської історіографії, хоча в її парадигмі напрошуються назви «українська шляхта», «українсько-русинська», «українсько-руська».

Окремим напрямом досліджень історії шляхти австрійської доби слід вважати краєзнавчі студії з історії сіл і регіонів Прикарпаття. Публікації до історії населених пунктів, де проживала шляхта, містять інформацію і про саму шляхту (Артимович, 2003; Виханський, 2008; Гординський, Виханський, 2011). Усі ці публікації доволі розмаїті й різняться як глибиною наукового опрацювання, так і концепцією публікації. Серед них трапляються й такі, що заслуговують на увагу з погляду вивчення вказаної проблематики. Прикладом цього можуть бути праці Ю. Гайди та В. Шуптара до історії сіл Турківщини (Гайда, Шуптар, 2002). Автори послідовно досліджують історію кожного села від першопочатків до сьогодення. У тих випадках, де йдеться про компактне проживання шляхти, вони подають чимало фактологічного матеріалу, який демонструє різні аспекти життєдіяльності шляхти на початку XX ст., однак як окремих соціокультурний феномен автори її не виділяють.

Аналогічно праця В. Комарницького про село Комарники написана доволі докладно, на багатому фактологічному матеріалі, й захищена як окреме дисертаційне дослідження. Розвідка містить багатий матеріал до історії шляхти австрійської доби, однак, як і в дослідженні В. Шуптара, автор всіляко уникає будь-якого наголошення на те, що маємо справу з незвичним соціокультурним феноменом. Таким чином написано більшість краєзнавчих праць, вони дозволяють почерпнути цікавий фактологічний матеріал до історії шляхти, однак концептуально не дають нічого нового й оригінального в контексті вивчення цієї проблематики (Комарницький, 2007).

Втім, трапляються й винятки, зокрема йдеться про публікацію І. Юсиповича «Турківщина крізь призму століть». Автор подає історію краю, виразно наголошуючи на ключовій ролі в ній місцевої шляхти. Більше того, автор умістив у своїй невеличкій публікації лаконічні довідки виключно про ті поселення, де проживала шляхта. Серйозним недоліком розвідки є те, що автор не працював систематично над збором фактологічного матеріалу, обмежившись тим, що взяв праці польського історика міжвоєнного періоду Владислава Пульнарівича і передрукував факти з його книги з тією різницею, що В. Пульнарівич у своїй праці всіляко наголошував на польському походженні шляхти, на її польськості, натомість І. Юсипович вдягнув її в шати українськості (Юсипович, 1993).

Окремий напрям досліджень з історії шляхти Галичини австрійської доби сформувався в результаті напрацювання генеалогічних студій. Їх не так багато, але серед них трапляються доволі ґрунтовні, які заслуговують на увагу. Зокрема, це праця Зиновії Служинської про рід Білинських (Служинська, 1998). Хоча авторка в назві задекларувала висвітлення історії родини Білинських без зазначення хронологічних меж, у дійсності зібраний нею фактологічний матеріал сягає заледве середини XVIII ст., отже, книга фактично повністю присвячена Білинським

австрійської доби. З. Служинська дуже докладно розглядає історію різних сімей та відгалужень цього багаточисельного роду. Безумовно цінним є те, що показано, як представники родини адаптувалися в умовах модернізації галицького суспільства ХІХ – початку ХХ ст. і на прикладі Білинських продемонстровано, як шляхта Прикарпаття потрапляла до різних соціо-професійних груп, поповнюючи лави освітян, правників, урядовців, лікарів, долучалася до громадського, політичного життя тощо.

До цієї ж категорії досліджень можна віднести праці біографічного та просопографічного характеру, присвячені політичним, культурним, громадським, освітнім діячам шляхетського походження австрійської доби. Безпосередньо прикладом може слугувати монографія А. Сова про Івана Боберського (Сова, 2019) або різноманітні біографічні видання про Андрея Шептицького (Горак, 2020; Новак, 2023). Ці дослідження не заглиблюються надто в шляхетську проблематику, однак дозволяють розкрити з іншого ракурсу історію шляхти Галичини через призму особистості.

Висновки. За останні три десятиліття українські й польські історики напрацювали чималий науковий доробок з історії та генеалогії шляхти Галичини кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. Можна констатувати, що наявні публікації розкривають засадничо основні аспекти життєдіяльності галицького нобілітету. Безумовною заслугою науковців є те, що в цих працях розкрито правові засади трансформації галицької шляхти й інкорпорації до австрійського нобілітету, проаналізовано внутрішню градацію шляхти за майновим і правовим становищем, надано кількісні та якісні характеристики цієї спільноти як окремої соціальної групи, є спроби проаналізувати її етнічну та станову самоідентифікацію. У значній мірі українські історики в особі Любові Сливки та польські історики в особі Криштофа Слюсарєка та Славомира Гужинського розкривають ці різні аспекти. Втім, деякі факти залишаються спірними і потребують додаткового вивчення. Історія та генеалогія шляхти Галичини також присутня в працях генеалогічного, біографічного та просопографічного характеру. У них у меншій мірі можна натрапити на концептуальні питання, присвячені шляхти Галичини, однак вони є безумовно цінним фактологічним дослідженням історії окремих родин, родів та осіб.

Джерела та література

- Артимович, В. (2003). *Велика Білина і довкілля*. Львів: Євросвіт.
- Виханський, Б. (2008). *Лука – село на Самбірщині*. Дрогобич : Видавець Сурма.
- Гайда, Ю., Шуптар, В. (2002). *Турківщина: історія населених пунктів*. Ужгород: Патернт.
- Гординський, Р. Виханський, Б. (2011). *Гординя*. Дрогобич.
- Горак, Р. (2020). *Андрей Шептицький. Біографія*. Львів: Видавництво Апріорі.
- Кирчів, Р. (1998). Дрібна шляхта Українського Прикарпаття (До проблеми історико-етнографічного вивчення). *Збірник праць і матеріалів на пошану Л.І. Крушельницької*. Львів, 106–118.
- Кирчів, Р. (1994). Цикл шляхетських повістей Андрія Чайківського. *Чайківський А. Твори*, т. 5, Львів: Червона Калина, 5–25.
- Комарницький, В. (2007) *Комарники – село на Руському путі*. Львів: Камула.
- Новак, М. (2023). *Два світи: Проблема національної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках*. Львів: Свічадо.
- Сливка, Л. (2009) *Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.)*. Івано-Франківськ.
- Служинська, З. (1998) *Рід Білинських*. Львів: Арсенал.
- Сова, А. (2019) *Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність*. Львів.
- Юсипович, І. (1993) *Турківщина: за завісою століть*. Львів: видавниче підприємство «Край».
- Górzyński Sł. (2009). *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne*. Warszawa: wydawnictwo DiG.
- Ślusarek, Krz. (2012) Austria wobec polskiej szlachty w Galicji w latach 1772–1861. *Studia Historyczne*, 55(2), 185–200.
- Ślusarek, Krz. (2010) *Bilina Wielka*. Kraków: Historia Jagellonica.
- Ślusarek, K. (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. Kraków: wyd. «Księgarnia Akademicka».

- Ślusarek, Krz. (1991). Szlachta w Galicji Wschodniej na przełomie XVIII i XIX wieku. Rozmieszczenie terytorialne i liczebność, *Studia Historyczne*, R. 34/2, 179–198.
- Ślusarek, Krz., Marcinek R. (1996). *Materiały do genealogii szlachty galicyjskiej. Część I: A–K*, Kraków: Historia Jagellonica.

References

- Artymovych, V. (2003). *Velyka Bilyna i dovkillia* [Velyka Bilyna and the environment]. Lviv: Yevrosvit. [in Ukrainian].
- Vykhanskyi, B. (2008) *Luka – selo na Sambirshchyni* [Luka is a village in Sambir Oblast]. Drohobych: Vydavets Surma S. 206 p. [in Ukrainian].
- Haida, Yu., Shuptar, V. (2002). *Turkivshchyna: istoriia naselenykh punktiv* [Turkivshchyna: history of settlements]. Uzhhorod: Paternt, 604 p. [in Ukrainian].
- Hordynskyi R. Vykhanskyi B. (2011) *Hordynia* [Hordynia]. Drohobych, 278 p. [in Ukrainian].
- Horak, R. (2020). *Andrei Sheptytskyi. Biohrafia* [Andrey Sheptytskyi. Biography]. Lviv: Vydavnytstvo Apriori, 896 p. [in Ukrainian].
- Kyrchiv, R. (1998). Dribna shliakhta Ukrainskoho Prykarpattia (Do problemy istoryko-etnografichnoho vyvchennia) [Petty nobility of Ukrainian Prykarpattia (To the problem of historical and ethnographic study)]. Zbirnyk prats i materialiv na poshanu L.I. Krushelnytskoi – A collection of works and materials in honor of L.I. Krushelnytska. Lviv, 106–118. [in Ukrainian].
- Kyrchiv, R. (1994). Tsykl shliakhetskykh povistei Andriia Chaikivskoho [A cycle of aristocratic novels by Andrii Chaikivskyi]. Chaikivskyi A. Tvory – Chaikivskyi A. Works, t. 5, Lviv: Chervna Kalyna, 5–25. [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, V. (2007) *Komarnyky – selo na Ruskomu puti* [Komarniki is a village on the Ruthenian road]. Lviv: Kamula 456 p. [in Ukrainian].
- Novak, M. (2023). *Dva svity: Problema natsionalnoi identyfikatsii Andreia Sheptytskoho v 1865–1914 rokakh* [Two worlds: The problem of national identification of Andrei Sheptytskyi in 1865–1914]. Lviv: Svichado. [in Ukrainian].
- Slyvka, L. (2009) *Halytska dribna shliakhta v Avstro-Uhorshchyni (1772–1914 rr.)* [Galician petty nobility in Austria-Hungary (1772–1914)]. Ivano-Frankivsk: Misto Nv. [in Ukrainian].
- Górzyński Sł. (2009). *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne* [Polish aristocracy in Galicia. Heraldic and genealogical study]. Warszawa: wydawnictwo DiG [in Polish].
- Ślusarek Krz. (2012) *Austria wobec polskiej szlachty w Galicji w latach 1772–1861* [Austria's attitude towards polish nobility in Galicia between 1772–1861]. *Studia Historyczne – Historical Studies*, 55(2), 185–200 [in Polish].
- Ślusarek Krz. (2010) *Bilina Wielka* [Bilina Wielka]. Kraków: Historia Jagellonica [in Polish].
- Ślusarek Krz. (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. [Petty nobility in Galicia 1772–1848]. Kraków: wyd. “Księgarnia Akademicka” [in Polish].
- Ślusarek Krz. (1994). *Drobna szlachta w Obertynie. Studium z dziejów szlachty w małym miasteczku na przełomie XVIII i XIX wieku* [Petty nobility in Obertyn. A study of the history of the nobility in a small town at the turn of the 18th and 19th centuries], *Studia Historyczne – Historical Studies*, 37/3, 385–400 [in Polish].
- Ślusarek Krz. (1991). Szlachta w Galicji Wschodniej na przełomie XVIII i XIX wieku. Rozmieszczenie terytorialne i liczebność [Nobility in Eastern Galicia at the turn of the 18th and 19th centuries. Territorial distribution and numbers], *Studia Historyczne – Historical Studies*, R. 34/2, 179–198. [in Polish].
- Ślusarek Krz., Marcinek R. (1996). *Materiały do genealogii szlachty galicyjskiej. Część I: A–K* [Materials for the genealogy of the Galician nobility. Part I: A–K]. Kraków: Historia Jagellonica. [in Polish].
- Sluzhynska, Z. (1998) *Rid Bilynskykh* [The family of Bilinskyi]. Lviv: Arsenal [in Ukrainian].
- Sova, A. (2019) *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvitno-vykhovna diialnist* [Sova A. Socio-cultural, military-political and educational activities of Ivan Bobersky (1873–1947)]. Lviv [in Ukrainian].
- Yusypovych, I. (1993) *Turkivshchyna: za zavisoiu stolit* [Turkivshchyna: behind the veil of centuries]. Lviv: vydavnyche pidpriemstvo «Krai» [in Ukrainian].

УДК 930(477.83/.86)»185»:271.4-678(477.8)
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.4>

Світлана Біла

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Галина Гриценко

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Біла, С., & Гриценко, Г. (2024). Наслідки унійних процесів у Перемишльській та Львівській єпархіях у трактуванні українських істориків Галичини кінця XIX ст. *Українські історичні студії*, 16(58). 38–45. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.4>

НАСЛІДКИ УНІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ТА ЛЬВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЯХ У ТРАКТУВАННІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XIX СТ.

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати внесок українських істориків Галичини кінця XIX ст. у дослідження наслідків унійних процесів у Перемишльській та Львівській єпархіях. **Методологія дослідження** ґрунтується на методах порівняльного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше зроблено спробу проаналізувати концептуальні здобутки напрацьовані українських істориків Галичини кінця XIX століття в дослідженні проблеми наслідків унійних процесів у Перемишльській та Львівській єпархіях. **Висновки.** Українські історики Галичини кінця XIX ст. перебували під значним впливом консервативних концептів та ідей русофілів Ставропігійського Інституту і не виробили однозначного та виваженого погляду щодо оцінювання наслідків унійних процесів у регіоні. Разом із тим їхні погляди почасти відрізняються від основних концепцій про негативну роль унії для українського соціуму представників православної історіографії Наддніпряни XIX ст. Помітними є прагнення галицьких дослідників історії церкви до політичної незаангажованості та часткове симпатизування народовцям. До позитивних наслідків утвердження унії у Львівській та Перемишльській єпархіях у XVIII ст. науковці відносили часткове підвищення рівня матеріального забезпечення та культурно-освітнього рівня греко-католицького духовенства, отримання українськими міщанами права займати посади в місцевому самоврядуванні. Історики стверджували, що завдяки діяльності греко-католицьких священників покращився рівень духовності й у середовищі світської громадськості. Перехід Перемишльської та Львівської єпархій до унії відбувся до збереження української національної окремішності. В умовах колонізації регіону саме греко-католицька церква стала на чолі культурно-просвітницького та національного рухів української громадськості. Водночас дослідники акцентували, що нове унійне віросповідання не принесло бажаної повної рівності української церковної та світської громадськості з католиками і не позбавляло духовенство залежності від світських людей, свавілля окремих шляхтичів та орендарів маєтків. Більшість унійних умов галицької церковної ієрархії не були реалізовані. До негативних наслідків поширення унійної конфесії в краї науковці відносили доволі значні процеси окатоличення як українського духовенства, так і світських людей. Поза увагою дослідників залишився докладний аналіз політичних наслідків унії.

Ключові слова: унійні процеси, Перемишльська та Львівській єпархії, історіографія, унієзнавство.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Halyna HRYTSENKO

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Bila, S., & Hrytsenko, H. (2024). Naslidky uniinykh protsesiv u Peremyslshkii ta Lvivskii yeparkhiikh u traktuvanni ukrainskykh istorykiv Halychyny kintsia XIX st. [Consequences of the union processes in the Peremyshl and Lviv dioceses in the interpretation of Ukrainian historians of Galicia at the end of the 19th century]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 38–45. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.4> [in Ukrainian].

CONSEQUENCES OF THE UNION PROCESSES IN THE PEREMYSHL AND LVIV DIOCESES IN THE INTERPRETATION OF UKRAINIAN HISTORIANS OF GALICIA AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to analyze the contribution of Ukrainian historians of Galicia at the end of the 19th century. in the study of the consequences of union processes in the Peremyshl and Lviv dioceses. The research methodology is based on the methods of comparative analysis and synthesis. The scientific novelty lies in the fact that for the first time an attempt has been made to analyze the conceptual achievements of Ukrainian historians of Galicia at the end of the 19th century in the study of the problem of the consequences of the union processes in the Peremyshl and Lviv dioceses. Conclusions. Ukrainian historians of Galicia at the end of the 19th century. were significantly influenced by the conservative concepts and ideas of the Russophiles of the Stavropol Institute and did not develop a clear and well-balanced view regarding the assessment of the consequences of the union processes in the region. At the same time, their views partly differ from the main concepts about the negative role of the union for the Ukrainian society of the representatives of the Orthodox historiography of the Nadnipryanshchyna of the 19th century. The aspiration of Galician researchers of church history towards political non-involvement and partial sympathy for Narodovists are noticeable. To the positive consequences of the establishment of the union in the Lviv and Peremyshl dioceses in the 18th century. scientists attributed a partial increase in the level of material support and cultural and educational level of the Greek-Catholic clergy to the fact that Ukrainian townspeople received the right to hold positions in local self-government. Historians claimed that thanks to the activities of Greek-Catholic priests, the level of spirituality also improved among the secular public. The transition of the Peremyshl and Lviv dioceses to the union led to the preservation of Ukrainian national independence. In the conditions of the Polonization of the region, it was the Greek Catholic Church that became the leader of the cultural and educational and national movements of the Ukrainian public. At the same time, the researchers emphasized that the new union creed did not bring the desired complete equality of the Ukrainian church and secular public with Catholics and did not relieve the clergy of dependence on secular people, the arbitrariness of individual nobles and tenants of estates. Most of the union conditions of the Galician church hierarchy were not implemented. To the negative consequences of the spread of the Union denomination in the region, scientists attributed quite significant processes of Catholicization of both the Ukrainian clergy and secular people. A detailed analysis of the political consequences of the union remained outside the attention of researchers.*

Key words: union processes, Peremyshl and Lviv eparchy, historiography, union studies.

Постановка проблеми. Унієзнавчі студії мають багатомісячні традиції, чимало є історіографічних розвідок, присвячених аналізу праць з історії унії. Під сучасну пору, в умовах російсько-української війни, актуальним є ретельне дослідження внеску істориків у вивчення проблеми наслідків унійних процесів для українського соціуму, їх впливу на духовний розвиток українців, діяльності греко-католицької церкви заради збереження національної ідентичності.

Аналіз досліджень. Польський історик А. Міронович зауважив, що наслідки унійних процесів українськими істориками трактуються по-різному. Православні історики акцентують на негативних наслідках унії для українців, а унійний історіографічний напрям оцінює утворення унії як позитивне явище – доповнення до Люблінської унії 1569 року та об'єднання християнських конфесій (Mironowicz, 1988).

М. Папєжинська-Турек зацентувала, що в українській історіографії XIX ст. сформувалася негативна оцінка наслідків унійних процесів як загрози знищення власних культурних та релігійних традицій та самобутності (Papierzyska-Turek, 1992).

Т. Хинчевська-Геннел підкреслила, що для української і польської історіографії характерними є акцентування як на негативних наслідках унійних процесів як катастрофічного явища, що принесло шкоду обом народам, так і відкрита апологетика унії (Chunchewska-Hennel, 1994).

І. Скочиляс відзначив, що русофільська орієнтація галицьких істориків XIX ст. значною мірою впливала на трактування ними наслідків унійних процесів Львівській єпархії (Скочиляс, 2011).

С. Біла та Г. Гриценко зацентували, що українські дослідники оцінювали наслідки унійних процесів як оптимальний шлях збереження духовної та національної ідентичності, а також досягнення рівних прав з польською громадськістю (Біла, Гриценко, 2022).

Мета статті – проаналізувати внесок українських істориків Галичини кінця XIX ст. у дослідження наслідків унійних процесів у Перемишльській та Львівській єпархіях.

Виклад основного матеріалу. Галицьке унієзнавство наприкінці XIX ст. перебувало під впливом ідей русофілів, котрі об'єднувалися навколо Ставропігійського інституту у Львові (Киричук, Орлевич, 2018). Окремі аспекти наслідків унійних процесів у Львівській єпархії у XVIII ст. досліджував І. Шараневич. Прикметно, що в сучасній історіографії його вважають русофілом, водночас науковці акцентують, що концептуальні погляди науковця зазнали певної еволюції (Борчук, 1999, сс. 46, 78, 167; Гелей, 2001, с. 328; Киричук, 2000, с. 144–145).

Наслідків унієзації Перемишльської та Львівської єпархій І. Шараневич опосередковано торкнувся в праці про вплив східних патріархів на українську церкву, в якій він намагався проаналізувати внутрішнє становище та правовий статус унійного духовенства у XVIII ст. (Szaraniewicz, 1879).

Поважною заслугою історика є порівняльний аналіз матеріального забезпечення і правового статусу православного та греко-католицького духовенства Галичини (Szaraniewicz, 1899; Szaraniewicz, 1875; Шараневич, 1897). Науковець, опрацювавши архівні документи, ретельно простежив зміни в становищі українського духовенства Галичини після його переходу до унійної конфесії. Слід віддати належне авторові, що він чітко підкреслює позитивні наслідки унійних процесів, зокрема відзначає, що греко-католицьке духовенство звільнялося від повинностей та податків, доволі часто шляхтичі збільшували фундації для храмів. Дослідник навів і конкретні прізвища магнатських родин, котрі давали систематично кошти для унійних церков – це передовсім шляхтичі Дідушицькі, Потоцькі, Ланскоронські, Любомирські (Szaraniewicz, 1899, с. 28). На переконання дослідника, позитивними були і процеси отримання церковних посад і маєтностей у залежності від рівня освіти, кваліфікованості та моральних якостей особистостей, які претендували на них (Шараневич, 1897, сс. 163–164, 207). Разом із тим історик підкреслює, що переважно право бути священиком у певній парафії молоді люди отримували як спадок від своїх батьків, отримавши лише освіту в школі при монастирі (Szaraniewicz, 1899, с. 24). І. Шараневич високо оцінює і заходи перемишльських унійних єпископів щодо заснування семінарій, проведення систематичних візитацій заради дисциплінування і покращення матеріального забезпечення духовенства, врегулювання розмірів церковних маєтностей. Водночас історик акцентує на тому, що і після переходу на унійне віросповідання становище світського духовенства було доволі складним, почасти греко-католицькі парафії, особливо в приватних маєтках, були матеріально незабезпечені й не мали жодної ерекційної грамоти. Доволі обґрунтованими є висновки історика про те, що прийняття духовенством унії не забезпечувало його повний захист від свавілля окремих шляхтичів та орен-

дарів володінь, унійне духовенство повною мірою не було позбавлене залежності від світських людей і права патронату (Шараневич, 1897, сс. 211–212, 250–251; Szaraniewicz, 1899, с. 27). Заслужують уваги й міркування історика про те, що перехід регіону до унії спричинив послаблення королівської опіки і патронату над унійною церквою, як це було раніше традиційно для православної конфесії (Szaraniewicz, 1899, с. 9).

Пануючі в тогочасних наукових колах русофільські концепти трактування причин та наслідків унійних процесів характерні й для історика Ю. Целевича (Целевич, 1887). Дослідник підкреслив, що у XVIII ст. уніатська церква не отримала обіцяної рівноправності з католиками, а навпаки – зазнавала перманентних принижень, презирства та насмішок (Целевич, 1887, с. 108). Дослідник був переконаний, що унія розглядалася польським соціумом лише як явище тимчасове, як певний перехідний етап до переходу на католицизм (Целевич, 1887, с. 108). Ю. Целевич відзначив, що частими були випадки змушування священників відробляти панщину, наїзди шляхтичів на унійні церкви, грабунок цінних церковних речей, заборони з боку патронів відправляти богослужіння, будувати нові та ремонтувати старі храми (Целевич, 1887, с. 109). Для аргументації своїх тверджень історик навів факти відкритого насилля старости Даниловича над уніатським священником з Малих Дідущиць Целевич, 1887, с. 109). Доволі аргументованими є зауваги дослідника про те, що негативними наслідками унійних процесів стали систематичні випадки переходу духовенства на латинський обряд. Дослідник підкреслив, що в другій половині XVIII ст. католицький єпископ Сераковський доручав своєму духовенству, щоб повсюдно за можливості схилити українців переходити на латинську обрядовість, оскільки унія не представляла «повноти і чистоти релігійної науки» Целевич, 1887, с. 109–110).

Унійний історіографічний напрям, позбавлений деяких стереотипів попередніх істориків русофільської орієнтації, започаткував єпископ Юліан Пелеш (Pelesz, 1880). Його праця характеризується добротним науковим рівнем, а також чітко сформульованою концепцією давності та тяглості унійної традиції в Україні.

Унійні процеси, на переконання Ю. Пелеша, поширювались у Галичині в умовах складного становища православної церкви. Науковець акцентував, що більшість унійних умов галицької церковної ієрархії не була зrealizovanoю після переходу регіону до унії.

На тривалості унійних традицій наголошується в науково-популярній студії Д. Дорожинського (Дорожинский, 1896). Аналізуючи наслідки унійних процесів, автор стверджує, що і після переходу регіону до унії українська спільнота не отримала бажаної рівності з католицьким соціумом. Не відбулося суттєвих і значних змін у матеріальному забезпеченні, моральному та освітньому рівні пересічних священників (Дорожинский, 1896, с. 71–73). У науково-популярному нарисі Т. Лежогубського підкреслено, що саме завдяки тяглості церковно-історичних традицій від княжих часів і переходу Львівської єпархії до унії, власне, і збереглась українська національна окремішність (Лежогубский, 1900). В умовах полонізації регіону саме греко-католицька церква стала на чолі культурно-просвітницького та національного рухів української громадськості (Лежогубский, 1900, с. 22–39).

Молода генерація греко-католицьких семінаристів та священників наприкінці XIX ст. поступово починає симпатизувати народовцям. Так, виваженістю та обґрунтованістю трактування унійних процесів у Львівській єпархії характеризуються праці о. І. Рудовича (Рудович, 1900; Рудович 1901; 1902; 1903).

Історик підкреслив, що після переходу краю до унії у XVIII ст. в церковному житті відбувалися позитивні зміни, помітним було піднесення релігійності та духовності в українській спільноті, оскільки греко-католицьке духовенство більш освічене і могло якісніше працювати на культурно-просвітницькій ниві (Рудович, 1900, с. 64). На переконання о. Рудовича, позитивні наслідки унійних процесів виразно простежуються саме в культурній сфері, оскільки релігійна полеміка спонукала духовенство до наукової праці, уніати мали легший доступ до католицьких шкіл і академій та загалом були ближчими й дотичними до культурними надбань католицького світу (Рудович, 1900, с. 62). Разом із тим науковець зауважив, що більшість кліру була все ж таки на низькому рівні освіти й від простолюдинів мало чим відрізнялася (Рудович,

1900, с. 63). Історик переконаний, що греко-католицьке духовенство в суспільно-політичному житті не отримало гідного становища, на відміну від українських міщан (останні здобули собі право займати посади в магістратах) (Рудович, 1900, с. 63). Суперечливими були оцінки автора щодо змін у матеріальному становищі священників. Так, дослідник відзначив, що економічне становище духовенства почасти почало покращуватися, оскільки шляхтичі-колятори звільняли парохів від панщинних тягарів, збільшували ерекційні дотації, щоб заохотити їх працювати на користь унії. Однак за умови браку пошанування законів неодноразово траплялися випадки нелюдяного та брутального ставлення до священників (Рудович, 1900, с. 63). Водночас о. Іван Рудович акцентував на нових небезпечних тенденціях для греко-католицької церкви, а саме спонукання до переходу на латинську обрядовість не тільки шляхти, але й селян (Рудович, 1900, с. 65). Обґрунтованими виглядають зауваги дослідника про потужну роль єзуїтів у латинізації українського духовенства та світської громадськості.

У руслі свого упередженого та негативного ставлення до Берестейської церковної унії та недооцінювання позитивної ролі греко-католицького духовенства для національного-культурного відродження Галичини оцінював наслідки унійних процесів у регіоні Іван Франко (Тимошенко, 2002). Прикметно, що науковець акцентував, що унійна програма галицької церковної ієрархії не була зреалізованою в Речі Посполитій через нерозуміння поляками потреб української греко-католицької церкви (Франко, 1986, с. 58). І. Франко на основі ретельного опрацювання документів підкреслював, що у XVIII ст., після переходу регіону до унії матеріальне становище греко-католицького духовенства не покращилося, уклад життя священників мало чим відрізнявся від життя простих селян. Парохи жили у вбогих хатинах і були змушені самі працювати на полі, щоб елементарно прогодувати родину. У тогочасних священників низьким був рівень освіти, моральності та духовності (Франко, 1986, с. 75–76).

Висновки. Отже, українські історики Галичини кінця XIX ст. перебували під значним впливом консервативних концептів та ідей русофілів Ставропігійського інституту і не виробили однозначного та виваженого погляду щодо оцінювання наслідків унійних процесів у регіоні. Разом із тим їхні погляди почасти відрізняються від основних концепцій про негативну роль унії для українського соціуму представників православної історіографії Наддніпрянщини XIX ст. Помітними є прагнення галицьких дослідників історії церкви до політичної незаангажованості та часткове симпатизування народовцям. До позитивних наслідків утвердження унії у Львівській та Перемишльській єпархіях у XVIII ст. науковці відносили часткове підвищення рівня матеріального забезпечення та культурно-освітнього рівня греко-католицького духовенства, отримання українськими міщанами права займати посади в органах місцевого самоврядування. Історики стверджували, що завдяки діяльності греко-католицьких священників покращився рівень духовності й у середовищі світської громадськості. Перехід Перемишльської та Львівської єпархій до унії відбувся до збереження української національної окремішності. В умовах полонізації регіону саме греко-католицька церква стала на чолі культурно-просвітницького та національного рухів української громадськості. Водночас дослідники акцентували, що нове унійне віросповідання не принесло бажаної повної рівності української церковної та світської громадськості з католиками і не позбавляло духовенство залежності від світських людей, свавілля окремих шляхтичів та орендарів маєтків. Більшість унійних умов галицької церковної ієрархії не були реалізовані. До негативних наслідків поширення унійної конфесії в краї науковці відносили доволі значні процеси окатоличення як українського духовенства, так і світських людей.

Поза увагою дослідників залишився докладний аналіз політичних наслідків унії.

Перспективним напрямом дослідження є порівняльний аналіз здобутків польської історіографії XIX ст. у дослідженні наслідків унійних процесів.

Джерела та література

- Біла, С., & Гриценко, Г.** (2022). Особливості розвитку українського та польського унієзнавства в другій половині XIX ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 28–43.
- Борчук, С.** (1999). Громадсько-культурна та наукова діяльність Ісидора Івановича Шараневича (1829–1901 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Чернівці.
- Гелей, С.** (2001). Наукова і громадська діяльність Ісидора Шараневича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*, Вип. 9, 320–331.
- Грицак, Я.Й.** (1991). І. Франко та М. Павлик про роль греко-католицького духовенства у суспільно-політичному житті Галичини. *Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації*. К.: Наукова думка, 245–263.
- Дорожинский, Д.** (1896). Начерк истории унии русской церкви з Римом. Львов: Комитет Ювильейный, IV+154 с.
- Киричук, О.** (2000). Історичні дослідження діячів Ставропігійського інституту у Львові (1864–1890 роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Вип. 7. Збірник на пошану проф. Ю. Сливки, 141–149.
- Киричук, О., & Орлевич, І.** (2018). Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії*. Львів: Логос.
- [Лежогубский, Т.] Т.Л.** (1900). В двесталетну рочницю унии Львовской архидиєцезии. Львов: Ставропігійський Інститут.
- Рудович, І.** (1900). Унія в Львовской єпархии. Львов: Б.и.
- Рудович, І.** (1901). Єпископи Шептицькі. *Богословський вісник*, т. 2, ч. 1, 24–35; ч. 2, 102–134; ч. 3, 184–192; ч. 4, 238–248; ч. 5–6, 289–305.
- Рудович, І.** (1902). Єпископи Шептицькі. *Богословський вісник*, т. 3, ч. 1, 26–59; ч. 3, 233–250; ч. 4, 338–347.
- Рудович, І.** (1903). Єпископи Шептицькі. *Богословський вісник*, т. 4, ч. 1, 55–67.
- Скочиляс, І.** (2011). Культурна і релігійна традиція Галицької (Львівської) єпархії в дослідженнях доби конфесійного й національного служіння (до 1939 року). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XIV–XIV, 346–348.
- Тимошенко, Л.** (2002). Берестейська унія в творчій спадщині Івана Франка (концепції вченого і спроби конкретно-історичного зрізу проблеми). *Франкознавчі студії. Збірник наукових праць*, 2, 69–83.
- Тимошенко, Л.** (1997). Чи був об'єктивним Іван Франко в оцінці Берестейської унії?. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, II, 124–129.
- Шараневич, І.** (1897). З общественной истории Галицкой руси. Черты з истории церковных бенефиций и мирского духовенства в галицкой Руси. Львов: Типография Ставропігійського інститута, 392+12 с.
- Целевич, Ю.** (1887). История Скиту Манявского од его основания аж до замкнення (1611–1785) wraz з зборником грамот, листов и деяких судовых документов, дотычных того монастиря. Львов: Б.и.
- Франко, І.** (1986). *Іосиф Шумлянський последний православный епископ и его «Метрика»*. Зібр. творів: У 50-ти т. К.: Наукова думка, т. 46, кн. 2, 43–84.
- Chynczewska-Hennel, T.** (1994). Spory wokyl unii brzeskiej (koniec XVI–XVII w.). *Warszawskie Ukrainoznawcze Zapiski*, T. 2, 28–35.
- Chynczewska-Hennel, T.** (1996). Unia brzeska XVII stulecia. w polskiej historiografii. *Biaioruskie Zeszyty Historyczne*, 2, 31–40.
- Mironowicz, A.** (1988). Unia brzeska w ъwietle historiografii. Uwagi o stanie badac. *Chrzeńcijanin w ъwiecie*, 8–9, 161–175.
- Papierzyska-Turek, M.** (1992). Prawosiawie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej. *Spotkania polsko-ukraicskie / Red. Z. Mackowski*, Lublin, 45–57.
- Pelesz, J.** (1880). Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den dltesten Zeiten bis aut die Gegenwart. – Wien: W.Heinrich, B. 2. – 20+1095 p.
- Szaraniewicz, I.** (1879). Patryjarchat Wschodni wobec Коњсioia ruskiego i Rzeczypospolitej polskiej z urydei wspyczesnych. Krakow, 171 s.

- Szaraniewicz, I.** (1899). Кошcielna Unja na Rusi i wpiyw jej na zmianę spoiecznego stanowiska ъwieckiego duchowiecstwa ruskiego. Lwyw: Druk. Pillera i Sp., 31 s.
- Szaraniewicz, I.** (1875). Rzut oka na beneficja koшcioia ruskiego za czasyw Rzeczypospolitej polskiej pod wzgldem historji, a przedewszystkiem o stosunku ъwieckiego duchowiecstwa ruskiego w Galicji do ziemi w tym okresie. Lwyw: Druk. Instytutu Stauropigiackiego, 64 s.

References

- Bila, S., & Hrytsenko, H.** (2022). Osoblyvosti rozvytku ukrainskoho ta polskoho unieznavstva v druhi polovyni XIX st. [Peculiarities of the development of Ukrainian and Polish university studies in the second half of the 19th century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of humanitarian sciences: a collection of scientific works of Drohobysk Ivan Franko State Pedagogical University. History series*, 11/53, 28–43 [in Ukrainian].
- Borchuk, S.** (1999). Hromadsko-kulturna ta naukova diialnist Isydora Ivanovycha Sharanevycha (1829–1901 rr.) [Social, cultural and scientific activity of Isidor Ivanovich Sharanevich (1829–1901)].: Dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2001). Naukova i hromadska diialnist Isydora Sharanevycha [Scientific and public activity of Isidor Sharanevich]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Feodosiia Stebliia – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Jubilee collection in honor of Feodosius Steblius / NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha*, Vyp. 9, 320–331 [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.I.** (1991). I. Franko ta M. Pavlyk pro rol hreko-katolytskoho dukhovenstva u suspilno-politychnomu zhytti Halychyny [I. Franko and M. Pavlyk on the role of the Greek Catholic clergy in the social and political life of Galicia]. *Sekularyzatsiia dukhovnoho zhyttia na Ukraini v epokhu humanizmu i Reformatsii – Secularization of spiritual life in Ukraine in the era of humanism and the Reformation*. K.: Naukova dumka, 245–263 [in Ukrainian].
- Dorozhynskyi, D.** (1896). Nacherk ystoryy unyy ruskoj tserkvy z Rymom [Outline of the history of the union of the Russian Church with Rome]. Lvov: Komytet Yuvyleinyi, IV+154 s. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, O.** (2000). Istorychni doslidzhennia diiachiv Stavropihiiskoho instytutu u Lvovi (1864–1890 roky) [Historical research of the figures of the Stavropygian Institute in Lviv (1864–1890)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, Vyp. 7. Zbirnyk na poshanu prof. Yu. Slyvky, 141–149. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, O., & Orlevych, I.** (2018). Lvivskiy Stavropihiiskiy instytut (1788–1914). Rol u suspilno-politychnomu, kulturnomu ta relihiinomu zhytti ukraintsiv Halychyny [Lviv Stavropygian Institute (1788–1914). The role in the socio-political, cultural and religious life of the Ukrainians of Galicia]. *Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Instytut relihiieznavstva – filii Lvivskoho muzeiu istorii relihii – Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine; The Institute of Religious Studies is a branch of the Lviv Museum of the History of Religion*. Lviv: Lohos [in Ukrainian].
- [**Lezhohubskiy, T.L.** (1900). V dvestaletnu rochnytsiu unyy Lvovskoi arkhydyetsezyy [On the bicentenary of the union of the Lviv Archdiocese]. Lvov: Stavropyhyiskiy Ynstytut. [in Ukrainian]. Rudovych, Y. (1900). Unyia v Lvovskoi eparkhyi. Lvov: B.y. [in Ukrainian].
- Rudovych, I.** (1901). Epyskopy Sheptytski [Bishops of Sheptytskyi]. *Bohoslovskiy visnyk – Theological Herald*, t. 2, ch. 1, 24–35; ch. 2, 102–134; ch. 3, 184–192; ch. 4, 238–248; ch. 5–6, 289–305. [in Ukrainian].
- Rudovych, I.** (1902). Epyskopy Sheptytski [Bishops of Sheptytskyi]. *Bohoslovskiy visnyk – Theological Herald*, t. 3, ch. 1, 26–59; ch. 3, 233–250; ch. 4, 338–347. [in Ukrainian].
- Rudovych, I.** (1903). Epyskopy Sheptytski [Bishops of Sheptytskyi]. *Bohoslovskiy visnyk – Theological Herald*, t. 4, ch. 1, 55–67. [in Ukrainian].
- Skochyliias, I.** (2011). Kulturna i relihiina tradytsiia Halytskoi(Lvivskoi) yeparkhii v doslidzhenniakh doby konfesiinoho y natsionalnoho sluzhinnia (do 1939 roku) [Cultural and religious tradition of the Galician (Lviv) eparchy in studies of the era of confessional and national service (until 1939)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobysk local history collection, XIV–XIV*, 346–348 [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L.** (2002). Beresteiska uniiia v tvorchii spadshchyni Ivana Franka (kontseptsii vchenoho i sprobly konkretno-istorychnoho zrizu problemy) [The Union of Brest in the creative heritage of Ivan Franko

- (concepts of the scientist and attempts at a specific historical section of the problem)]. *Frankoznavchi studii. Zbirnyk naukovykh prats – French studies. Collection of scientific works*, 2, 69–83 [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L.** (1997). Chy buv obiektyvnym Ivan Franko v otsyntsi Beresteiskoi unii? [Was Ivan Franko objective in his assessment of the Berestei Union?]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobytsk local history collection*, II, 124–129 [in Ukrainian].
- Sharanevych, Y.** (1897). Z obshchestvennoi ystoryy Halytskoi rusy. Cherty z ystoryy tserkovnykh benefytsyi y myrskoho dukhovenstva v halytskoi Rusy [From the public history of the Galician movement. Traits from the history of church benefices and lay clergy in Galician Rus']. Lvov: Typohrafiya Stavropyhyiskoho ynstytuta, 392+12 s. [in Ukrainian].
- Tselevych, Yu.** (1887). Ystoryia Skytu Maniavskoho od eho osnovanyia azh do zamknennia (1611–1785) vraz z zbornykom hramot, lystov y deiakykh sudovykh dokumentov, dotychnykh toho monastyria [The history of the Manyavsky Monastery from its foundation to its closure (1611–1785) together with a collection of charters, letters and some court documents related to that monastery]. Lvov: B.y. [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1986). *Yosyf Shumlianskiy poslednyi pravoslavnyi epyskop y eho “Metryka”* [Iosif Shumlyansky, the last Orthodox bishop and his “Metric”]. Zibr. tvoriv: U 50-ty t. K.: Naukova dumka, t. 46, kn. 2, 43–84. [in Ukrainian].
- Chynchewska-Hennel, T.** (1994). Spory wokyl unii brzeskiej (koniec XVI–XVII w.) [Disputes surrounding the Union of Brest (late 16th–17th centuries)]. *Warszawskie Ukrainoznawcze Zapiski – Warsaw Ukrainoznawcze Zapiski*, T. 2, 28–35 [in Polish].
- Chynczewska-Hennel, T.** (1996). Unia brzeska XVII stulecia. w polskiej historiografii [The Union of Brest in the 17th century. in Polish historiography]. *Biaioruskie Zeszyty Historyczne – Belarusian Historical Notebooks*, 2, 31–40 [in Polish].
- Mironowicz, A.** (1988). Unia brzeska w ńwiewtle historiografii. Uwagi o stanie badac [The Union of Brest in the light of historiography. Comments on the state of research]. *Chrzeńcijanin w ńwiecie – Christian in the world*, 8-9, 161–175 [in Polish].
- Papierzyska-Turek, M.** (1992). Prawoslawie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej [Orthodoxy and Greek Catholicism in Polish historiography and historical journalism]. *Spotkania polsko-ukraickie – Polish-Ukrainian meetings* / Red. Z. Mackowski, Lublin, 45–57 [in Polish].
- Pelesz, J.** (1880). Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den dltesten Zeiten bis aut die Gegenwart [Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den dltesten Zeiten bis aut die Gegenwart]. – Wien: W. Heinrich, B. 2. – 20+1095 p.
- Szaraniewicz, I.** (1879). Patryjarchat Wschodni wobec Końcioia ruskiego i Rzeczypospolitej polskiej z urydei wspyczesnych [The Eastern Patriarchate towards the Russian Church and the Polish Republic from contemporary sources]. Krakyw, 171 s. [in Polish].
- Szaraniewicz, I.** (1899). Końcielna Unja na Rusi i wpiyw jej na zmianę spoiecznego stanowiska ńwieckiego duchowiecstwa ruskiego [Ecclesiastical Union in Russia and its influence on the change in the social position of the lay Russian clergy]. Lwyw: Druk. Pillera i Sp., 31 s. [in Polish].
- Szaraniewicz, I.** (1875). Rzut oka na beneficja końcioia ruskiego za czasyw Rzeczypospolitej polskiej pod wzgłkdem historji, a przedewszystkiem o stosunku ńwieckiego duchowiecstwa ruskiego w Galicji do ziemi w tym okresie [A look at the benefices of the Ruthenian Church during the times of the Polish Republic in terms of history and, above all, the attitude of the lay Ruthenian clergy in Galicia towards the land in this period]. Lwyw: Druk. Instytutu Staupigiacskiego, 64 s. [in Polish].

УДК 930:373.313»XIX-XX»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.5>

Олександр ЖИТКОВ

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України та всесвітньої історії, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, Україна, індекс 25006 (gitkov_oa@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-6352>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/LJL-5734-2024>

Денис БУГОР

аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Полтавська, 35, м. Кропивницький, Україна, індекс 25015 (denisbygor25@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3422-6786>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/LJL-2025-2024>

Бібліографічний опис статті: Житков, О., & Бугор, Д. (2024). Розвиток природничих наук у Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття: сучасний стан дослідження проблеми. *Українські історичні студії*, 16(58). 46–55. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.5>

**РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧИХ НАУК У НАДДНІПРЯНЩИНІ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ:
СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати сучасний стан розвитку природничих наук у Наддніпрянщині в кінці XIX – на початку XX століття, спираючись на історіографічні джерела. Основну увагу приділено аналізу діяльності наукових товариств та установ, внеску видатних учених та впливу західноєвропейських наукових концепцій. **Методологія дослідження.** Було проведено системний огляд наукових праць, присвячених розвитку природничих наук на Наддніпрянщині. Здійснено аналіз публікацій наукових товариств, університетів, а також вивчено науково-освітню діяльність українських учених та їх участь у міжнародних наукових співтовариствах. Застосовувалися історичний та порівняльний методи для оцінювання впливу інституційних, ідеологічних та соціально-політичних факторів на розвиток природничих наук. **Наукова новизна** полягає в систематизації та узагальненні історіографічних джерел, що розглядають розвиток наукових установ та міжнародної співпраці науковців Наддніпрянщини. Вперше окреслено основні напрями впливу західноєвропейських ідей, як-от дарвінізм та позитивізм, на формування української наукової думки. **Висновки.** Проаналізовані джерела свідчать про інтенсивний розвиток природничих наук у Наддніпрянщині в кінці XIX – на початку XX століття. Основним двигуном наукового прогресу стали університети та наукові товариства, які активно співпрацювали як між собою, так і з західноєвропейськими колегами. Міжнародні наукові зв'язки сприяли впровадженню нових ідей і методів у місцеві наукові дослідження. Однак соціально-політичні умови цього періоду також створювали виклики, що впливало на розвиток науки та її інтеграцію у світовий науковий простір.

Ключові слова: історіографія, історія науки і техніки, природничі науки, Наддніпрянщина, інституційний розвиток, ідеї та течії, міжнародні зв'язки.

Oleksandr ZHITKOV

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and World History, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Shevchenko Str., 1, Kropyvnytskyi, Ukraine, postal code 25006 (gitkov_oa@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-6352>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/LJL-5734-2024>

Denys BUHOR

PhD student at the Department of History of Ukraine and World History, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Poltavska Str., 35, Kropyvnytskyi, Ukraine, postal code 25015 (denisbygor25@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3422-6786>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/LJL-2025-2024>

To cite this article: Zhitkov, O., & Buhor, D. (2024). Rozvytok pryrodnychkh nauk u Naddnyprianshchyni kintsia XIX – pochatku XX stolittia: suchasniy stan doslidzhennia problemy [The development of natural sciences in the Dnieper region in the late 19th and early 20th centuries: current state of research]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 46–55. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.5> [in Ukrainian].

**THE DEVELOPMENT OF NATURAL SCIENCES IN THE DNEIPEL REGION
IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES:
CURRENT STATE OF RESEARCH**

Summary. Purpose of the research. The purpose of this study is to analyze the current state of the development of natural sciences in the Dnieper region in the late 19th – early 20th century, based on historiographical sources. The focus is on the activities of scientific societies and institutions, the contribution of prominent scientists, and the influence of Western European scientific concepts. **Research methodology.** A systematic review of scientific works on the development of natural sciences in the Dnieper region was conducted. The analysis included publications of scientific societies and universities, as well as the scientific and educational activities of Ukrainian scientists and their participation in international scientific communities. The historical and comparative methods were used to assess the influence of institutional, ideological, and socio-political factors on the development of natural sciences. **Scientific novelty.** The novelty of this study lies in the systematization and generalization of historiographical sources that examine the development of scientific institutions and international cooperation of scientists in the Dnieper region. For the first time, the main directions of the influence of Western European ideas, such as Darwinism and positivism, on the formation of Ukrainian scientific thought are outlined. **Conclusions.** The analyzed sources indicate the intense development of natural sciences in the Dnieper region at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. Universities and scientific societies, which actively cooperated with each other and with Western European colleagues, were the main drivers of scientific progress. International scientific connections contributed to the introduction of new ideas and methods in local scientific research. However, the socio-political conditions of this period also presented challenges, affecting the development of science and its integration into the global scientific space.

Key words: historiography, history of science and technology, natural sciences, Dnieper region, institutional development, ideas and movements, international connections.

Постановка проблеми. Історіографія розвитку природничих наук Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття є важливим аспектом вивчення наукового потенціалу регіону, пізнання механізму формування наукових спільнот, інтеграції вчених у національний та міжнародний науковий простір, впливу соціально-політичних факторів на розвиток науки. У центрі дослідження знаходиться аналіз діяльності наукових товариств, університетських установ та змісту наукових журналів, які стали ключовими інституціями для обміну природничими знаннями, проведення наукових досліджень та популяризації науки серед ширшої громадськості.

Аналіз досліджень. Дослідженнями історіографії розвитку природознавства у кінці ХІХ – на початку ХХ століття займалися різні науковці. Серед різноманіття напрацювань виділимо монографії І.О. Демуз (Демуз, 2005), В.С. Савчука (Савчук, 1994), О.Я. Пилипчук (Пилипчук, 2021) та дисертаційне дослідження І.М. Левченко (Левченко, 2018).

Метою статті є узагальнення результатів дослідження шляхів розвитку природничих наук у Наддніпрянщині, виокремлення основних напрямів висвітлення процесів розбудови наукових осередків, наукових шкіл, здобутків відомих учених у контексті трансформацій методології історії.

Виклад основного матеріалу. Найбільший обсяг аналізованих історіографічних джерел присвячено дослідженню проблематики інституційного розвитку наукових установ Наддніпрянщини: Київського університету, Харківського, Одеського університетів, наукових товариств та дослідницьких інститутів. Зокрема, монографія І.О. Демуз (Демуз, 2005) є одним з основних джерел для аналізу історіографії розвитку природничих наук Наддніпрянщини. Авторка розглядає функціонування наукових товариств як платформи для наукових дискусій, координації досліджень та взаємодії між ученими різних спеціальностей. І.О. Демуз підкреслює важливість цих товариств у створенні умов для розвитку наукової думки та сприянні науковим відкриттям у регіоні. Якісний аналіз діяльності наукових товариств (у тому числі природничих) Новоросійського (Одеського) університету проведений у монографії В.С. Савчука (Савчук, 1994). Автор здійснив окремий аналіз ролі товариств у розвитку природознавчих досліджень Півдня Російської імперії. Дослідник відзначає, що Наукові товариства цього регіону виникли у відповідь на потребу вчених в організації спільних досліджень та обміну інформацією. Одним із перших таких товариств було Товариство природознавців, засноване в 1885 році в Катеринославі. Його членами були провідні місцеві вчені, які активно співпрацювали між собою та з науковими установами за межами регіону.

Детально описує діяльність Товариства дослідників природи при Харківському університеті А.А. Коробченко. Вона характеризує Товариство як таке, що мало широку структуру, включаючи підрозділи з ботаніки, геології, фізики та хімії. Кожен підрозділ займався своїми дослідницькими напрямками, що дозволяло проводити міждисциплінарні дослідження та обмін знаннями між різними галузями знань (Коробченко, 2015). За даними А.А. Коробченко та Л.Л. Гельфенбейн (Гельфенбейн, 1965), Товариство також активно займалося організацією наукових зустрічей, конференцій, екскурсій та дослідницьких експедицій. Крім того, Товариство дослідників природи з Харківщини підтримувало контакти з університетами Західної Європи, обмінюючись здобутками та співпрацюючи в проведенні спільних наукових досліджень. Такий підхід сприяв упровадженню нових методів і технологій у практику наукових розробок. Так, науковець О.Я. Пилипчук в індивідуальних ґрунтовних монографіях, що змістовно доповнювали одна одну, репрезентував діяльність Київського товариства дослідників природи, науковими досягненнями якого була змінена структура сучасної біологічної науки в контексті ревізії поглядів про органічну природу та перебудову біології на основі теорії еволюції. Автор також з'ясував внесок зоологів Товариства в розроблення основних методів вивчення еволюційного процесу: палеонтологічних, ембріологічних, морфологічних, біогеографічних і систематичних (Пилипчук, 2021), (Пилипчук, 1991). Особливості біологічних досліджень, здійснюваних когортою вчених, що працювали в природничих наукових товариствах України, розкриваються в спеціальній роботі науковця А.І. Барбарича (Барбарич, 1984).

Вклад професорів-природничників та медиків Київського університету в межах діяльності «Фізико-медичного товариства» досліджений у роботі С.П. Рудої. Спираючись на узагальнення масиву дослідницьких матеріалів, авторка обґрунтувала думку про те, що співпраця вчених була свідченням дієвості зусиль науковців різних професій, які за певних обставин можуть досягати успіхів у природознавстві й медицині (Руда, 2009).

У дисертаційному дослідженні І.М. Левченко висвітлено взаємозв'язок між науковими, освітніми та світоглядними аспектами діяльності природничих та медичних товариств. Авторка аналізує особливості сприяння товариств не лише науковому розвитку, але й про-

світницькій діяльності та формуванню світогляду населення. Дослідниця також зазначає, що ботанічні товариства активно співпрацювали з національними та міжнародними ботанічними інститутами, обмінюючись зразками та інформацією, що сприяло розвитку ботанічної науки як в Україні, так і за її межами. Фізичні та хімічні товариства, за твердженнями авторки, відігравали ключову роль у впровадженні нових технологій та методів аналізу, що сприяло підвищенню якості наукових досліджень та розвитку промисловості (Левченко, 2018).

В.В. Куйбіда у своєму дисертаційному дослідженні провів аналіз процесів формування та розвитку термінологічного апарату в природничих науках. Автор розглянув взаємодію між народною та науковою термінологією, вказав на те, що народна термінологія, яка сформувалася протягом тривалого періоду, була важливою базою для наукової термінології, особливо в тих випадках, коли наукові поняття ще не були сформульовані чітко або вимагали адаптації до місцевих умов. В.В. Куйбіда також виокремив роль наукових товариств у стандартизації наукової термінології (Куйбіда, 2024).

Тематика розвитку наукових товариств Наддніпрянщини, яка торкалася організації геологічних досліджень, була проаналізована в праці М.В. Коваленко. Було переконливо доведено, що геологічні товариства активно співпрацювали з науковими установами за кордоном, що сприяло впровадженню нових методів наукових досліджень (Коваленко, 2008).

Окремо слід виділити історіографічні праці, в яких систематизуються результати біографічних досліджень діяльності вчених-природознавців указанного періоду. Цей перелік включає монографії, статті та збірники, що стосуються життя вчених, їхньої наукової діяльності та внеску: книги О.І. Мухіної про Володимира Вернадського (Мухіна, 1999), Т.М. Заблоцької про біолога Іллю Мечникова (Заблоцька, 2005), Н.В. Головіної про фізика-електротехніка Миколу Пильчикова (Головіна, 2010), Т.М. Грищенко про медика Олександра Богомольця (Грищенко, 2016), А.І. Кравченка про біолога та селекціонера Миколу Кашенка (Кравченко, 1995), В.В. Миронова про астрономічні захоплення Дмитра Чижевського (Миронов, 1993), В.П. Іваненка про хіміка-органіка Олександра Єрмакова (Іваненко, 1998). Відзначимо також збірник статей за редакцією О.С. Данилюка (Данилюк, 2008) насичений матеріалами про наукових діячів Наддніпрянської України в XIX–XX століттях та збірник статей за редакцією І.С. Коваленка (Коваленко, 2005), який містить біографічні статті про видатних українських учених означеного періоду, включаючи постаті Володимира Вернадського, Іллі Мечникова та деяких інших.

Наступний блок історіографічної літератури характеризується тим, що в ньому розглядаються ідеї та концепції, що формували розвиток природничих наук у Наддніпрянському регіоні наприкінці XIX – на початку XX століття. Це джерела, в яких досліджуються процеси поширення ідей дарвінізму в Україні (Гончарук, 2006), (Андрусак, 2009), процеси утвердження природничо-наукового матеріалізму (Ясь, 1998), (Лещенко, 2005), особливості впливу західноєвропейської наукової думки (Плахотнюк, 2004), (Соловей, 2012), розвиток позитивістської філософії в природничих науках (Дашкевич, 2001), теорія природного відбору та біологічні концепції (Гуржій, 2010), (Коваленко 2014), філософські підходи до природничих наук (Крижанівський, 2000), взаємозв'язок науки та суспільства (Тарасенко, 2005), (Поліщук, 2007).

У наступному блоці історіографічної літератури містяться дослідження щодо розвитку міжнародної співпраці науковців Наддніпрянщини із західноєвропейськими вченими. Це праці, в яких вивчаються міжнародні зв'язки українських науковців (Бойко, 2004), (Сурмачевський, 2010), особливості організації кореспонденції та листування між українськими та європейськими вченими (Іваненко, 2012), (Савчук, 2007), участь українських учених у міжнародних наукових товариствах (Гончаренко, 2006), (Корнілов, 2011) та міжнародних наукових конференціях (Мельник, 2010), співпраця в галузі фізики та хімії (Коваленко, 2007), наукові публікації українських учених за кордоном (Кравченко, 2016), інституційні аспекти міжнародної співпраці (Довженко, 2012).

Окремо відзначимо публікації, в яких характеризується місце наукових та науково-популярних видань у поширенні наукових знань та підтримці наукової комунікації серед учених

регіону. Так, В.В. Кушлакова у своїй праці (Кушлакова, 2013) дослідила діяльність видання «Вісник природознавства» Харківського наукового товариства, який публікував статті вчених різних спеціальностей, сприяючи інтеграції наукової спільноти та обміну знаннями в межах регіону та на міжнародному рівні. Н.О. Пасічник, Р.Я. Ріжняк, А.В. Дефорж розкрили роль відомого наукового збірника «Вісник дослідної фізики та елементарної математики» як видання, що забезпечило поширення змісту роботи з'їздів природничиків (Pasichnyk, 2023), (Pasichnyk, 2022).

Нарешті, відзначимо історіографічні джерела, в яких розглядалися проблеми розвитку природничих наук Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX століття в загальноісторичному контексті. Зокрема, в монографії О. Поліщук проаналізовано загальні закономірності розвитку природознавства в Україні. Автором стверджується, що наукові товариства стали платформою для взаємодії вчених різних спеціальностей, що сприяло міждисциплінарній співпраці та інтеграції регіону у світовий науковий процес. Розвиток природничих наук у контексті діяльності українських університетів розглядається у виданні про історію Харківського університету (Кравченко, 2004), відомому нарисі Д.І. Багалія (Багалей, 1906), у характеристиці просвітницького руху в Україні (XIX – перша третина XX ст.) О.Ф. Коновеця (Коновець, 1992).

Висновки. Таким чином, увесь корпус історіографічних джерел, присвячених розвитку природничих наук Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX століття, можна розділити на такі основні групи: дослідження, що стосуються розвитку наукових товариств, які створювалися як при університетах, так і з власної ініціативи вчених; праці, присвячені вивченню наукової діяльності видатних учених-природознавців; роботи, в яких розглядаються концепції, що формували розвиток природничих наук у регіоні; дослідження щодо міжнародної співпраці науковців Наддніпрянщини із західноєвропейськими вченими. Наголосимо на думці, що висвітлення дослідницьких проєктів українських учених, зокрема їх внеску в загальнонаціональний та міжнародний науковий простір природничих наук, розкриває нові можливості подальших студій цього напрямку наукових досліджень у сучасній вітчизняній та зарубіжній історичній науці.

Джерела та література

- Андрусяк, С. (2009). *Еволюційні ідеї в українській біології: розвиток та вплив теорії Дарвіна на українську наукову спільноту*. Одеса: Астропринт.
- Багалей, Д. (1906). *Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)*. Харьков: Типография Адольфа Дарре.
- Барбарич, А. (1984). *Научные общества естествоиспытателей. Развитие биологии в Украине*. Київ: Наукова думка. Т. 1. 143–149.
- Бойко, О. (2004). *Міжнародні наукові зв'язки українських учених у кінці XIX – на початку XX століття*. Київ: Наукова думка.
- Гельфенбейн, Л. (1965). Харківське Товариство дослідників природи та його внесок у розвиток вітчизняного природознавства. *Нариси з історії природознавства і техніки*. Вип. 5. 130–136.
- Головіна, Н. (2010). *Микола Пильчиков і його наукові здобутки у фізиці та електротехніці*. Київ: Національний університет.
- Гончаренко, І. (2006). *Участь українських науковців у міжнародних наукових товариствах (кінець XIX – початок XX століття)*. Київ: вид-во НАН України.
- Гончарук, Т. (2006). *Дарвінізм у науковій думці України кінця XIX – початку XX століття*. Київ: Наукова думка.
- Грищенко, Т. (2016). *Життя і наукова спадщина Олександра Богомольця*. Львів: видавництво ЛНУ.
- Гуржій, О. (2010). *Розвиток біологічних концепцій у Наддніпрянській Україні в кінці XIX – на початку XX століття*. Дніпро, ДНУ.
- Данилюк, О. (2008). *Наукові діячі Наддніпрянської України в XIX–XX століттях: збірник статей*. Відп. ред. Данилюк О. С.. Одеса.
- Дашкевич, І. (2001). *Позитивістська філософія в наукових колах Наддніпрянської України*. Київ: Наукова думка.

- Демуз, І. (2005). *Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох*. Київ: Наукова думка.
- Довженко, С. (2012). *Наукові установи Наддніпрянської України та їхня співпраця з європейськими науковими центрами (кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ, Інститут історії України НАНУ.
- Заблоцька, Т. (2005). *Ілля Мечников і його роль у розвитку української біології*. Одеса: Одеський національний університет.
- Іваненко, В. (1998). *Олександр Єрмаков: Хімік-органік та його наукові відкриття*. Одеса: Астропринт.
- Іваненко, О. (2012). *Листування між українськими та західноєвропейськими науковцями в кінці XIX – початку XX століття*. Київ: Вид-во Київського університету.
- Коваленко, В. (2007). *Міжнародна наукова співпраця в галузі фізики та хімії: Українсько-європейські зв'язки в кінці XIX – початку XX століття*. Харків: Харківський національний університет.
- Коваленко, І. (2005). *Українські науковці у світовій науці: збірник наукових статей / за ред. Коваленка С.* Київ: Наукова думка.
- Коваленко, М. (2008). *Геологічні дослідження Наддніпрянщини в кінці XIX століття*. Харків: Геологічна служба України.
- Коваленко, Т. (2014). *Концепція природного відбору та її вплив на дослідження українських біологів у XIX столітті*. Харків: Харківський національний університет.
- Коновець, О. (1992). *Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.)*. Київ: Хрещатик.
- Корнілов, О. (2011). *Роль українських учених у західноєвропейських наукових товариствах та асоціаціях*. Харків: Фоліо.
- Коробченко, А. (2015). Зміст та основні напрями діяльності Товариства дослідників природи при Харківському університеті (1869–1930) в контексті розвитку природознавства в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 43. 345–352.
- Кравченко, А. (1995). *Микола Кащенко: Основоположник вітчизняної ботаніки та селекції*. Київ: Генеза.
- Кравченко, В. (2004). *Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років*. Харків: Фоліо.
- Кравченко, Н. (2014). *Публікації українських науковців у західноєвропейських наукових виданнях (кінець XIX – початок XX століття)*. Київ: Наукова думка.
- Крижанівський, В. (2000). *Філософські концепції у природничих науках Наддніпрянщини в кінці XIX століття*. Київ: Видавництво КНУ.
- Куйбіда, В. (2024). *Розвиток природознавства на теренах України в XVII – на початку XXI ст.: витоки, еволюція народної і наукової термінології*. Переяслав-Хмельницький, Державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.
- Кушлакова, В. (2013). «Вісник природознавства» Харківського наукового товариства та його внесок у розвиток природничих наук у 1920-ті роки. *Вісник НТУ «ХПІ»*. № 10 (984).
- Левченко, І. (2018). *Природничі та медичні товариства на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: наукові, просвітницькі та світоглядні засади діяльності: дис. ...: 07.00.07*. Переяслав-Хмельницький.
- Лещенко, В. (2005). *Філософські підвалини природничих наук в Україні: позитивізм та матеріалізм у кінці XIX – початку XX століття*. Харків: Харківський університет.
- Мельник, С. (2010). *Участь українських вчених у міжнародних наукових конференціях в кінці XIX – на початку XX століття*. Київ: Наукова думка.
- Міронов, В. (1993). *Дмитро Чижевський: Життя і діяльність у галузі астрономії*. Київ: Астрономічне товариство.
- Мухіна, О. (1999). *Володимир Вернадський: Погляди на науку і суспільство*. Харків: Вид-во Харківського університету.
- Павленко, Ю., Руда, С., Хорошева, С., Храмов, Ю. (2001). *Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах*. Київ: Видавничий дім «Академ-періодика».
- Пилипчук, О. (2021). *Київське товариство дослідників природи: 1869–1929*. Київ: Талком.
- Пилипчук, О. (1991). *Київське товариство дослідників природи та його внесок у розвиток ембріологічної науки*. Київ.

- Плахотнюк, М.** (2004). *Вплив західноєвропейських ідей на розвиток природничих наук у Наддніпрянщині в кінці XIX – початку XX століття*. Львів: Видавництво ЛНУ.
- Поліщук, О.** (2007). *Природничі науки і суспільство: соціальні аспекти розвитку української науки наприкінці XIX століття*. Харків: Фоліо.
- Руда, С.** (2000). Товариства природознавців при Харківському університеті (XIX – початок XX ст.). Праці Наукового товариства імені Шевченка. Т. IV. *Студії з поля української науки і техніки*. 85–98.
- Руда, С.** (2009). Творче єднання професорів-природничників та медиків Київського університету під егідою фізико-медичного товариства. *Вестник Нац. техн. ун-та «ХПИ»*. Харків: НТУ «ХПИ». № 29. 127–134.
- Савчук, В.** (2007). *Міжнародне листування українських науковців з європейськими колегами (кін. XIX – поч. XX ст.)*. Одеса: Одеський національний університет.
- Савчук, В.** (1994). *Природничо-наукові товариства Півдня Російської імперії: друга половина XIX – початок XX ст.* Дніпропетровськ: Видавництво ДДУ.
- Соловей, В.** (2012). *Науковий обмін між Західною Європою та Україною в галузі природничих наук у другій половині XIX століття*. Одеса: Одеський національний університет.
- Сурмачевський, В.** (2010). *Міжнародні конференції та участь українських науковців у західноєвропейському науковому житті (кінець XIX – початок XX ст.)*. Одеса: Астропринт.
- Тарасенко, М.** (2005). *Вплив суспільно-політичних ідей на розвиток природничих наук в Україні в кінці XIX століття*. Київ: Вид-во НАН України.
- Ясь, О.** (1998). *Матеріалізм у природничих науках Наддніпрянщини: концептуальний розвиток у кінці XIX століття*. Київ, Інститут історії України НАНУ.
- Pasichnyk, N., Rizhniak, R., & Deforz, H.** (2023). Congresses of natural scientists and mathematicians in the «Bulletin of experimental physics and elementary mathematics» (1886–1917): Analysis of publications. *History of Science and Technology*. 13(2). 280–310. <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2023-13-2-280-310>
- Pasichnyk, N., Rizhniak, R., & Deforz, H.** (2022). Biographical materials of mathematicians and natural scientists in «Bulletin of Experimental Physics and Elementary Mathematics» (1886–1917): meaningful and content analysis. *History of Science and Technology*. 12(2). 279–301. <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2022-12-2-279-301>

References

- Andrusiak, S.** (2009). *Evolutsiini idei v ukrainkii biologii: rozvytok ta vplyv teorii Darvina na ukrainku naukovu spilnotu [Evolutionary ideas in Ukrainian biology: development and influence of Darwin's theory on the Ukrainian scientific community]*. Odesa, Astroprynt, 280 s. [in Ukrainian]
- Bahalei, D.** (1906). *Kratkyi ocherk ystorry Kharkovskoho unyversyteta za pervye sto let eho sushchestvovaniya (1805–1905) [A brief outline of the history of Kharkiv University for the first hundred years of its existence (1805–1905)]*. Kharkov, Typohrafiya Adolfa Darre, 1906. 339 s. [in Russian]
- Barbarych, A.** (1984). *Nauchnye obshchestva estestvoispytatelei. Razvytye byolohyy v Ukrayne [Scientific societies of naturalists. The development of biology in Ukraine]*. Kyiv, Naukova dumka. T. 1. 143–149. [in Russian]
- Boiko, O.** (2004). *Mizhnarodni naukovy zviazky ukrainskykh uchenykh u kintsy XIX – na pochatku XX stolittia [International scientific connections of Ukrainian scientists at the end of the 19th – beginning of the 20th century]*. Kyiv, Naukova dumka. 290 s. [in Ukrainian]
- Helfenbein, L.** (1965). *Kharkivske Tovarystvo doslidnykiv pryrody ta yoho vnesok u rozvytok vitchyznianoho pryrodoznavstva [The Kharkiv Society of Naturalists and its contribution to the development of national natural sciences]*. *Narysy z istorii pryrodoznavstva i tekhniky*. Vyp. 5. 130–136. [in Ukrainian]
- Holovina, N.** (2010). *Mykola Pylchikov i yoho naukovy zdobutky u fizytsi ta elektrotekhnitsi [Mykola Pylchikov and his scientific achievements in physics and electrical engineering]*. Kyiv, Natsionalnyi unyversytet. 198 s. [in Ukrainian]
- Honcharenko, I.** (2006). *Uchast ukrainskykh naukovtsiv u mizhnarodnykh naukovykh tovarystvakh (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Participation of Ukrainian scientists in international scientific societies (late 19th – early 20th century)]*. Kyiv, Vyd-vo NAN Ukrainy. 280 s. [in Ukrainian]
- Honcharuk, T.** (2006). *Darvinizm u naukovii dumtsi Ukrainy kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Darwinism in Ukrainian scientific thought in the late 19th – early 20th century]*. Kyiv, Naukova dumka. 312 s. [in Ukrainian]

- Hryshchenko, T.** (2016). *Zhyttia i naukova spadshchyna Oleksandra Bohomoltsia [Life and scientific heritage of Oleksandr Bohomolets]*. Lviv, Vydavnytstvo LNU. 245 s. [in Ukrainian]
- Hurzhi, O.** (2010). *Rozvytok biolohichnykh kontseptsii u Naddniprianskii Ukraini v kintsi XIX – na pochatku XX stolittia [The development of biological concepts in the Dnieper Ukraine at the end of the 19th – early 20th century]*. Dnipro, DNU. 305 s. [in Ukrainian]
- Danyliuk, O.** (2008). *Naukovi diiachi Naddniprianskoi Ukrainy v XIX–XX stolittiakh: zbirnyk statei [Scientific figures of the Dnieper Ukraine in the 19th – 20th centuries: a collection of articles]*. Vidp. red. O. S. Danyliuk. Odesa. 375 s. [in Ukrainian]
- Dashkevych, I.** (2001). *Pozytyvistska filosofii v naukovykh kolakh Naddniprianskoi Ukrainy [Positivist philosophy in the scientific circles of the Dnieper Ukraine]*. Kyiv, Naukova dumka. 220 s. [in Ukrainian]
- Demuz, I.** (2005). *Naukovi tovarystva na terenakh Ukrainy XIX – pochatku XX st.: poliloh uchenykh i epokh [Scientific societies in Ukraine in the 19th – early 20th centuries: a dialogue of scientists and epochs]*. Kyiv, Naukova dumka. 350 s. [in Ukrainian]
- Dovzhenko, S.** (2012). *Naukovi ustanovy Naddniprianskoi Ukrainy ta yikhnia spivpratsia z yevropeiskymy naukovymy tsestramy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Scientific institutions of the Dnieper Ukraine and their cooperation with European scientific centers (late 19th – early 20th century)]*. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NANU. 320 s. [in Ukrainian]
- Zablotska, T.** (2005). *Illia Mechnykov i yoho rol u rozvytku ukrainskoi biolohii [Ilya Mechnikov and his role in the development of Ukrainian biology]*. Odesa, Odeskyi natsionalnyi universytet. 215 s. [in Ukrainian]
- Ivanenko, V.** (1998). *Oleksandr Yermakov: Khimik-orhanik ta yoho naukovi vidkryttia [Oleksandr Yermakov: Organic chemist and his scientific discoveries]*. Odesa, Astroprynt. 276 s. [in Ukrainian]
- Ivanenko, O.** (2012). *Lystuvannia mizh ukrainskymy ta zakhidnoievropeiskymy naukovtsiamy v kintsi XIX – pochatku XX stolittia [Correspondence between Ukrainian and Western European scientists at the end of the 19th – early 20th century]*. Kyiv, Vyd-vo Kyivskoho universytetu. 278 s. [in Ukrainian]
- Kovalenko, V.** (2007). *Mizhnarodna naukova spivpratsia v haluzi fizyky ta khimii: Ukrainsko-yevropeiski zvi-azky v kintsi XIX – pochatku XX stolittia [International scientific cooperation in physics and chemistry: Ukrainian-European connections at the end of the 19th – early 20th century]*. Kharkiv, Kharkivskiy natsionalnyi universytet. 300 s. [in Ukrainian]
- Kovalenka, I.** (2005). *Ukrainski naukovtsi u svitovii nautsi: zbirnyk naukovykh statei [Ukrainian scientists in world science: a collection of scientific articles]*. Za red. I. S. Kovalenka. Kyiv, Naukova dumka. 420 s. [in Ukrainian]
- Kovalenko, M.** (2008). *Heolohichni doslidzhennia Naddniprianshchyny v kintsi XIX stolittia [Geological research of the Dnieper region in the late 19th century]*. Kharkiv, Heolohichna sluzhba Ukrainy. 200 s. [in Ukrainian]
- Kovalenko, T.** (2014). *Kontsepsiia pryrodnoho vidboru ta yii vplyv na doslidzhennia ukrainskykh biolohiv u XIX stolitti [The concept of natural selection and its influence on the research of Ukrainian biologists in the 19th century]*. Kharkiv, Kharkivskiy natsionalnyi universytet. 280 s. [in Ukrainian]
- Konovets, O.** (1992). *Prosvitnytskyi rukh v Ukraini (XIX – persha tretyna XX st.) [The educational movement in Ukraine (19th – early 20th century)]*. Kyiv, Khreshchatyk. 120 s. [in Ukrainian]
- Kornilov, O.** (2011). *Rol ukrainskykh uchenykh u zakhidnoievropeiskykh naukovykh tovarystvakh ta asotsiatsiiakh [The role of Ukrainian scientists in Western European scientific societies and associations]*. Kharkiv, Folio. 265 s. [in Ukrainian]
- Korobchenko, A.** (2015). *Zmist ta osnovni napriamy diialnosti Tovarystva doslidnykiv pryrody pry Kharkivskomu universyteti (1869–1930) v konteksti rozvytku pryrodnavstva v Ukraini [The content and main directions of the Society of Naturalists at Kharkiv University (1869–1930) in the context of the development of natural sciences in Ukraine]*. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 43. 345–352. [in Ukrainian]
- Kravchenko, A.** (1995). *Mykola Kashchenko: Osnovopolozhnyk vitchyznianoï botaniky ta seleksii [Mykola Kaschenko: Founder of Ukrainian botany and breeding]*. Kyiv, Heneza. 340 s. [in Ukrainian]
- Kravchenko, V.** (2004). *Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V.N. Karazina za 200 rokiv [V. N. Karazin Kharkiv National University over 200 years]*. Kharkiv, Folio. 750 s. [in Ukrainian]
- Kravchenko, N.** (2014). *Publikatsii ukrainskykh naukovtsiv u zakhidnoievropeiskykh naukovykh vydanniakh (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Publications of Ukrainian scientists in Western European scientific journals (late 19th – early 20th century)]*. Kyiv, Naukova dumka. 260 s. [in Ukrainian]

- Kryzhanivskiy, V.** (2000). *Filosofski kontseptsii u pryrodnychyykh naukakh Naddnyprianshchyny v kintsi XIX stolittia* [Philosophical concepts in the natural sciences of the Dnieper Ukraine in the late 19th century]. Kyiv, Vydavnytstvo KNU. 215 s. [in Ukrainian]
- Kuibida, V.** (2024). *Rozvytok pryrodnavstva na terenakh Ukrainy v XVII – na pochatku XXI st.: vytyky, evoliutsiia narodnoi i naukovoï terminolohii* [The development of natural science in Ukraine from the 17th to the early 21st century: origins, evolution of folk and scientific terminology]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody. [in Ukrainian]
- Kushlakova, V.** (2013). *“Visnyk pryrodnavstva” Kharkivskoho naukovoï tovarystva ta yoho vnesok u rozvytok pryrodnychyykh nauk u 1920-ti roky* [The “Bulletin of Natural History” of the Kharkiv Scientific Society and its contribution to the development of natural sciences in the 1920s]. Visnyk NTU “KhPI”. № 10(984). [in Ukrainian].
- Levchenko, I.** (2018). *Pryrodnychi ta medychni tovarystva na terenakh Ukrainy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: naukovy, prosvitnytski ta svitohliadni zasady diialnosti: nauk. pratsia. dys. ...: 07.00.07* [Natural and medical societies in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th century: scientific, educational and worldview principles of activity: science work. thesis. ...: 07.00.07]. Pereiaslav-Khmelnytskyi. 523 s. [in Ukrainian]
- Leshchenko, V.** (2005). *Filosofski pidvalyny pryrodnychyykh nauk v Ukraini: pozytyvizm ta materializm u kintsi XIX – pochatku XX stolittia* [Philosophical foundations of natural sciences in Ukraine: positivism and materialism at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. Kharkiv, Kharkivskiy universytet. 250 s. [in Ukrainian]
- Melnyk, S.** (2010). *Uchast ukrainskykh vchenykh u mizhnarodnykh naukovykh konferentsiakh v kintsi XIX – na pochatku XX stolittia* [Participation of Ukrainian scientists in international scientific conferences at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. Kyiv: Naukova dumka. 245 s. [in Ukrainian]
- Myronov, V.** (1993). *Dmytro Chyzhevskiy: Zhyttia i diialnist u haluzi astronomii* [Dmytro Chyzhevsky: Life and work in the field of astronomy]. Kyiv, Astronomichne tovarystvo. 200 s. [in Ukrainian]
- Mukhina, O.** (1999). *Volodymyr Vernadskiy: Pohliady na nauku i suspilstvo* [Volodymyr Vernadsky: Views on science and society]. Kharkiv, Vyd-vo Kharkivskoho universytetu. 256 s. [in Ukrainian]
- Pavlenko, Yu., Ruda, S., Khorosheva, S., Khrarov, Yu.** (2001). *Pryrodnavstvo v Ukraini do pochatku XX st. v istorychnomu, kulturnomu ta osvithnomu kontekstakh* [Natural science in Ukraine before the beginning of the 20th century in historical, cultural and educational contexts]. Kyiv, Vydavnychiy dim “Akadempriodyka”. 420 s. [in Ukrainian]
- Pylypchuk, O.** (2021). *Kyivske tovarystvo doslidnykiv pryrody: 1869–1929* [Kyiv Society of Naturalists: 1869–1929]. Kyiv, Talkom. 454 s. [in Ukrainian]
- Pylypchuk, O.** (1991). *Kyivske tovarystvo doslidnykiv pryrody ta yoho vnesok u rozvytok embriolohichnoi nauky* [Kyiv Society of Naturalists and its contribution to the development of embryological science]. Kyiv. 100 s. [in Ukrainian]
- Plakhotniuk, M.** (2004). *Vplyv zachidnoieuropeyskykh idei na rozvytok pryrodnychyykh nauk u Naddnyprianshchyni v kintsi XIX – pochatku XX stolittia* [The influence of Western European ideas on the development of natural sciences in the Dnieper region in the late 19th – early 20th century]. Lviv, Vydavnytstvo LNU. 320 s. [in Ukrainian]
- Polishchuk, O.** (2007). *Pryrodnychi nauky i suspilstvo: sotsialni aspekty rozvytku ukrainskoi nauky naprykintsi XIX stolittia* [Natural sciences and society: social aspects of the development of Ukrainian science at the end of the 19th century]. Kharkiv, Folio. 240 s. [in Ukrainian]
- Ruda, S.** (2000). *Tovarystva pryrodnavtsiv pry Kharkivskomu universyteti (XIX – pochatok XX st.). Pratsi Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* [Naturalist societies at Kharkiv University (19th – early 20th century). Works of the Shevchenko Scientific Society]. T. IV. *Studii z polia ukrainskoi nauky i tekhniky*. 85-98. [in Ukrainian]
- Ruda, S.** (2009). *Tvorche yednannia profesoriv-pryrodnychnykh ta medykyv Kyivskoho universytetu pid ehidoiu fizyko-medychnoho tovarystva* [Creative unity of natural science and medical professors at Kyiv University under the aegis of the Physical-Medical Society]. Vestnyk Nats. tekhn. un-ta “KhPY”. Kharkov: NTU «KhPI». № 29. 127–134 [in Ukrainian]
- Savchuk, V.** (2007). *Mizhnarodne lystuvannia ukrainskykh naukovtsiv z yevropeiskymy kolehamy (kin. XIX – poch. XX st.)* [International correspondence of Ukrainian scientists with European colleagues (late 19th – early 20th century)]. Odesa, Odeskyi natsionalnyi universytet. 215 s. [in Ukrainian]

- Savchuk, V.** (1994). *Pryrodnycho-naukovi tovarystva Pivdnia Rosiiskoi imperii: druha polovyna XIX – pochatok XX st* [Natural science societies of Southern Russia: second half of the 19th – early 20th centuries]. Dnipropetrovsk, Vydavnytstvo DDU. 232 s. [in Ukrainian]
- Solovei, V.** (2012). *Naukovyi obmin mizh Zakhidnoiu Yevropoiu ta Ukrainoiu v haluzi pryrodnychkykh nauk u druhii polovyni XIX stolittia* [Scientific exchange between Western Europe and Ukraine in the field of natural sciences in the second half of the 19th century]. Odesa, Odeskyi natsionalnyi universytet. 285 s. [in Ukrainian]
- Surmachevskiy, V.** (2010). *Mizhnarodni konferentsii ta uchast ukrainskykh naukovtsiv u zakhidnoieuropeiskomu naukovomu zhytti (kinets XIX – pochatok XX st.)* [International conferences and the participation of Ukrainian scientists in Western European scientific life (late 19th – early 20th century)]. Odesa, Astroprint. 250 s. [in Ukrainian]
- Tarasenko, M.** (2005). *Vplyv suspilno-politychnykh idei na rozvytok pryrodnychkykh nauk v Ukraini v kintsi XIX stolittia* [The influence of socio-political ideas on the development of natural sciences in Ukraine at the end of the 19th century]. Kyiv, Vyd-vo NAN Ukrainy. 285 s. [in Ukrainian]
- Ias, O.** (1998). *Materializm u pryrodnychkykh naukakh Naddniprianshchyny: kontseptualnyi rozvytok u kintsi XIX stolittia* [Materialism in the natural sciences of the Dnieper region: conceptual development in the late 19th century]. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NANU. 264 s. [in Ukrainian]
- Pasichnyk, N., Rizhniak, R., & Deforz, H.** (2023). Congresses of natural scientists and mathematicians in the “Bulletin of experimental physics and elementary mathematics” (1886–1917): Analysis of publications. *History of Science and Technology*. 13(2). 280-310. <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2023-13-2-280-310> [in English].
- Pasichnyk, N., Rizhniak, R., & Deforz, H.** (2022). Biographical materials of mathematicians and natural scientists in “Bulletin of Experimental Physics and Elementary Mathematics” (1886–1917): meaningful and content analysis. *History of Science and Technology*. 12(2), 279–301. <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2022-12-2-279-301> [in English].

УДК 94(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.6>**Віталій ТЕЛЬВАК**

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: X-5320-2018

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriateltvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-teltvak/>**Василь ПЕДИЧ**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (pedychwasyl@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., Тельвак, В., & Педич, В. (2024). Археологічна проблематика в спадщині Грушевського-рецензента. *Українські історичні студії*, 16(58). 56–66. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.6>

АРХЕОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СПАДЩИНІ ГРУШЕВСЬКОГО-РЕЦЕНЗЕНТА

Анотація. *Мета дослідження* – узагальнити широкий спектр проблематики археологічного та ранньоісторичного характеру, актуалізованої в рецензіях М. Грушевського. **Методологія дослідження** передбачає міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі з огляду на принципи об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** статті полягає в першій спеціальній спробі комплексної реконструкції археологічних та ранньоісторичних сюжетів спадщини Грушевського-історіографа. **Висновки.** У підсумку відзначено змістовність археологічних інтересів Грушевського-історіографа. Здобувши досвід археологічної праці у В. Антоновича, маючи тривалу практику польових розкопок, створюючи такі осередки професійної комунікації, як музеї і часописи, історик сконструював цілісне розуміння проблем і здобутків сучасної йому науки. Наведене ним бачення стану археології кінця XIX – першої третини XX ст. було академічно коректним, містило влучні критичні спостереження й оригінальні пропозиції. Метою цих рефлексій було дисциплінарне осучаснення археології, яка, на аргументоване переконання М. Грушевського, надалі перебувала на етапі накопичення емпіричних матеріалів. Чималу вагомість також мало обстоювання істориком у суперечках з європейськими колегами українського археологічного інтересу щодо визначення типів культур на наших теренах. Ця суспільно-важлива праця була складовою частиною його змагань за академічну суб'єктність української науки. Загалом, більшість наведених у дискусіях з колегами спостережень М. Грушевського натеper мають здебільшого історіографічну вартість. Разом із тим його пропозиції більшої ретельності під час класифікації археологічного матеріалу, заклик досліджувати його в якомога широкій культурному контексті, виважено добирати теоретико-методологічний інструментарій та дбайливо ставитися до пам'яток минулого й нині слугують орієнтирами для української науки.

Ключові слова: М. Грушевський, археологічна та ранньоісторична проблематика, рецензії, рецепції, історіографія.

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: X-5320-2018

Viktoria TELVAK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Vasyl PEDYCH

PhD in History, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 58000 (pedychwasyl@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

To cite this article: Telvak, V., Telvak, V., & Pedych V. (2024). Arkheolohichna problematyka u spadshchyni Hrushevskoho-retsenzenta [Archaeological issue range in the heritage of Hrushevsky-reviewer]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 56–66. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.6>

ARCHAEOLOGICAL ISSUE RANGE IN THE HERITAGE OF HRUSHEVSKY-REVIEWER

Summary. *The purpose of the research is to generalise a wide range of problems of an archaeological and early historical nature, actualized in the reviews of M. Hrushevsky. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. The scientific novelty of the article consists in the first special attempt at a complex reconstruction of archaeological and early historical subjects of the legacy of Hrushevsky the historiographer. Conclusions.* In the end, the meaningfulness of the archaeological interests of the historiographer was noted. Having gained experience in archaeological work from V. Antonovych, having had a long practice of field excavations, creating such centres of professional communication as museums and magazines, the historian constructed a holistic understanding of the problems and achievements of contemporary science. His vision of the state of archaeology at the end of the 19th – the first third of the 20th century was academically correct, and contained apt critical observations and original proposals. The goal of these reflections was the disciplinary modernization of archaeology, which, according to M. Hrushevsky's well-argued conviction, was still at the stage of accumulating empirical materials. The historian's argument in disputes with European colleagues of Ukrainian archaeological interest in determining the types of cultures on our territory also had a considerable impact. This socially important work was a component of his struggle for the academic subjectivity of Ukrainian science. In general, most of M. Hrushevsky's observations in discussions with his colleagues have retained their historiographical value. Mainly, his suggestions for more thoroughness in the classification of archaeological material, calls to investigate it in the widest possible cultural context, carefully select theoretical and methodological tools, and treat the monuments of the past with care still serve as guidelines for Ukrainian science today.

Key words: M. Hrushevsky, archaeological and early historical issues, review, reception, historiography.

Постановка проблеми. Реноме Михайла Грушевського як найвидатнішого дослідника українського минулого тривалий час затуляло перед історіографами інші аспекти його різнопланових наукових зацікавлень. І лише протягом останніх десятиліть у грушевськознавчих студіях дедалі частіше йдеться про рідкісну для нашої соціогуманітаристики універсальність творчої особистості вченого (Пиріг, Тельвак, 2021, с. 7–10), а отже, і потребу звернення окре-

мої уваги на його археографічні, генеалогічні та інші подібні студії, які традиційно об'єднуються в групу спеціальних історичних дисциплін. При цьому слушно зауважується, що лише за умови збалансованого осмислення різножанровості наукових інтересів автора «Історії України-Руси» можна успішно розв'язати проблему створення його інтелектуальної біографії (Тельвак, 2010). Тому нижче ми звернемо увагу на різнопланову археологічну складову частину доробку М. Грушевського. При цьому зосередимося на нині недослідженому її рецептивному аспекті – роздумах стосовно актуального стану й завдань археологічної науки, що знайшли висвітлення в численних рецензіях визначного вченого.

Аналіз досліджень. Спадщина Грушевського-археолога неодноразово привертала увагу дослідників його творчості. Уперше спеціально до цього важливого історіографічного сюжету звернувся авторитетний український археолог Михайло Брайчевський. Він зосередився на участі визначного вченого в деяких тогочасних польових експедиціях та особливо докладно – на майстерному оперуванні ним археологічним матеріалом під час написання першого тому «Історії України-Руси» (Брайчевський, 1991–1992). У свою чергу Володимир Петегірич з'ясував важливу проблему внеску М. Грушевського у формування археологічної науки в очолюваному ним Науковому товаристві імені Шевченка (далі – НТШ). Львівський дослідник довів, що саме голова НТШ започаткував проведення польових археологічних досліджень, здійснював науково-теоретичну інтерпретацію археологічних джерел, виступив ініціатором створення археологічного відділу в музеї Товариства тощо (Петегірич, 2018). На останньому зі згаданих сюжетів окремо зупинилася Оксана Сурмач, реконструювавши наполегливість М. Грушевського в справі формування і поповнення археологічних колекцій НТШ (Сурмач, 2016–2021).

Згадані опрацювання, відтворивши практичну складову частину археологічних зацікавлень М. Грушевського, привернули дослідницьку увагу до їх історіографічного виміру. Йдеться про плідність звернення до масштабної рецензійної спадщини вченого, в якій рефлексивно осмислювалася археологічна і ранньоісторична проблематика. Саме в критичних оглядах на праці своїх українських, російських і західноєвропейських сучасників визначний історик зацікавлено діагностував стан археологічних студій кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., емоційно висловлювався стосовно багатьох дискусійних проблем, сміливо пропонував шляхи їх розв'язання тощо. Усе це зумовило актуальність теми нашої розвідки.

Мета статті. Метою запропонованого дослідження є узагальнення широкого спектра проблематики археологічного та ранньоісторичного характеру, актуалізованої в рецензіях М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. Найбільший інтерес для дослідника української науки мають розсіпані багатьма критичними текстами спостереження М. Грушевського стосовно стану сучасної йому археології. Загалом, у своїх оцінках учений був доволі песимістичним, адже неодноразово категорично наголошував: «Сумно стоїть справа з нашою археологією» (Грушевський, 2012j, с. 50). Головною причиною такого стану речей історик називав домінування в середовищі колег, за його висловом, «дилетантства старої школи» (Грушевський, 2012l, с. 52). Дослідник мав на увазі трагічну для долі багатьох археологічних пам'яток на українських землях ситуацію, коли їх дослідженнями протягом ХІХ – на початку ХХ ст. нерідко займалися люди без відповідної методичної підготовки та подекуди навіть без базових професійних знань. Ці аматори невміло закладали шурфи, вели щоденники розкопок нерегулярно, без точної фіксації знахідок та їх реєстрації, погано консервували досліджувані археологічні пам'ятки, сприяли розпорошенню артефактів багатьма приватними колекціями тощо. Унаслідок цього чимало визначних археологічних пам'яток на українських землях виявилися безнадійно втраченими для наукового опрацювання. З огляду на це М. Грушевський багаторазово звертав увагу на потребу покращення способів дослідження пам'яток, щоб вони не нищилися безповоротно різними, за його словами, псевдоархеологами. Учений застерігає колег від продовження старих практик: «Nomina sunt odiosa, але на наших очах безповоротно нищать різніми «копачами», навіть із дуже поважними іменами, cum summo arplensu наукових інститу-

цій, такі останки, і в результаті появляються «колекції», з якими потім не знають, що робити» (Грушевський, 2012f, с. 48).

Промовистою ілюстрацією такого стану речей була для М. Грушевського археологічна діяльність знаного аматора В. Хвойки. Як відомо, він тривалий час досліджував стоянки палеолітичної й неолітичної культури на підросійських теренах України. При цьому археолог не поспішав ознайомлювати наукову громадськість із результатами своєї праці. У середовищі істориків це викликало щораз більше побоювання стосовно її фаховості. Коли ж з'явилися перші узагальнювальні студії В. Хвойки, вони підтвердили аргументованість цього занепокоєння. Вираз йому дав М. Грушевський у рецензії на книгу наддніпрянського аматора «Каменный век среднего Приднепровья». Критик нарікає, що характеристику розкопуваного матеріалу автор збуває на кількох сторінках або й взагалі кількома рядками, говорить про розкопки й знахідки узагальнено, не наводячи скільки-небудь докладного опису схем розкопів і розміщення знахідок. Також, як указує М. Грушевський, В. Хвойка зовсім не аналізує зібраний ним матеріал, не порівнює його з аналогічними знахідками, даючи тільки апріорні спостереження, здебільшого фантастичного змісту. У підсумку рецензент виносить суворий вердикт фаховій некомпетентності обговорюваного автора, наголошуючи на трагічних для науки наслідках його праці (Грушевський, 2012j, с. 50). Відзначимо, що критичний виступ М. Грушевського та деяких його колег мав наслідком те, що Петербурзька археологічна комісія відібрала у В. Хвойки право робити розкопки.

Іншим промовистим прикладом, який М. Грушевський наводив із галицької археології, було дослідження його колегою по Львівському університету І. Шараневичем такої визначної пам'ятки Висоцької культури, як великий могильник у селі Чехи Бродівського повіту. Подібно до щойно згаданого наддніпрянського колеги, галицький історик проводив розкопки методично недосконало, передоручаючи цю справу своїм студентам та місцевому народному учителю без належного консультативного нагляду за їхньою працею (Грушевський, 2012a).

Принагідно відзначимо, що М. Грушевський не лише діагностував здебільшого розпачливий стан у сучасній йому українській археології та пояснював колегам сумні наслідки їхньої непрофесійності, а й на власному прикладі демонстрував і популяризував стандарти модерної науки. Йдеться, приміром, про згадані вище розкопки в Чехах, які дослідник продовжував протягом другої половини 1890-х рр. після І. Шараневича. Публікуючи власний щоденник розкопок на сторінках «Записок НТШ», М. Грушевський на практиці показав наукову методику розкопок і вимоги до ведення польового записника (Грушевський, 2003). Тож лише розкопані й описані М. Грушевським 14 кістяків стали надбанням для подальших дослідників Висоцької культури, натомість розкопаний його попередником матеріал фактично було втрачено для науки.

Поряд із відготовуванням непрофесійних дій деяких археологів, М. Грушевський на противагу їм у рецензіях популяризував гідні наслідування практики археологічних досліджень, при цьому найбільш схвально він оцінював розкопки, проведені В. Антоновичем. Львівський професор наголошує, що археологічна практика його вчителя стала для професійної спільноти взірцем систематизованих і «з певним планом ведених розвідок». Це, переконує М. Грушевський, визначило його вчителю особливе місце в українській археології. Вперше в українській історіографії, промальовуючи археологічний сюжет в інтелектуальній біографії засновника київської школи документалістів, найвидатніший її представник відзначив: «Професор Антонович, розпочавши свою наукову діяльність археографічними виданнями і документальними розвідками, пізніше – щодалі то більше, почав ділити свої наукові інтереси між історією і доісторичною археологією <...> і останніми часами працює головню в археології, де здобув собі одно з визначніших місць і роль головного репрезентанта українсько-руської археології (Грушевський, 2012i, с. 3).

Іншою поважною проблемою сучасної йому археологічної науки, яка була ознакою її непростої професіоналізації, М. Грушевський називає повільний вихід зі стадії еміричного накопичення матеріалів. Історик мав на увазі те, що його колеги-археологи, захоплюючись

розкопками, не поспішали з інформуванням громадськості про свої здобутки та надто повільно опрацьовували й систематизовували знахідки. У підсумку, незважаючи на чималу інтенсивність польових досліджень, гостро відчувався брак підготовлених фахівцями синтетичних опрацьовань чи навіть просто описів проведених робіт (Грушевський, 2008а, с. 23). З огляду на це в багатьох критичних оглядах М. Грушевський всіляко спонукає колег до оперативних узагальнень отриманого матеріалу й інформування про свої здобутки широких кіл зацікавленої громадськості.

Дієвим інструментом такої професійної комунікації, як і трибуною оперативного ознайомлення з ходом розкопок, автор «Історії України-Руси» слушно вважає існування фахового періодичного видання. З огляду на це він чимало уваги приділяв реферуванню та критичному аналізу змісту археологічних часописів. З наддніпрянських видань з особливою симпатією львівський професор відгукувався про медійне дітище М. Біляшівського «Археологическая летопись Южной России». Практично кожний номер цього журналу М. Грушевський ретельно зреферував для читачів «Записок НТШ». Він із захопленням відзначав ту незвичайну обставину, що фактично силами одного ентузіаста провадиться єдине в цілій Російській імперії фахове видання, адже в 1900 р. перестали виходити «Археологические известия и заметки» Московського археологічного товариства. З огляду на це М. Грушевський закликав дослідників єднатися докола часопису, «щоб його [М. Біляшівського] змагання були енергичніше підперті всіма інтересованими археологією в російській Україні й тим полегшене йому було дальше ведення сього корисного видання» (Грушевський, 2012g, с. 37).

Серед західних фахових часописів М. Грушевський найбільш активно рецензував редакційний збірник чеським славістом Л. Нідерле «Věstník slovanských starožitností». На його сторінках чимало йшлося і про результати досліджень археологічних культур, які існували на українських землях. План Л. Нідерле регулярно ознайомлювати західноєвропейську громадськість із новинками слов'янської археології львівський професор сприйняв «з якнайбільшою симпатією». Особливо ж М. Грушевському заімпонувало бажання головного редактора зробити зі свого журналу майданчик для міждисциплінарного полілогу фахівців, що фокусуються на ранній історії людства (Грушевський, 2012d, с. 88–89). Визнаючи важливість журналу Л. Нідерле для популяризації здобутків слов'янської археології, М. Грушевський та його учні налагодили плідну співпрацю з виданням.

Поряд із часописами ефективними майданчиками фахової комунікації археологів і популяризації їхніх здобутків у розумінні М. Грушевського були музеї. Їх важливість істориком пояснювалася з огляду на тогочасну моду формування приватних колекцій, до яких пам'ятки потрапляли контрабандним шляхом, фактично випадаючи з наукового обігу. Ілюструючи проблеми доступу до таких колекцій, М. Грушевський наводив приклад музею імені Дзедушицьких, куди потрапила головна маса відомого своєю цінністю Михалківського скарбу. Незважаючи на чималу наукову вагомість цієї знахідки, рішенням власника вона тривалий час, за словами вченого, «зависно стереглася, міцніше схована під тайною семи апокаліптичних печатей, аніж під землею». Засуджуючи таку неакадемічну поставу власника колекції, львівський професор відзначив: «Факт сей не приносить честі ані інституції ім. Дзедушицьких, ані польської науці, нею репрезентованій, а вже трагікомічним стає становище перед сими замкненими дверима галицького кола консерваторів, що мають забезпечити пам'ятки старинності для наукового використання» (Грушевський, 2012а, с. 42).

Чимало учений писав і про діяльність наддніпрянських музеїв старожитностей, рецензуючи описи їхніх колекцій. При цьому він висловлював низку методичних побажань, наполягаючи на створенні можливо докладних інвентарів, де б наводилася інформація про походження пам'яток, методика їх датування, вказувався факт оригінальності чи фальсифікації тощо. Чи не найбільше уваги історик присвятив публікаціям співробітників одного з перших українських музеїв – Бориса Ханенка, чий колекції, за його словами, становлять «значний науковий інтерес» (Грушевський, 2012n).

Не меншу цікавість для дослідника української науки мають і спостереження М. Грушевського термінологічного, концептуального та теоретико-методологічного плану, що містяться в його критичних оглядах тогочасних археологічних публікацій. У фокусі термінологічних розважань ученого перебувала необхідність обстоювання історичного права топоніму «Україна» та доцільності його вживання в науковій літературі стосовно населених нашим народом теренів від ранньоісторичних часів. Йшлося про те, що в часи української бездержавності сформувалася маніпулятивна за своїм характером традиція маркувати простір від Сяну до Дону етнонімами політичних домінантів. Таким чином українське правобережжя нерідко маркувалося «польськими землями», а Наддніпрянщину зазвичай називали російськими теренами. За такою логікою і всі археологічні культури України покривалися чужими етнонімами, що створювало уявлення про українство як до певної міри штучний цивілізаційний феномен, який належить винятково модерному часу. Поборюючи цю кривдну для нашого народу традицію, М. Грушевський у численних рецензіях послідовно доводив автохтонність українців на їхній етнічній території вже від ранньоісторичної доби.

Особливо емоційною реакція М. Грушевського на термінологічні упередження колег з інших національних історіографічних середовищ була в післяреволюційні часи. Історик справедливо очікував, що розпад європейських імперій мав би дати закордонним дослідникам розуміння справедливості домагань українців на культурне й історичне рівноправ'я зі своїми сусідами. Натомість, як неодноразово нарікав у критичних оглядах учений, імперські стереотипи долалися надзвичайно повільно, свідченням чого було подальше змішування в науковій літературі етнічних і політичних категорій. Так, у рецензії на знану працю М. Ростовцева «Эллинство и иранство на юге России» М. Грушевський аргументовано закидав авторові свідомі маніпуляції з етнонімами «Русь» і «Росія», що в контексті вивчення ранньоісторичних часів радше дезорієнтували західного читача, ніж давали йому якісь пізнавальні орієнтири (Грушевський, (2015b, с. 226).

Та якщо термінологічні упередження з боку вихованців російської імперської історіографічної школи ще можна було пояснити ментальною травмою розпаду держави Романових, то цілком незрозумілою для М. Грушевського є інерція мислення його колег, які представляли інші слов'янські країни, що мали подібний до українців досвід імперського культурного гніту. Так, у рецензії на популярну в той час книгу чеського славіста Л. Нідерле «Slovanské Starožitnosti» український дослідник закидає заслуженому працівнику науки «ріжні русофільські і всякі інші упередження, котрі він уважає своїм обов'язком маніфестувати в своїх творах» (Грушевський, 2015a, 245). Вони, твердить рецензент, лише відволікають читача від логіки авторської реконструкції та не роблять честі вченому й чеському слов'янознавству.

Поряд з обговоренням термінологічної проблематики в етнічному ключі М. Грушевський у своїх рецензіях ініціював і термінологічні дискусії суто наукознавчого характеру. У цьому випадку поштовхом для вченого стала звичка східнослов'янських колег прикладати запропоновані західними дослідниками назви археологічних культур до матеріалу українських розкопок без належної методологічної рефлексії. Застерігаючи українських колег від такої термінологічної нерозбірливості, автор «Історії України-Руси» закликає їх до всебічного опрацювання археологічного матеріалу як необхідної підстави для його класифікації. Так, підсумовуючи суперечку між Ф. Вовком та В. Хвойкою про визначення епохи, до якої належать віднайдені під час розкопок Кирилівської стоянки орнаментовані ікла мамонта, М. Грушевський наголосив: «Я в сю контраверсію не буду ближче входити, але піднесу гадку М. Біляшівського, піднесену і мною при реферуванні розвідки добродія Вовка на секції НТШ – що переносити західну класифікацію на наші нахідки та підганяти під їх типи наші явища поки що зовсім передчасно» (Грушевський, 2012h, с. 48–49).

Взагалі, неодноразово актуалізуючи у своїх рецензіях термінологічні аспекти сучасних йому археологічних студій, М. Грушевський обстоє тезу про принципову конвенціональність і умовність понять, якими оперують його колеги. У цьому плані улюбленим прикладом ученого було поширене в той час поняття «скитсько-сарматської культури». Демонструючи його

винятково інструментальну придатність для аналізу археологічних пам'яток певного часу та типу, історик закликав колег до рефлексивного послугування цим визначенням (Грушевський, 2012с). Пояснюючи читачеві власне розуміння його змістової наповненості, М. Грушевський зазначив: ««Скитський тип» у сучасній археології є назва наскрізь конвенціональна: нею означають взагалі всі типи залізної культури перед слов'янською міграцією; з певним застереженням цієї назви можна уживати як означення ранньої залізної культури взагалі, як термін не етнографічний, а хронологічний і культурний» (Грушевський, 2012і).

Важливими для української археології доби М. Грушевського були і його методологічні спостереження. Щодо цього відзначимо, що у своїх оглядах археологічної літератури автор «Історії України-Руси» постає палким пропагандистом міждисциплінарних досліджень. Особливо важливою міжгалузєва кооперація, як вважає вчений, є якраз для дослідників ранньоісторичної проблематики. Це зумовлено тим, що в умовах об'єктивної нестачі джерел одного типу для здійснення коректних наукових висновків помітно зростає вагомість здобутків суміжних наукових дисциплін. З огляду на це М. Грушевський у багатьох критичних оглядах на конкретних прикладах доводив необхідність і плідність співпраці археологів, антропологів, етнографів та лінгвістів для пізнання ранньоісторичної доби людства.

Приміром, рецензуючи працю Ф. Леонтовича «Арийские основы общественного быта древних славян», М. Грушевський показує те, як оперування автора лише одним типом джерел – лінгвістичними – мало наслідком невірогідні історичні конструкції. Ілюструючи останні, критик зазначає: «Але що найприкріше може вражати, се філологічні доводи, на котрих будує свої виводи автор. Наприклад, говорячи про вплив скотарського побуту на суспільні відносини, автор підносить як визначний факт зв'язок між означеннями пастуха, старшини роду, князя і т. ін., і на доказ дає паралелю іранських *paп, ban, gōbân* і слов'янських *чобан, жупан, бан* і *пан* <...>; подібних етимологій можна б набрати купу у шановного автора» (Грушевський, 2012о, с. 92). Отже, критик радить авторитетному історичному досліднику ознайомитися зі здобутками колег, що представляють суміжні дисципліни.

Абсолютизація свідчень лінгвістичних джерел, вказує М. Грушевський, зіграла поганий жарт і з його російським приятелем О. Шахматовим. Як відомо, автор «Історії України-Руси» тривалий час полемізував з теорією останнього про існування давньоруської народності. Ця теорія, на переконання українського вченого, була збудована суто спекулятивно на підставі попередньо відселектованих російським академіком давньоруських літературних пам'яток. Не менш послідовно М. Грушевський опонував і гіпотезі О. Шахматова про генезу та розселення східнослов'янських племен, також побудованій лише на підставі вивчення реконструкції мовних діалектів. У підсумку, наголошує український учений, така «перевага теоретичного конструювання над обсервацією й аналізом» в працях російського мовознавця залишила за його теоріями лише історіографічний інтерес (Грушевський, 2012е).

Подібно до лінгвістів, твердить М. Грушевський, археологи й етнологи також потрапляють у клопоти, коли ігнорують здобутки своїх колег з інших галузей соціогуманітаристики. Як приклад учений наводить голосну у свій час книгу Г. Коссіні про розселення арійського племені, в якій він винятково на підставі фрагментарних свідчень археологічних розкопок визначив батьківщиною германців терени північної Німеччини. Закидаючи німецькому колезі неврахування здобутків колег-мовознавців, М. Грушевський укотре підніс важливість міждисциплінарного осмислення ранньоісторичної проблематики (Грушевський, 2012б, с. 51).

Іншою методологічною проблемою тогочасної археології, що її актуалізував у рецензіях М. Грушевський, було зловживання дослідниками ранньоісторичної проблематики так званим «етнологічним» методом. Йшлося про надто поспішне, на переконання українського вченого, намагання його колег прикладати етнічні маркери до археологічних знахідок. Воно було викликане стрімким зростанням на зламі ХІХ–ХХ ст. національної самосвідомості серед європейських народів, тому було сформовано громадський запит на віднайдення якомога більш ранньої генези свого етносу. Будучи послідовним прихильником позитивістського скептицизму щодо теоретизувань, М. Грушевський закликав колег-археологів не поспішати з висновками

в тих випадках, коли відкритий фрагмент минулого не є досить інформативним для ширших узагальнень. Пропонуючи методологічну альтернативу, вчений радив «поки що триматися типологічного методу і не спішитися з етнографічною класифікацією (Грушевський, 2012k).

Поряд із методологічними спостереженнями в рецензіях М. Грушевського подибуємо чимало й суто методичних рефлексій. Наприклад, тривалий час, тримаючи в полі зору заняття колег-археологів, учений неодноразово вказував на потребу рівномірності археологічного інтересу. Йшлося про те, що зусилля більшості українських дослідників ранньоісторичної проблематики зосереджувалися на модних і спектакулярних тоді проблемах вивчення елліністичної культури Північного Причорномор'я чи давньоруської доби. Натомість багато інших, не менш важливих археологічних культур та епох, за слушним спостереженням історика, надалі «лежать облогом». Тож М. Грушевський цілком підтримав і в багатьох рецензіях популяризував заклик М. Біляшівського до українських колег, «аби вся увага дослідників не зверталася на археологію передісторичну та княжих часів, а зайнялася також старинностями пізнішими» (Грушевський, 2012h, с. 49).

Інтенсивність звернення М. Грушевського до археологічної та ранньоісторичної літератури уможливило дещо сказати про його рецензентський стиль. Загалом, у своїх критичних оглядах історик постає ретельним і доволі доброзичливим аналітиком, який з підкресленою повагою ставиться до нерідко мозольної праці колег. Зважаючи на це, в архітектоніці його критичних оглядів на перше місце завжди висунуте обговорення новаторських і вдалих сторін рецензованого твору. Далі, сповідуючи максимум «всяка людська робота завсігди має чогось до поправлення» (Грушевський, 2012i, с. 3–8), учений переходить до виявлення полемічних сюжетів і з'ясування недоопрацювань. При цьому М. Грушевський неодмінно висловлює власне бачення проблеми, яка опрацьовується в обговорюваному тексті. На завершення критичного огляду вчений зазвичай дякує рецензованому автору за пророблену працю, тим самим «підсолоджуючи» часом доволі гострі полемічні закиди чи виявлені прорахунки. Яскравим прикладом такої нарративної стратегії є рецензія М. Грушевського на працю Володимира Ястребова «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии». Зробивши російському археологу чимало закидів методологічного та предметного характеру, український оглядач підсумував: «Повторюємо, наші уваги не зменшують вартості праці добродія Ястребова, вони дотикаються другорядних точок, а праця зостається корисною вкладкою в археологічну літературу України-Русі» (Грушевський, 2008b, с. 8).

Наскільки доброзичливо-конструктивним є ставлення М. Грушевського до праці колег-професіоналів, настільки ж гостро та іронічно він оцінює опуси дилетантів. Така гострота була викликана як згадуваним вище варварським ставленням до деяких археологічних пам'яток, так і академічною культурою вченого, який послідовно обстоював відповідальне ставлення до наукової популяризації, що нею нерідко займалися невідповідно до цього люди. Тож у багатьох рецензіях історика зустрічаємо вимоги до обговорюваних праць в «ясності, прозорості, консеквентної систематичності викладу» (Грушевський, 2005, с. 483–494), уникнення «ненаукових елюкубрацій», дотримання елементарних мовно-стилістичних норм. Особливої ж саркастичності тон М. Грушевського набуває у випадках претензійності дилетантів на наукові відкриття. Уявлення про стилістику такої критики дає відгук історика на працю російського антрополога Р. Вейнберга «Славяне и их физическая эволюция». «Написана вона [стаття] шумно, з великими претензіями, з охотою ставити прогнози в націоналістичнім тоні, і zarazом – незвичайно неясно, голосливно і з очевидним незнайомленням з предметом, – висновує український учений. – Автору при тім, однак, дуже не хочеться, щоб слов'яни були типом мішаним, і він старається їх від цього оборонити, але так, що тої аргументації до якихось виразних тез я не годен зібрати. Особливо ж його інтересує апологія великоруського типу <...>. З емпазою підносить він, що його «гіпотези и положения» були вперше висловлені ним, і що вони вказують дорогу «до конечной цели» науки. Не туди, паничу!» (Грушевський, 2012m, с. 100).

Висновки. У підсумку вкажемо на змістовність археологічних інтересів Грушевського-історіографа. Здобувши досвід археологічної праці у В. Антоновича, маючи тривалу практику

польових розкопок, створюючи такі осередки професійної комунікації, як музеї і часописи, історик сконструював цілісне розуміння проблем і здобутків сучасної йому науки. Наведене ним бачення стану археології кінця XIX – першої третини XX ст. було академічно коректним, містило влучні критичні спостереження й оригінальні пропозиції. Метою цих рефлексій було дисциплінарне осучаснення археології, яка, на аргументоване переконання М. Грушевського, надалі перебувала на етапі накопичення емпіричних матеріалів. Чималу вагомість також мало обстоювання істориком у суперечках з європейськими колегами українського археологічного інтересу щодо визначення типів культур на наших теренах. Ця суспільно-важлива праця була складовою частиною його змагань за академічну суб'єктність української науки. Загалом, більшість наведених у дискусіях з колегами спостережень М. Грушевського натепер мають здебільшого історіографічну вартість. Разом із тим його пропозиції ретельнішої класифікації археологічного матеріалу, заклики досліджувати його в якомога широкому культурному контексті, виважено добирати теоретико-методологічний інструментарій та дбайливо ставитися до пам'яток минулого і нині слугують орієнтирами для української науки.

Джерела та література

- Брайчевський, М.** (1991–1992). Михайло Грушевський та археологія. *Український історик*, 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115), 200–217.
- Грушевський, М.** (2003). Дальші розкопки в с. Чехах. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 5, 145.
- Грушевський, М.** (2005). Огляд праць Н.Кондакова з історії староруської штуки. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 7, 483–494.
- Грушевський, М.** (2008a). [Рец.] В.М.Флоринский. Первобытныя славяне по памятникам их доисторической жизни. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 14, 23.
- Грушевський, М.** (2008b). [Рец.] Ястребов В.Н. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 14, 8.
- Грушевський, М.** (2012a). [Рец.] D[octo]r Izidor Szaraniewicz. Smentarzyska przedhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku, w powiecie Brodzkim. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 40.
- Грушевський, М.** (2012b). [Рец.] Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 51.
- Грушевський, М.** (2012c). [Рец.] Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, par le baron de Baye. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 14.
- Грушевський, М.** (2012d). [Рец.] Věstník slovanských starožitnosti... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 88–89.
- Грушевський, М.** (2012e). [Рец.] А. А. Спицын. Обзорение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 53–55.
- Грушевський, М.** (2012f). [Рец.] Археологическая летопись Южной России. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 48.
- Грушевський, М.** (2012g). [Рец.] Археологическая летопись Южной России... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 37.
- Грушевський, М.** (2012h). [Рец.] Археологическая летопись Южной России... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 48–49.
- Грушевський, М.** (2012i). [Рец.] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 3.
- Грушевський, М.** (2012j). [Рец.] В.В.Хвойко. Каменный век среднего Приднепровья. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 50.
- Грушевський, М.** (2012k). [Рец.] Д[окто]р Любор Нидерле. Человечество в доисторические времена. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 10–13.
- Грушевський, М.** (2012l). [Рец.] Н. Е. Бранденбург. Об абorigенах Киевского края... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 52.
- Грушевський, М.** (2012m). [Рец.] Приват-доцент Р.Вейнберг. Славяне и их физическая эволюция... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 100.
- Грушевський, М.** (2012n). [Рец.] Собрание Б. И. и В. Н.Ханенко. *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 38–39.

- Грушевський, М.** (2012о). [Рец.] Ф. И. Леонтович. Арийские основы общественного быта древних славян... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 15, 92.
- Грушевський, М.** (2015а). [Рец.] Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 10, 2, 245.
- Грушевський, М.** (2015b). [Рец.] М.И.Ростовцев. Эллинство и иранство на юге России... *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 10, 2, 226.
- Петегирич, В.** (2018). Михайло Грушевський і формування археологічної науки в Науковому товаристві ім. Шевченка. *Вісник ХНУ: Серія: Історія*, 54, 143–156.
- Пиріг, Р., Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон : Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Сурмач, О.** (2016–2021). Внесок Михайла Грушевського у розвиток українського музейництва. *Вісник Львівського університету. Серія історична, спецвипуск*, 246–255.
- Тельвак, В.** (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*, 3, 29–35.

References

- Braichevskiy M.** (1991–1992). Mykhailo Hrushevskiyi ta arkeolohiia [Mykhailo Hrushevskiyi and archeology]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115), 200–217. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2003). Dalshi rozkopky v s. Chekhakh [Further excavations in the village Czechs]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 5, 145. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005). Ohliad prats N.Kondakova z istorii staroruskoj shtuky [Review of N. Kondakov's works on the history of the Old Russian piece]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 7, 483–494. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2008a). [Rec.] V. M. Florynskyi. Pervobytnye slaviane po pamiatnykam ykh doystorycheskoj zhyzny [[Rev.] V. M. Florinsky. Primitive Slavs according to the monuments of their prehistoric life]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 14, 23. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2008b). [Rec.] Yastrebov V. N. Opyt topohrafycheskoho obozrenya drevnostei Khersonskoi hubernyy... [[Rev.] Yastrebov V. N. Experience of topographical survey of antiquities of the Kherson province...]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 14, 8. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012f). [Rec.] Arkheolohycheskaia letopys Yuzhnoi Rossyy... [[Rev.] Archaeological chronicle of Southern Russia...]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 37. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012g). [Rec.] Arkheolohycheskaia letopys Yuzhnoi Rossyy... [[Rev.] Archaeological chronicle of Southern Russia...]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 48–49. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012n). [Rec.] Collection of B. I. and V. N. Khanenko [[Rev.] Sobranie B. Y. y V. N. Khanenko]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 38–39. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012b). [Rec.] Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet... [[Rev.] The Indo-European question answered archaeologically...]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 51. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012a). [Rec.] Doctor Izydor Szaraniewicz. Cmentarzyska przedhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku, w powiecie Brodzkim [[Rev.] Doctor Izydor Szaraniewicz. Prehistoric cemeteries in the villages of Czechach and Wysock, Brody poviat]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 40. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012k). [Rec.] Doktor Liubor Nyderle. Chelovechestvo v doystorycheskye vremena [[Rev.] Dr. Lubor Niederle. Humanity in prehistoric times]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 10–13. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012c). [Rec.] Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, par le baron de Baye [[Rev.] Studies on the archeology of Ukraine before our era, by Baron de Baye]. *Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit*, 15, 14. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2012о). [Rec.] F. Y. Leontovych. Aryiskye osnovy obshchestvennoho byta drevnykh slavian... [[Rev.] F. I. Leontovich. Aryan foundations of the social life of the ancient Slavs...].

- Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 92.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2012l). [Rec.] N. E. Brandenburh. Ob aboryhenakh Kyevsokoho kraia... [[Rev.] N. E. Brandenburg. About the natives of the Kyiv region...]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 52.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2012m). [Rec.] Pryvat-dotsent R. Veinberh. Slaviane y ykh fizycheskaia evoliutsyia... [[Rev.] Private Associate Professor R. Weinberg. Slavs and their physical evolution...]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 100.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2012i). [Rec.] V. B. Antonovych. Arkheolohycheskaia karta Kyevsokoi hubernyy [[Rev.] V. B. Antonovich. Archaeological map of the Kyiv province]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 3.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2012j). [Rec.] V. V. Khvoiko. Kamennyi vek sredneho Prydneprovia [[Rev.] V. V. Khvoiko. Stone Age of the Middle Dnieper region]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 50.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2012d). [Rec.] Věstnik slovanských starožitnosti... [[Rev.] Bulletin of Slavic Antiquities...]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 88–89.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2012e). [Rec.] A. A. Спицын. Обзорение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении... [[Rev.] A. A. Spitsyn. Review of some provinces and regions of Russia in archaeological terms...]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 15, 53–55.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2015a). [Rec.] Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti... [[Rev.] Dr. Lubor Niederle. Slavic Antiquities...]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 10, 2, 245.* [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (2015b). [Rec.] M. Y. Rostovtsev. Ellynstvo y yranstvo na yuhe Rossyy... [[Rev.] M. I. Rostovtsev. Hellenism and Iran in the south of Russia...]. *Hrushevskiyi M.S. Tvory u 50-y tomakh – Hrushevskiyi M.S. Works in 50 volumes. Lviv: Svit, 10, 2, 226.* [in Ukrainian].
- Petehyrych, V.** (2018). Mykhailo Hrushevskiyi i formuvannia arkheolohichnoi nauky v Naukovomu tovarystvi im. Shevchenka [Mykhailo Hrushevskiyi and the formation of archaeological science in the Scientific Society named after Shevchenko]. *Visnyk KhNU: Serii: Istorii – KHNU Bulletin: Series: History, 54, 143–156.* [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskiyi: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevskiyi: biography against the backdrop of the times]*. Kherson : Vydavnytstvo OLDI-PLIuS. [in Ukrainian].
- Surmach, O.** (2016–2021). Vnesok Mykhaila Hrushevskoho u rozvytok ukrainskoho muzeinytstva [Mykhailo Hrushevskiyi's contribution to the development of Ukrainian museology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, serii istorychna – Bulletin of Lviv University. The series is historical, spetsvypusk, 246–255.* [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznnavstvo – Local history, 3, 29–35.* [in Ukrainian].

УДК 94(438).81

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.7>

Назарій ПЕТРИВ

аспірант кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, м. Львів, Україна, індекс 79000 (nazikpetriv@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-2763>

Бібліографічний опис статті: Петрів, Н. (2024). Жіноче служіння в баптистському русі: історичний контекст. *Українські історичні студії*, 16(58). 67–76. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.7>

ЖІНОЧЕ СЛУЖІННЯ В БАПТИСТСЬКОМУ РУСІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати тене́зу розвитку жіночого служіння в баптистських громадах у США, Великій Британії, Чехословаччині та II Речі Посполитій. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна:** на основі аналізу архівних джерел та матеріалів простежено тене́зу становлення та розвитку жіночого служіння в баптистських громадах від поодиноких ініціатив жінок-вірянок до створення мережі сестринських (жіночих) структур, які відігравали важливу роль у розвитку світської та духовної освіти, місіонерській діяльності та соціальної заангажованості громад у турботу про найвразливіші категорії населення у США, Великій Британії, Чехословаччині та II Речі Посполитій. **Висновки.** Відзначено, що розвиток жіночого служіння в баптистських громадах пройшов доволі складний еволюційний рух від окремих ініціатив до витворення діяльної національної та міжнародної мережі. Хоча в різних країнах баптистської присутності залученість жінок у життя спільноти відрізнялася, проте вплив жіночих ініціатив на подальший розвиток руху був очевидним, свідченням чому, наприклад, слугує відзначення століття залучення жінок до баптистських місій у Великій Британії, Чехії та Словаччині. Ще одним аргументом на користь важливості жіночого служіння в баптистських громадах став доступ жінок до здобуття професійної богословської освіти й навіть подальшого виконання душпастирських та проповідницьких обов'язків у громадах одновірців у США та Великій Британії. З'ясовано, що розвиток жіночого служіння в баптистських громадах Галичини та Волині, що перебували в складі II Речі Посполитої, пройшов подібний еволюційний шлях. Проте тут суттєвою особливістю становлення жіночого служіння, для прикладу, була відсутність будь-якої можливості для жінок здійснення душпастирських обов'язків у громадах чи можливість ординації.

Ключові слова: баптизм, протестантизм, історія Церкви, жіноче служіння, США, Галичина, Волинь, II Річ Посполита.

Nazarii PETRIV

PhD student at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 3, Metropolyt Andriy Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (nazikpetriv@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-2763>

To cite this article: Petriv, N. (2024). Zhinoche sluzhinnia v baptystskomu rusi: istorychnyi kontekst [Women's ministry in the Baptist movement: historical context]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 67–76. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.7> [in Ukrainian].

WOMEN'S MINISTRY IN THE BAPTIST MOVEMENT: HISTORICAL CONTEXT

Summary. *The purpose of the article is to analyze the genesis of the women's ministry in Baptist communities in the United States, Great Britain, Czechoslovakia and the Second Polish Republic. The*

© Петрів Назарій, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

methodology of the study is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as methods of historiographical analysis and synthesis. Scientific novelty: based on the analysis of archival sources and materials dedicated to the formation and development of women's ministry in Baptist communities starting from individual initiatives of women believers to the creation of a network of sister (women's) structures that played an important role in the development of secular and spiritual education, missionary activities and social engagement of communities in caring for the most vulnerable populations in the United States, Great Britain, Czechoslovakia and the Second Polish Republic. Conclusions. The development of women's ministry in Baptist communities has undergone a rather complex evolutionary movement from single, individual initiatives to the creation of an active national and international network. Although the involvement of women in community life varied from country to country, the influence of women's initiatives on the further development of the movement was obvious, as evidenced by the celebration of the centennial of women's involvement in Baptist missions in the United Kingdom and the Czech Republic and Slovakia. Another testimony in favor of the importance of women's ministry in Baptist communities is the access of women to professional theological education, and even to further fulfill pastoral and preaching duties in the community of fellow believers in the United States and Great Britain. The development of women's ministry in the Baptist communities of Galicia and Volhynia, which were part of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, went through a similar evolutionary path. However, an essential feature of the formation of women's ministry here, for example, was the absence of any opportunity for women to exercise pastoral duties in the congregations or the possibility of ordination.

Key words: *Baptism, Protestantism, church history, women's ministry, USA, Galicia, Volhynia, Second Polish Republic.*

Постановка проблеми. Тема жіночого служіння в баптистських громадах є малодослідженою. Зазвичай дослідники історії цього руху передусім звертають увагу на діяльність чоловіків-місіонерів та становлення окремих громад і союзів. Однак, без сумніву, жінки відігравали надважливу роль у підтримці діяльності та розвитку громад.

Наприкінці XIX – початку XX ст. баптистський рух у США переживав серйозні організаційні та структурні зміни, які стосувалися практично всіх аспектів релігійного життя, починаючи від спільотно-організаційних і завершуючи новими місійними підходами. Останні десятиліття XIX ст. стали періодом переосмислення ролі та місця двох ключових факторів у житті баптистських громад. Перший – це зростання ролі емігрантів у житті церков, адже на кінець XIX ст. припала чергова масова хвиля еміграції з Європи. Так, для прикладу, впродовж 1880–1890 рр. до США прибуло близько 20 млн емігрантів (Chute, 2015, p. 189). Баптистські проповідники та місіонери просто не могли не скористатись цією нагодою для того, щоб розпочати місії серед новоприбулих. Другий важливий чинник зумовлений тим, що приблизно в той же час у громадах починає активно зростати роль та значення жіночого служіння. Жінки чи не вперше в історії отримали можливість займати керівні посади в громадах та на рівні з чоловіками визначати траєкторію розвитку не лише локальних церков, а й державних та навіть міжнародних місій (The baptist story, 2022, p. 187). Основними сферами для реалізації жіночого служіння в баптистських церквах були недільні школи, сестринські гуртки чи біблійні зібрання або ж сестринські дні духовної віднови. Варто зазначити, що жінки в баптистських громадах не лише слухали тлумачення Біблійних уривків пасторами, а й активно вступали в дискусію та обговорення почутого. Ця, здавалося б, маленька деталь є надзвичайно важливою для розуміння подальшого розвитку жіночого служіння, місіонерства та лідерства в баптистських громадах не лише США, але й Європи (Chute, 2015, p. 187).

Аналіз досліджень. Серед українських науковців на тему жіночого служіння в баптистських громадах звертає увагу дослідниця та історик Ліна Бородинська, розглядаючи питання жіночих місій чи гуртків у контексті розвитку баптистських громад на Волині у 20–30-х рр. XX ст. Дослідники історії світового баптизму також не оминають теми жіночого служіння у власних дослідженнях. Зокрема, цій темі присвячено цикл історичних розвідок, опублікованих жінками-дослідницями на інформаційних ресурсах The Baptist Union of Great Britain. Чеські та словацькі баптисти також присвятили чимало досліджень вивченню теми участі жінок у розвитку баптистських громад за останні 100 років (Parker, 2022, p. 1).

Однак історія жіночого служіння та роль жіночих організацій у розвитку євангельсько-баптистського руху в Україні не досить досліджені та містять чимало «білих плям». Отже, **метою та завданням статті** є аналіз основних етапів розвитку жіночого служіння в баптизмі у контексті аналітичного огляду особливостей його становлення в громадах баптистів США, Великої Британії, та історії жіночого служіння в Другій Речі Посполитій та Чехословаччині. Такий вибір територіальних меж дослідження – не випадковий. Велика Британія та США – країни, в яких на початку ХХ ст. проживало чи не найбільше баптистів. У цих країнах було окреслено напрями для розвитку баптизму у ХХ ст. Саме в громадах баптистів США та Великої Британії було переосмислено важливість ролі жінок у місійній діяльності. Натомість Друга Річ Посполита та Чехословаччина – країни, до складу яких на початку ХХ ст. входили розділені землі сучасної Західної України, котрі тоді й стали важливим епіцентром розвитку баптистського руху.

Виклад основного матеріалу. Перша згадка про жінку-місіонерку в баптизмі датується 1832 р. (Parker, 2022, р. 1). У 1849 р. Південне баптистське об'єднання офіційно призначило місіонеркою в м. Кантон Гаріет Бейкер (100 years of woman in Baptist ministry, 2022, р. 3). Фактично, починаючи з другої половини ХІХ ст., зростає значимість жіночих місій. Зокрема, жінки-місіонерки в Канаді всього впродовж 3 місяців заснували 32 баптистські громади (Parker, 2022, р. 3). У майбутньому на основі цих громад було утворено Жіночий баптистський місійний союз у Монктоні (1884 р.). У 1871 р. у США було засновано одразу дві жіночі місійні спільноти: «Жіночу закордонну місіонерську спільноту Сходу», «Жіноче місійне об'єднання Заходу» (Parker, 2022 р. 3). У 1888 р. американські баптисти заснували Жіночий місіонерський союз, членкині якого активно підтримували баптистські місії за кордоном. Головним чином, увага місіонерів тоді була звернена на місії в Китаї та в Східній Європі, зокрема місії серед поляків. Варто зазначити, що першими місіонерами серед польськомовних емігрантів у США стали німецькі баптисти, які у 1851 р. заснували власне об'єднання, а вже через декілька років (1858 р.) мали власну місіонерську школу та освітню квоту в Баптистській Семінарії Мічигану (Chute, Nathan, 2022, р. 194).

Наприкінці ХІХ ст. важливим елементом жіночої самореалізації стали поезія, музика та біблійні зібрання. Так, наприклад, упродовж 1837–1852 рр. відбувалися сталі біблійні реколекції для жінок у м. Йоркширі. Варто зауважити, що учасниці реколекцій не лише вивчали біблійні уривки, але й обговорювали їх тлумачення, дискутували, готували та зачитували реферати. Часто учасниць біблійних зібрань можна було побачити з аркушами паперу та олівцями під час недільних проповідей. Жінки не лише уважно слухали проповіді, але й навіть вступали у дискусію та дебати з пасторами (Chute, Nathan, 2022, р. 194). Сам факт таких дискусій свідчить про те, що жінки в баптистських громадах користувались тими ж правами, що й чоловіки, а в громадах створювались необхідні умови для розвитку індивідуальних талантів та здібностей усіх їхніх членів.

Серед баптистських церков США ще одним важливим елементом жіночого служіння стало дияконське служіння жінок. Суть цього служіння полягала в харитативній діяльності жінок та відвідуванні хворих, а в окремих громадах диякониси допомагали в підготовці та звершенні водного хрещення над жінками (Chute, Nathan, 2022, р. 190). Загалом, прийнято вважати, що в баптистських громадах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. не існувало практики ординації жінок на звершення пастирського служіння. Однак сучасні дослідники історії баптизму в США заявляють, що це не зовсім так. В історії американського баптизму фіксуємо принаймні декілька свідчень про діяльність жінок-проповідників, які були ординовані на пастирське служіння. У 1876 р. громада Баптистів Вільної Волі у Пенсильванії здійснила ординацію жінки-проповідниці М. А. Бреннан. Також є згадки про жінок-проповідниць у баптистських громадах Мічигану та Рок-Айленду (Штати Мічиган та Вашингтон) (Chute, Nathan, 2022, р. 190).

Упродовж 1882–1885 рр. є згадки про жінок-проповідників, які були обрані громадами на пастирське служіння. Зокрема, йдеться про Мей Джонс та Франціс Тоунслі. Перша була про-

повідницею в штаті Нова Англія, а друга – служила в Першій Баптистській Церкві в м. Сіетлі (Chute, Nathan, 2022, p. 190).

Водночас перед жінками в громадах відкривається ще одна важлива ніша – лідерське служіння в спільнотах. Жінки починають відігравати помітну роль на всіх рівнях функціонування баптизму в країні. Однією з найяскравіших представниць жінок-лідерок на початку ХХ ст. була Нанні Гелен Бурройтс, одна з ключових спікерів на першому Всесвітньому Баптистському Конгресі в Лондоні (1905 р.). Упродовж 1898–1907 рр. Н. Г. Бурройтс працювала відповідальним секретарем Закордонної місіонерської ради при Національному баптистському з'їзді. Вона була однією із засновниць Жіночої Конвенції. У 1908 р. Н. Г. Бурройтс відкрила Національну навчальну школу (вечірню школу) для незаможних чорношкірих американок. Першими випускницями закладу стала 31 особа. Навчання в школі ґрунтувалось на принципі «3В» – Біблія (Bible) (віра та етика), ванна (bath) (особиста гігієна та догляд) та віник (broom) (ведення домашнього господарства). Окрім того, Бурройтс розробила та викладала власний курс з історії соціальних змін та їх впливу на життя чорношкірих жінок у США, який був революційним курсом для того часу, адже більшість тогочасних дослідників уперто уникали чи замовчували питання ролі та місця чорношкірого населення в історії країни (Brigge, 2009, p. 149–150).

Отже, коротко підсумовуючи цей вступний огляд, можна зробити висновок, що друга половина ХІХ ст. стала періодом переосмислення ролі та місця жінок у баптистських громадах США. У спільнотах сформувались окремі жіночі об'єднання та союзи, які почали відігравати важливу роль у розвитку місіонерської та просвітницької діяльності у США, та мали значний вплив і за їхніми межами. Моделі та методи роботи, що їх розвинули членкині жіночих об'єднань у країні, заклали основу для діяльності жіночих об'єднань на місійних теренах в Європі та Азії.

Розвиток та становлення жіночого руху у Великій Британії. Наприкінці ХІХ ст., подібно як й у баптистських громадах США, починає зростати роль та вплив жінок і жіночих об'єднань у громадах британських баптистів. У 1890 р. у цих громадах Великої Британії впроваджується інститут дияконис, завданням яких було дбати про моральний та соціальний добробут населення (соціальне служіння громад та місіонерська діяльність). Також жінки отримали право на лідерське та пасторське служіння в спільнотах (Parker, 2022, p. 8).

Особливо помітною роль жінок у громадах стала наприкінці І Світової війни. Водночас у 1917 р. жінки, старші 30 років, здобули виборче право в країні. Старі суспільно-політичні норми було переглянуто, і розпочався період формування більш інклюзивного соціально-політичного ладу в країні, де жінки почали набувати все більше прав та можливостей на рівні з чоловіками. Суспільно-політичні зміни відобразились й на богословській думці баптизму у Великій Британії, в тому числі й щодо ролі та можливостей жінок у громадах (Parker, 2022, p. 9).

Зокрема, один із лідерів баптистського руху в країні Джон Говард Шекспір у 1918 р. так висловлювався про жінок: «В Христі Ісусі немає і не може бути поділу та розрізнення. Місце жінок – всеціло в нашій Західній цивілізації. Це стало можливим завдяки благороднім концепціям, що їх принесло Євангеліє з собою. Однак нині це питання виходить далеко за межі просто спекулятивного чи академічного. Адже позиція змінилася з неймовірною швидкістю. Політична сила опинилась у руках 6 мільйонів жінок із правом голосу. Багато дверей, які сьогодні ще залишаються закритими перед жінками, неодмінно будуть відкритими перед ними. Я вважаю, що вивільнення жінок з тягаря упереджень, зростання сили служіння та покликання до нових обов'язків, а також дар їхнього розуму, інтуїції та моральної серйозності є найбільш помічними характеристиками нашого часу. Лише собі на шкоду Церква може залишитись останнім окопом упередження, <...> поважаючи або ж забуваючи про той факт, що проблеми, які постають перед нею, найкраще можуть бути вирішеними чоловіками та жінками, які співпрацюють разом <...> Чи хто-небудь думає, що жінки <...> можуть бути постійно виключеними (позбавленими можливості) з найвищого служіння в церкві? Небезпека тут полягає в тому,

щоб вони не втратили терпцю з такою церквою та не проживали своє життядесь в іншому місці» (Parker, 2022, p. 11).

Важливо наголосити, що це була доволі революційна заява, яка точно не могла залишитись непоміченою в баптистському середовищі країни. Першими, хто відреагував на зміну риторики та підходів до трактування ролі та місця жінок та їхнього служіння в церквах, стали вищі навчальні конфесійні заклади. Так, у 1918 р., Баптистський коледж у Брістолі погодився навчати жінок на служителів (Parker, 2022, p. 11).

Серед перших жінок, які здобували університетську освіту служителів церков, передусім слід згадати про Вайлет Еджер. Жінка розпочала навчання в 1918 р. у коледжі Суперджіонс, де навчалась на місіонерку. Проте згодом була запрошена на навчання до коледжу Редженс Парк (Лондон, Оксфордський університет) тодішнім його ректором, доктором Пірсом Кудом. А вже у 1919 р. Еджер стала першою жінкою у Великій Британії, яка вступила до баптистського коледжу та розпочала навчання за спеціальністю – служитель (Parker, 2022, p. 14). Вступ В. Еджер до освітнього закладу припав на доволі не простий час – боротьби жінок за власні права. З історичних хронік коледжу відомо, що жінка продовжувала своє навчання аж до 1923 р., однак не склала випускного іспиту. Основною причиною цього була не неуспішність студентки, а радше особисте несхвалення освіти для жінок новим ректором інституції. Зокрема, у 1923 р. відмова в допуску Еджер до складання випускного екзамену ректором д-ром Віллером-Робінсоном була пояснена так: «плата за допуск до іспиту буде просто тратою грошей» (Parker, 2022, p. 16). Як згадувала сама Еджер з нагоди свого 90-літнього ювілею: «Д-р Робінсон просто проігнорував той факт, що я була там. Ми жодного разу не розмовляли. Однак він запевняв усіх у тому, що я була не старанною і все одно би провалила мій іспит» (Parker, 2022, p. 16).

Після завершення навчання вона служила в громадах Літловвер та Норд-Парад, де 3 лютого 1926 р. її було рукоположено на служителя. До 1929 р. служила також як мандрівний проповідник. З 1934 по 1937 р. служила проповідником у баптистській громаді м. Норд-Парад, Галіфакс, де вона була першою жінкою-одноосібним пастором. Окрім того, у 1937 р. В. Еджер стала першою жінкою – баптистським проповідником, яка виступила на радіо, після чого отримала численні листи підтримки з усього світу (Parker, 2022, p. 17).

У тому ж році Еджер була переведена до м. Четман, де здійснювала своє служіння під час II Світової війни. У 1944 р. храм та парафіяльний будинок, в якому перебувала проповідниця, потрапили під бомбардування. У результаті обидві будівлі були знищені, а сама В. Еджер дивом залишилась живою. Однак у результаті в жінки виникло серйозне захворювання, і вона була змушена перервати проповідницьку діяльність на цілих шість років. Останнім місцем служіння В. Еджер стала баптистська громада у Чалк Хілл, Лондон (Parker, 2022, p. 17).

Серед відомих жінок-місіонерів Великої Британії слід згадати про Едіт Гейтс та Марію Лівінг-Тейлор. Едіт Гейтс (22 березня 1883 р. – 19 січня 1962 р.), стала першою жінкою-проповідницею Баптистської церкви Великої Британії. Своє служіння Е. Гейтс розпочала у 35-річному віці після того, як склала загальний іспит відповідно до вимог Баптистського союзу. Після успішного складання іспиту була рукоположена для здійснення пасторського служіння в громаді Літил-Тью (1921 р.). Гейтс стала засновницею жіночих молитовних кіл, а у 1931 р. навіть очолила Баптистську асоціацію Оксфордшира та Іст Гловцестерширу (Baptist missionary herald., 1921, p. 34).

Марія Лівінг-Тейлор здобула ступінь бакалавра в університетах Лондона та Діджона. Здійснювала пастирське служіння разом зі своїм чоловіком Джоном. Була ординована у 1920 р. У 1942 р. разом із чоловіком заснувала приватну школу в Кембриджі (Parker, 2022, p. 18).

У даному дослідженні на особливу увагу заслуговують дві події з життя баптистів Великої Британії, які відбулися у 1925 та 1926 рр., безпрецедентно вплинувши на розвиток жіночого служіння в громадах. Отже, 14 вересня 1925 р. Спеціальний комітет з питань жіночого служіння оголосив висновки щодо питання можливості здійснення пасторального служіння жінками в баптистських громадах та спрямував їх до Ради Союзу Баптистів, яка погодилась із цими висновками та пізніше, 9–10 лютого 1926 р., проголосила, що «це було би всупереч бап-

тистським віруванням та практиці, якщо би стать стала свого роду перепорою для здійснення будь-якого з християнських служінь. Немає заперечень проти вступу жінок до баптистського служіння, однак необхідною умовою має стати окремий список жінок-пасторів з окремим переліком правил для фінансових та інших практичних наслідків включення їх до акредитованого списку служителів» (Parker, 2022, p. 19).

Отже, підсумовуючи, можемо зауважити, що серед баптистів Великої Британії жінки в перших десятиліттях ХХ століття не лише відігравали важливу роль у розвитку громад, але й отримали можливість здійснювати місійну та проповідницьку діяльність як акредитовані служителі церков.

Роль жінок у становленні баптизму в Чехословаччині. Чехословаччина як країна постала на руїнах Австро-Угорської імперії, та ще й у час після воєнної розрухи. Бідність та злидні були щоденним видовищем (Bartáková. 2008, s. 102. Hambálek, 2018, s. 67–80. Hallerová, 2013, Klusáková (Hallerová), 2016, s. 29–33, Krejčová Zavadilová, 2019, s. 15–42, Kucová, 2016, s. 84–90). Відповідно, розвиток вищеперелічених напрямів жіночого служіння в баптизмі був практичною відповіддю на потреби часу.

Зростання ролі жінок та їх впливу на життя громад на теренах Чехословаччини тісно пов'язані з підтримкою, що їй отримали після I Світової війни баптистські громади країни від одновірців зі США. На відміну від Великої Британії та Америки, жінки, що сповідували баптизм у країні, не мали можливості, а зрештою й амбіцій, бути ординованими служителями в громадах. Роль жінок у баптистських громадах чітко регламентувалась прийнятною східно-європейською культурною парадигмою, де роль жінок у громадах зводилась до місіонерської мирянської діяльності, ведення недільних шкіл, турботи про дітей, хворих та убогих.

Серед найвпливовіших жінок баптистського руху в країні варто відзначити: Нелі Волчікову, Марію Гавранкову, Людмілу Кнапову та засновницю жіночих служінь у країні – Лідію Колаторову. Нелі Волчікова народилася в Моравії у 1894 р.. У 16-річному віці прийняла водне хрещення, після чого виїхала до Канади, де працювала нянею в одній із баптистських громад. У 1914 р. переїхала до Чикаго, США. Тут вона протягом 5 років працювала вчителькою при церкві Товариства молодих жінок у Хорні, мріяла стати місіонеркою в Африці. Однак коли довідалась, що її Батьківщина потребує місіонерів, вирушила назад до Європи. У 1919 р. прибула до Чехословаччини як баптистська місіонерка на запрошення Лідії Новотної (Коляротової) (Střípky z histori, 1921, s. 2).

Марія Гавранкова походила з римо-католицької родини з м. Брно. В юному віці познайомилась із вченням баптистських місіонерів, що проповідували в місті. У 17 років прийняла водне хрещення та приєдналась до баптистської громади м. Брно. Згодом закінчила середню соціальну школу для жінок у Празі, де склала випускні іспити та навіть проходила стажування на соціального працівника. З 1922 р. працювала старшою медичною сестрою в баптистському дитячому будинку (American baptists in mission, 1922, p. 15).

Про життєвий шлях Людміли Кнапової є небагато відомостей. Однак відомо, що у 1906 р. вона прибула до Праги, де познайомилась із Лідією Новотною. Згодом виїхала на навчання до Польщі, де здобула фах медсестри. До 1918 р. працювала польовою медсестрою Червоного Хреста, а з 1918 р. стала баптистською місіонеркою в Чехословаччині (American baptists in mission, 1922 p. 15).

Лідія Новотна (Коларатова) – донька засновника першої баптистської церкви в Чехословаччині – Індрига Новотного. Тривалий час була редакторкою християнської газети в Празі. Окрім того, була відповідальною за соціальне служіння та засновницею жіночих груп при баптистських громадах країни. Саме Лідія звернулася до американських жінок-співвірянок із закликом підтримати баптистські місії в Чехословаччині у 1921 р. Жінка чітко окреслила потреби та траєкторію розвитку жіночого служіння в громадах та фактично заклала підвалини його функціонування. Так, Л. Коларатова закликала співвірянок підтримати освіту здібних сестер із Чехословаччини у США, аби ті могли здобути фах медсестри та соціального працівника, адже, як зазначала жінка, її країна гостро потребувала кваліфікованих кадрів для соці-

альної роботи. Ось, що писала Лідія Коларатова в листі до американських жінок, датованому 1921 р.: «Звичайно, в наших зборах жінки становлять більшість членів. У багатьох місцях вони повинні бути служителями, церковними провідниками, вчителями недільних шкіл і робити все в громаді. Раніше Австрія не надавала перевагу жінкам-робітницям; І тому, за винятком кількох сильних жінок, які мали сміливість йти своїм шляхом, незважаючи на суспільні негаразди, жіноча діяльність обмежувалася так званими благодійними чаями, вечірками в саду, розвагами та публічною роздачею подарунків – у цих випадках дами «найкращих сімей» цілували руки одержувачів подарунків – і це було майже все. Серйозні жінки уникали вступати на подібного роду роботу. Дух повстання проти Австрії довів життя до застою. Жінки перестали бути пасивними. Заради доброї справи вони або приєднувалися до чоловіків, або пропонували їм співпрацювати з жінками, або за необхідності працювали поодиноці. А роботи було багато!» (Střípky z historie, 1921, s. 9–10).

Л. Коларатова закликала американських сестер і до підтримки здібних дівчат у Чехословаччині: «Ви нам потрібні, дорогі американські жінки! Підніміть наші маленькі руки своїми великими руками, і я впевнена, що разом американські та чехословацькі жінки зможуть зробити багато для Царства Небесного» (Střípky z historie, 1921, s. 10).

Жіноче служіння в баптистських громадах Галичини та Волині в складі II Речі Посполитої. Розвиток жіночого служіння в Галичині та на Волині, які перебували у складі II Речі Посполитої, мав низку особливостей. Інституційне становлення жіночого служіння в громадах розпочалось фактично з моментом активного поширення руху в регіоні на початку 20-х рр. минулого століття. Так, під час Об'єднавчого з'їзду євангельських християн та баптистів, що відбувся 7–10 червня 1923 р. у м. Бресті, було обговорено діяльність Товариства християнських жінок та створення жіночих гуртків при громадах євангельських християн та баптистів (AAN, sygn. 1442, ark.139). «Нехай тільки наші сестри захочуть мати при громадах гуртки, <...> всюди буде відчутна їхня рука, а громада <...> запевняю вас, зміниться не лише зовнішньо, але й внутрішньо» (Raport .Gosc 1936 s. 7). Однією з причин необхідності організації жіночих гуртків при громадах провід Товариства взаємодопомоги євангельських християн вважав реорганізацію та покращення не лише спільнотного життя, але й внутрішньосімейних взаємин: «Нехай у громадах не залишиться жодного хворого, якого б не відвідали члени жіночого гуртка, нехай їхні діти виглядають чисто та охайно одягнені, в красивий та уміло зшитий одяг, хай кожна жінка на селі бачить, що члени жіночого гуртка не марнують часу, але розумно його використовують. Жіночі гуртки покликані змінити життя сімей, внісши в них чистоту, порядок та ситість. Брати, організуйте жіночі гуртки і ви матимете прекрасних та досвідчених у всьому дружин та таких же наречених для ваших синів» (AAN, sygn. 1442, ark.139).

Найстарішим жіночим гуртком при українських і польських громадах був гурток, заснований у 1923 р. при варшавському зборі баптистів. Серед жіночих гуртків, що діяли на західноукраїнських землях, необхідно згадати гуртки при громадах євангельських християн у Рівному (1924 р.) та Здолбунові (1925 р.). Важливо зазначити, що у звіті «Товариства взаємодопомоги євангельських християн» за 1934–1935 рр. сказано, що при громадах євангельських християн на Волині існує всього 8 жіночих гуртків, які об'єднують 155 членів (AAN, sygn. 1442, ark. 123).

Основними завданнями жіночих гуртків була організація дозвілля (проведення тематичних зустрічей, свят, як-от, наприклад, свята Матері, поетичних та літературних вечорів, організація навчальних семінарів) та благодійність. Зокрема, на сторінках журналу «Гость» за червень 1935 року знаходимо статтю з однойменною назвою, автор якої стверджує, що в протестантському світі вже віддавна є поширеною практика відзначення цього дня в громадах, однак у II Речі Посполитій це свято залишається новинкою.

При громадах євангельських християн та баптистів у Галичині та на Волині поширеною практикою була організація навчальних курсів для жінок. Наведімо кілька прикладів. 24 грудня 1934 р. у громаді баптистів с. Воложани відбулися місійні зустрічі, другий день яких був присвячений діяльності жіночого гуртка при громаді та навчанню його членів. Подібні курси для вчителів недільних шкіл та сестер відбулись упродовж 1935 р. у громадах євангельських хри-

стиян на Волині. Так, найчисельніші курси для жінок та вчителів недільних шкіл відбулися 19–26 грудня 1935 р. у Ростоцькій громаді євангельських християн (Речун-Панько, 1927, с. 42).

Для покращення координації діяльності жіночих гуртків проводом євангельських християн і баптистів було прийняте рішення про створення жіночих відділів при громадах. Станом на 1939 р. діяло 25 жіночих гуртків (Gosc, 1936, s. 23).

Окрім навчальних курсів, організованих жіночими гуртками при громадах, жінки мали можливість навчатися у спеціалізованих міжконфесійних протестантських закладах II Речі Посполитої, зокрема в лютеранському дияконаті в м. Венцборк та дияконаті Табіта, в с. Сколімово біля Варшави. Навчання тривало 2 роки, дияконати готували медичних працівників (акушерів та медсестер), вихователів, учителів релігії (катехитів) (Gosc, 1936, s. 18).

Отже, можна зробити висновок, що організація жіночих гуртків при громадах мала допомогти реорганізувати спільнотне життя та стати свого роду свідченням добропорядності та працьовитості євангельських християн та баптистів назовні.

Варто також зазначити, що на відміну від громад одновірців із США чи Великої Британії жінки в громадах, що діяли на теренах Чехословаччини та II Речі Посполитої, ніколи не виконували функцій проповідників (формальних чи неформальних), проте відігравали активну роль у розвитку внутрішньої та зовнішньої місіонерської діяльності. Крім цього, саме завдяки старанням жіночих об'єднань у громадах функціонували та активно розвивались біблійні гуртки та недільні школи, значна частина яких знаходилась під опікою жінок.

Ще однією особливістю діяльності жіночих об'єднань у громадах баптистів та євангельських християн на теренах II Речі Посполитої була заангажованість жінок до харитативної та медичної діяльності. Так, послідовниці баптизму могли здобувати медичну освіту в профільних протестантських закладах, що було доволі революційним кроком для тогочасного суспільства. Вочевидь, акцент на суспільно важливих професіях був свого роду спробою інтеграції Євангельсько-баптистського руху в життя місцевих громад.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що роль жінок у житті та місійній діяльності баптистів у світі на початку XX століття була якісно переосмислена. До цієї пізньопротестантської течії важко застосувати класичне визначення місця та ролі жінки, що зводились до ЗК (з нім. церква, кухня, діти). Однак важко не погодитись із тим, що роль та місце жінок у житті громад та церков явно відрізнялось. Якщо, для прикладу, жінки у США та Великій Британії відігравали не лише важливу, але й провідну роль у заснуванні місійних організацій всередині та за межами країн, а також брали активну участь у розбудові системи внутрішньоцерковних освіти та благодійності, то роль жінок у Східній Європі (зокрема, в Галичині та на Волині) була все ж дещо скромнішою. Очевидно, що як і у випадку зі своїми заокеанськими сестрами, жінки активно були включені в життя громад на місцях, зокрема в харитативній діяльності та освіті, проте їхні ролі та функції в громадах були більш традиційними та прийнятними для патріархального суспільства того часу. Так, ми не знайдемо жодної згадки про жінок-проповідниць чи жінок, які здобули вищу освіту серед послідовників баптизму в Галичині чи на Волині. Проте фактично жодна громада не могла обійтись без залучення жінок до активного внутрішньоцерковного життя на місцях. Саме завдяки заангажованості в проголошення Слова та збереження релігійної ідентичності в громадах розквітли харитативне служіння та катехизація (недільні школи та біблійні гуртки). Хоча матеріальний потенціал громад у Галичині та на Волині був доволі скромним, це не завадило жінкам, які входили до баптистських громад, не лише підтримувати внутрішньоцерковне життя, але й створювати міжцерковні жіночі об'єднання та ініціативи. Зрештою, служіння жінок у громадах на місцях було продиктоване радше практичною потребою, а не інтелектуальним запитом, що, вочевидь, був відповіддю на «знаки часу». Ще однією солідною перешкодою, яка не дозволила жіночому служінню в баптистських громадах Галичини та Волині розкритись вповні, став вибух Другої світової війни та переформатування карти Європейського континенту по-новому. Проте, без сумніву, історія ролі та місця жінок у функціонуванні баптистських громад заслуговує на поглиблене вивчення в майбутньому і допоможе пролити світло на «білі плями» в історії цього руху в країні та ближньому зарубіжжі.

Джерела та література

- A pioneer woman minister*. Baptist quarterly, (1987), 19 № 32. 1 (January).
AAN – Arhiwum Akt Nowych.
- American baptists in mission, 1922, 23, № 13 (2).
- Bartáková, El.** (2013). Bratrská jednota baptistů: Misijní činnost pražských sborů, *bakalářská práce*, Brno.
- Bebbington, W.** (2002). *The Gospel in the World: International Baptist Studies*, Cumbria, UK: Paternoster, 15–87.
- Briggs, John H. Y.**, ed. (2009). *A Dictionary of European Baptist Life and Thought*. Milton Keynes, UK: Paternoster, 127. [in English].
- Chute, A., Finn, N., & Haykin, M.** (2015). *The Baptist Story: from English sect to global movement*. B&H publishing group. Nashville, Tennessee, 187–207.
- Cooke, R., & Hunt, J.** (1908). *Johann Gerhard Oncken: His Life and Work*. London: S. W. Partridge and Co., 6.
- Estep, W. R.** (1994). *Whole Gospel Whole World: The Foreign Mission Board of the Southern Baptist Convention 1845–1995*. Nashville, TN: Broadman, 100–156.
- Fitts, L.** (1985). *A History of Black Baptists, chapter 2*. Nashville, TN: Broadman, 54–104.
- Gordon, T.** (2008). Projevy spirituality u členů křesťanského sboru, *diplomová práce*, Brno.
- Gość (1936). *Warszawa, 12, № 1-2*.
- Gość (1921). *Warszawa, 23, № 1*.
- Hallerová, M.** (2013). Návraty pobělohorských emigrantů za první republiky, *bakalářská práce*, Praha.
- Hambálek, M.** (2018). Bratrská jednota baptistů v Československu v prvních letech komunistického režimu (1948-1953), *magisterská diplomová práce*, Olomouc.
- Klusáková (Hallerová), M.** (2016). “Náboženská” reemigrace v meziválečném období, *diplomová práce*, Praha.
- Krejčová, G.** (2019). Kolektivní paměť českých evangelíků v zahraničí aneb “Biblu donesli ze sebou...”, *disertační práce*, Pardubice.
- Kucová, H.** (2016). Autorský styl kazatele Jaroslava Plevy, *diplomová práce*, Praha, Mayak (1935). *Lodz, 15, № 4*.
- Parker, M.** (2022). *100 years of woman in Baptist ministry. The Baptist Union of Great Britain*. The Baptist Union of Great Britain.
- Parker, M.** (2022). *Edith Gates. 100 years of woman in Baptist ministry*. The Baptist Union of Great Britain : Edith Gates.
- Parker, M.** (2022). *Maria Living Taylor. 100 years of woman in Baptist ministry*. The Baptist Union of Great Britain : Maria Living-Taylor.
- Patterson, J., & Robinson, J.** (2012). *Graves: Staking the Boundaries of Baptist Identity*. Nashville, TN: B&H Academic, 14.
- Pierard, R.** (2002). *Germany and Baptist Expansion in Nineteenth-Century Europe*. 189–208.
- Rable, G.** (2010). *God's Almost Chosen Peoples: A Religious History of the American Civil War*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 3–7.
- Střípky z historie: Ženy Československa včera a dnes (1921). *Lydia Kolátorová, časopis MISSIONS, prosinec, 7–15*.
- Tull, J.** (2000). *High-Church Baptists in the South: The Origin, Nature and Influence of Landmarkism*. Macon, GA: Mercer University Press, 150.
- Wills, G.** (2009). *Southern Baptist Theological Seminary, 1859–2009*. New York: Oxford University Press, 77.

References

- A pioneer woman minister*. Baptist quarterly, (1987), 19, № 32.1 (January).
AAN – Arhiwum Akt Nowych. [Archive of a New Acts] [in Polish].
- American baptists in mission, 1922, 23, № 13 (2).
- Bartáková, El.** (2013) Bratrská jednota baptistů: Misijní činnost pražských sborů, *bakalářská práce*, Brno/
Bartáková, El. (2013) Baptist Brethren Unity: missionary activities of Prague congregations, Bachelor thesis, Brno.] [in Czech]
- Bebbington W.** (2002) *The Gospel in the World: International Baptist Studies*, Cumbria, UK: Paternoster, 15–87.
- Briggs, John H. Y.**, ed. (2009) *A Dictionary of European Baptist Life and Thought*. Milton Keynes, UK: Paternoster, 127.

- Chute, A.; Finn, N.; Haykin, M.** (2015) *The Baptist Story: from English sect to global movement*. B&H publishing group. Nashville, Tennessee, 187–207.
- Cooke, R.; Hunt, J.** (1908) *Johann Gerhard Oncken: His Life and Work*. London: S. W. Partridge and Co., 6.
- Estep, W. R.** (1994) *Whole Gospel Whole World: The Foreign Mission Board of the Southern Baptist Convention 1845–1995*. Nashville, TN: Broadman, 100–156.
- Fitts, L.** (1985) *A History of Black Baptists, chapter 2*. Nashville, TN: Broadman, 54–104.
- Gordon, T.** (2008) Projevy spirituality u členů křesťanského sboru, *diplomová práce, Brno* [Gordon, T. (2008) *Manifestations of spirituality in members of a Christian congregation, master thesis, Brno.*] [in Chech]
- Hallerová, M.** (2013) Návraty pobělohorských emigrantů za první republiky, *bakalářská práce, Praha*. [Hallerová, M. (2013) *Returns of emigrants during the First Republic, Bachelor thesis, Prague.*] [in Chech]
- Hambálek, M.** (2018) Bratrská jednota baptistů v Československu v prvních letech komunistického režimu (1948–1953), *magisterská diplomová práce, Olomouc*. [Hambálek, M. (2018) *Baptist fraternity in Czechoslovakia in the first years of the communist regime (1948–1953), Master's thesis, Olomouc.*] [in Chech]
- Klusáková (Hallerová), M.** (2016) “Náboženská” reemigrace v meziválečném období, *diplomová práce, Praha*. [Klusáková (Hallerová), M. (2016) *“Religious” reemigration in the interwar period, master thesis, Prague.*] [in Chech].
- Parker, M.** (2022) *100 years of woman in Baptist ministry. The Baptist Union of Great Britain*. URL: The Baptist Union of Great Britain.
- Parker, M.** (2022) *Edith Gates. 100 years of woman in Baptist ministry*. URL: The Baptist Union of Great Britain : Edith Gates.
- Parker, M.** (2022) *Maria Living Taylor. 100 years of woman in Baptist ministry*. URL: The Baptist Union of Great Britain : Maria Living-Taylor.
- Patterson, J.; Robinson, J.** (2012) *Graves: Staking the Boundaries of Baptist Identity*. Nashville, TN: B&H Academic, 14.
- Pierard, R.** (2002) *Germany and Baptist Expansion in Nineteenth-Century Europe*. 189–208.
- Rable, G.** (2010) *God's Almost Chosen Peoples: A Religious History of the American Civil War*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 3–7.
- Tull, J.** (2000) *High-Church Baptists in the South: The Origin, Nature and Influence of Landmarkism*. Macon, GA: Mercer University Press, 150.
- Wills, G.** (2009) *Southern Baptist Theological Seminary, 1859–2009*. New York: Oxford University Press, 77.
- Krejčová, G.** (2019) Kolektivní paměť českých evangeliků v zahraničí aneb “Bibli donesli ze sebou...”, *disertační práce, Pardubice*. [Krejčová, G. (2019) *Collective memory of Czech Protestants abroad or «They brought the Bible with them...», dissertation, Pardubice*] [in Chech].
- Kucová, H.** (2016) Autorský styl kazatele Jaroslava Plevy, *diplomová práce, Praha*, [Kucová, H. (2016) *The authorial style of the preacher Jaroslav Pleva, diploma thesis, Prague*] [in Chech].
- Střípky z historie: Ženy Československa včera a dnes (1921)*. Lydia Kolátorová, časopis MISSIONS, prosinec, s. 7–15 [Střípky z historie: Women of Czechoslovakia yesterday and today (1921). Lydia Kolátorová, MISSIONS magazine] [in Chech].
- Gość (1936), Warszawa, 12, № 1–2 [Guest (1936), Warsaw, 12, № 1–2] [in Polish].
- Gość (1921), Warszawa, 23, № 1 [Guest (1921) Warsaw, 12, № 1] [in Polish].
- Mayak (1935), Łódź, 15, № 4 [Lighthouse (1935), Łódź, 15, № 4] [in Polish].

УДК 329.1/.6(438)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.8>

Олександр МОРУШКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79013 (morushkoo@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8872-2830>

ResearcherID: <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/O-O-Morushko-2135218783>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202703694>

Наталія ХИМИЦЯ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79013 (nataliia.o.khymytsia@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4076-3830>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/R-1550-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189329194>

Бібліографічний опис статті: Морушко, О., & Химиця, Н. (2024). Політичні та військові амбіції Польської партії соціалістичної «Фракція революційна» в контексті Першої світової війни. *Українські історичні студії*, 16(58). 77–84. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.8>

ПОЛІТИЧНІ ТА ВІЙСЬКОВІ АМБІЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ «ФРАКЦІЯ РЕВОЛЮЦІЙНА» В КОНТЕКСТІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Метаю дослідження є аналіз політичних та військових амбіцій Польської партії соціалістичної «Фракція революційна» під керівництвом Ю. Пілсудського в контексті Першої світової війни. Особливу увагу приділено її діяльності в Галичині, підтримці Австро-Угорщини та наслідкам, які ця політика мала для регіону та польського питання.*

Методологія дослідження базується на історичному аналізі документів, що висвітлюють діяльність Польської партії соціалістичної «Фракція революційна», зокрема політичну та військову активність у Галичині під час Першої світової війни. Використано архівні джерела, спогади учасників подій та вторинні історичні праці.

Наукова новизна дослідження полягає в детальному висвітленні ролі ППС-«Фракція революційна» в процесах формування парамілітарних польських організацій та їх співпраці з австрійською розвідкою. Дослідження аналізує стратегію Ю. Пілсудського, зокрема плани щодо автономії Польщі під егідою Австро-Угорщини, що мало значний вплив на майбутні політичні процеси в регіоні.

Висновки. Політичні та військові амбіції Ю. Пілсудського та ППС-«Фракція революційна» значно вплинули на перебіг подій у Галичині під час Першої світової війни. Партія намагалася здобути автономію Польщі через підтримку Австро-Угорщини, однак їхні дії викликали як політичні, так і соціальні зміни, зокрема на тлі загострення відносин з Росією та участі польських формувань у військових діях.

Ключові слова: Польська партія соціалістична «Фракція революційна», Галичина, Перша світова війна.

Oleksandr MORUSHKO

PhD (History), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Communications and Information Activities, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (morushkoo@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8872-2830>

ResearcherID: <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/O-O-Morushko-2135218783>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202703694>

Nataliia KHYMYTSIA

PhD (History), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Communications and Information Activities, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (nataliia.o.khymytsia@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4076-3830>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/R-1550-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189329194>

To cite this article: Morushko, O., & Khymytsia, N. (2024). Politychni ta viiskovi ambitsii Polskoi partii sotsialistychnoi «Fraktsiia revoliutsiina» u konteksti pershoi svitovoi viiny [Political and military ambitions of the Polish Socialist Party «Revolutionary faction» in the context of the First World War]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 77–84. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.8> [in Ukrainian].

POLITICAL AND MILITARY AMBITIONS OF THE POLISH SOCIALIST PARTY “REVOLUTIONARY FACTION” IN THE CONTEXT OF THE FIRST WORLD WAR

Summary. *The purpose of the study is to analyze the political and military ambitions of the Polish Socialist Party “Revolutionary Faction” under the leadership of J. Pilsudski in the context of the First World War. Special attention is paid to its activities in Galicia, support of Austria-Hungary and the consequences that this policy had for the region and the Polish question.*

The research methodology is based on the historical analysis of documents covering the activities of the Polish Socialist Party “Revolutionary Faction”, in particular political and military activity in Galicia during the First World War. Archival sources, memories of event participants and secondary historical works were used.

The scientific novelty of the study consists in the detailed coverage of the role of the PPS-“Revolutionary Faction” in the processes of formation of paramilitary Polish organizations and their cooperation with Austrian intelligence. The study analyzes the strategy of J. Pilsudski, in particular the plans for the autonomy of Poland under the auspices of Austria-Hungary, which had a significant impact on future political processes in the region.

Conclusions. *As a result of the research, it was established that the political and military ambitions of J. Pilsudski and the PPS-“Revolutionary Faction” significantly influenced the course of events in Galicia during the First World War. The party tried to gain the autonomy of Poland through the support of Austria-Hungary, but their actions caused both political and social changes, in particular against the background of worsening relations with Russia and the participation of Polish formations in military operations.*

Key words: Polish Socialist Party “Revolutionary Faction”, Galicia, The First World War.

Постановка проблеми. Польська партія соціалістична «Фракція революційна» на початку ХХ століття опинилася на роздоріжжі політичних та військових амбіцій у боротьбі за незалежність Польщі. Проблема полягає в тому, що стратегія підтримки Австро-Угорщини в боротьбі проти Росії, яку вибрала ППС «Фракція революційна», не лише створювала нові можливості для польської автономії, але й породжувала внутрішні суперечності всередині партії та викликала опозицію з боку інших польських політичних сил. У контексті Першої світової війни питання полягало в тому, чи могли такі амбіції та дії ППС «Фракції революційної» призвести до здобуття незалежності Польщі, чи вони створювали додаткові ризики для польського руху. Дослідження цієї проблеми дозволяє краще зрозуміти, як політичні рішення і військова активність партії вплинули на майбутнє польської державності.

Аналіз досліджень. В українській історіографії існує доволі мало наукових праць, які стосуються тематики визвольних змагань польського народу напередодні та на початку Першої світової війни. Політичну ситуацію вказаного періоду та позиції провідних польських політичних сил досліджує А.Гуменюк (Гуменюк, 2011). Автор доводить, що незалежно від політичної орієнтації всі провідні польські партії своєю основною метою бачили незалежність Польщі, тому і прагнули активної участі польського народу у воєнних діях. На важливий аспект розв'язання польського питання вказує дослідник В. Боєчко (Боєчко, 2012), зазначаючи, що, крім політичних партій, орієнтованих на підтримку блоку Центральних держав та країн Антанти з боку поляків у Першій світовій війні, існувала ще й третя політична сила. Ліве крило польського суспільного руху, насамперед представники Соціал-демократичної партії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ), були переконані, що звільнити польський народ і відновити польську державність можна лише в ході перемоги революції в країнах, що захопили польські землі (Боєчко, 2012). Важливий вплив на формування єдиної позиції всіх польських політичних сил на очікувані результати Першої світової війни мала промова президента Америки В. Вільсона, де у чотирнадцять головних пунктів побудови нового порядку у світі було включено положення про створення самостійної польської держави. Як вказує О. Білобровець у своїй статті (Білобровець, 2017), саме ця подія консолідувала зусилля польської суспільної думки щодо побудови незалежної польської держави і використання всіх можливих засобів. Політичні та військові аспекти боротьби Польщі за незалежність під час Першої світової війни ґрунтовно дослідив М. Новак (Nowak, 2020). У його статті детально проаналізовано роль польських військових формувань і політичних діячів у контексті міжнародних подій, а також співпраця Польщі з країнами Антанти та Центральними державами. Дослідник К. Гурський, (Górski, 2021) висвітлює основні тенденції та розвиток соціально-політичних рухів у Польщі напередодні Першої світової війни. Автор аналізує взаємодію різних політичних фракцій, їх ідеологічні розбіжності та спільну боротьбу за незалежність. Також у контексті нашого дослідження цінними є роботи польських дослідників А. Сенковського (Sękowski, (2017) та З. Цемінського (Ciemieński, 2019), які висвітлюють ключові аспекти боротьби польського народу за незалежність під час Першої світової війни, підкреслюють вирішальний вплив військових акцій.

Метою статті є аналіз політичних та військових амбіцій Польської партії соціалістичної «Фракція революційна» під керівництвом Юзефа Пілсудського в контексті Першої світової війни. Особливу увагу приділено діяльності партії в Галичині, підтримці Австро-Угорщини та наслідкам, які ця політика мала для регіону та польського питання.

Виклад основного матеріалу. Польська партія соціалістична «Фракція революційна» (далі – ППС-«фракція») на чолі зі своїм лідером Юзефом Пілсудським виступила натхненником і проповідником ідеї підтримки поляками Австро-Угорщини у воєнних діях проти Росії. Ідеологічною платформою діяльності партії стало розгортання діяльності парамілітарних польських формувань на теренах Галичини, їх участь у збройному конфлікті проти царської Росії на боці Австро-Угорщини, відокремлення від Росії в разі перемоги Королівства Польського і приєднання до нього Галичини. Це територіальне новоутворення, на думку пілсудчиків, мало ввійти до складу Австро-Угорщини на правах автономії, з польським самоврядуванням. ППС-«фракція» виникла після розколу ППС. До складу її керівництва – Центрального робітничого комітету (ЦРК) – у різний час протягом 1906–1914 рр. входили Ю. Пілсудський, В. Йодко-Наркевич, С. Тор та інші (Trzciński, 1935). Політична робота керівництва цієї партії велась майже виключно серед інтелігенції, студентської та шкільної молоді. Діяч і офіційний історик ППС-«фракції» Я. Кжеславський пише, що перед війною ППС-«фракція» «не охоплювала вже широких мас» (Krzesławski, 1933, S. 91). Інший діяч цієї партії Ф. Перль свідчить, що напередодні війни ППС-«фракція» «як така розпалася, не діяла як партія» і лише в грудні 1914 р. почалася робота з її відновлення (Księga pamiątkowa PPS, 1923). Невдовзі після розколу ППС у 1906 році діяльність керівництва ППС-«фракції», Ю. Пілсудського та його оточення була перенесена в Галичину. Туди приїхали Ю. Пілсудський, В. Йодко-Наркевич, Л. Василевський та інші. У Галичині до того часу вже існувало дві польські змовницькі групи: Організація

неприєднаних під керівництвом І. Садовського і Союз відродження на чолі з В. Сікорським (Stachiewicz, 1930, S. 45; Zarys historii polskiego ruchu robotniczego, S. 27). Головна причина перенесення керівництва ППС-«фракції» в Галичину була пов'язана з підготовкою до здійснення повстанської ідеї Ю. Пілсудського. Цій діяльності повинна була допомагати сприятливіша політична ситуація в Галичині, на чолі якої стояли польський намісник і польська адміністрація. Концентрація уваги на воєнних питаннях і зумовлене нею послаблення політичної роботи викликало невдоволення серед частини діячів ППС-«фракції» на чолі з Ф. Перлем. Група Ф. Перля викристалізувалася як опозиція в середині 1911 р. У грудні 1912 р. розкол ППС – «Фракції революційної» став фактом. Група Ф. Перля створила окрему організацію під назвою ППС-опозиція, яка знайшла підтримку в Кракові, Львові й закордонних секціях, а також розвинула свою діяльність у Королівстві Польському, особливо у Варшаві (Wereszyski, 1990, S. 236; Wasilewski, 1936, S. 203; Orzechowski, 1963, S. 149). У 1914 р. ППС-опозиція розпочала переговори з ППС-«фракцією». Після початку Першої світової війни припинила свою діяльність і вступила до ППС-«фракції» (Holzer, 1959).

Невдовзі після початку російсько-японської війни Ю. Пілсудський і його найближчі друзі встановили контакт з японською розвідкою. Японці були зацікавлені в отриманні даних про мобілізацію і перевезення російських військ, які обіцяли надавати їм пілсудчики. За це «фраки» домагалися одержання зброї і згоди на створення в Японії польського легіону, який виступив би в Маньчжурії на боці японців (Wojciechowski, 1938, S. 162–163). Такі пропозиції пілсудчиків зацікавили японців. Майор Утсукома повідомив, що японські власті запрошують представників ППС до Токіо. У травні 1904 р. з Лондона виїхали Ю. Пілсудський та Т. Філіпович і через Нью-Йорк та Сан-Франциско в липні прибули в Токіо (Wojciechowski, 1938, S. 163). У Токіо вони передали великий меморандум японському уряду і провели кілька перемовин з офіцерами генерального штабу. Переговори в Токіо завершилися невдало. Японська розвідка не погодилася на формування польського легіону, відкинувши й інші пропозиції Ю. Пілсудського, ймовірно, розібравшись в їх авантюрності, але запропонувала, щоб ППС постачала японській розвідці інформацію розвідницького характеру (Arski, 1963, S. 23–24; Wojciechowski, 1938, S. 163; 231). У подальших переговорах у Лондоні з військовим аташе японського посольства, за даними С. Войцеховського, було досягнуто домовленості, за якою японці постачали пілсудчиків грошима на придбання зброї та полегшували їй отримання в Гамбурзі, а ті зобов'язувалися збирати для японців агентурні дані про пересування і настрої російських військ, які рушали на Далекий Схід. Контакти з японською розвідкою припинилися в пілсудчиків, за даними С. Войцеховського, з моменту початку мирних російсько-японських переговорів (Wojciechowski, 1938, S. 163–164, 167–168, 170).

Однак контакти пілсудчиків з японцями не були поодинокими. За даними Х. Яблонського, вони в 1905–1906 рр. мали подібні зв'язки з англійською розвідкою (Jabłoński, 1958, S. 46), а наприкінці 1906 р. пілсудчики роблять перші спроби з налагодження контактів з австрійською розвідкою. Робилося це з ініціативи Ю. Пілсудського (Pamiętniki generała Rybaka, 1954, S. 111). Ф. Каник 10 жовтня 1906 р. писав, що Ю. Пілсудський та В. Йодко-Наркевич від імені ППС «запропонували нам всілякого роду розвідувальні послуги замість певних взаємних послуг з нашого боку» (Galicyska działalność wojskowa Piłsudskiego, dok. № 1, S. 443–444).

Боснійська криза 1908 р., яка загострила відносини між Австро-Угорщиною і царською Росією, сприяла активізації австрійської розвідки проти Росії. Ця діяльність була покладена на штаби, що дислокувалися поблизу кордону корпусів: І корпусу в Кракові, Х в Перемишлі, XI у Львові. При корпусах були створені головні розвідувальні центри, так звані «Хаупт Кундшафт Стеллен». На чолі центрів стояли офіцери генерального штабу: в Кракові – капітан Ю. Рибак, в Перемишлі – капітан О. Дзедушицький і у Львові – капітан Г. Ішковський (Pamiętniki generała Rybaka, 1954, S. 10, 14, 24). Г. Ішковський, згадавши пропозицію Ю. Пілсудського, зроблену австрійській розвідці ще в 1906 р., запропонував розвідницькому бюро генерального штабу у Відні «залучити до розвідницької служби Польську соціалістичну партію шляхом входження в контакт з керівною особою» (Galicyska

działalność wojskowa Piłsudskiego, 1967, dok. № 10, S. 457–458). На цей раз санкція Відня була дана. Судячи з даних В. Славека, Ішковський спочатку встановив контакт з О. Малиновським, а потім з Ю. Пілсудським і В. Йодко-Наркевичем. Влітку 1908 р. О. Малиновський, за дорученням Ю. Пілсудського, зв'язав В. Славека з Г. Ішковським у його приватній квартирі (Jabłoński, 1958, S. 516). За даними В. Славека, розвідницький центр Львівського корпусу цікавився питаннями: «Як на випадок війни буде ставитися населення Конгресувки до Росії? Чи можна було би використати диверсійну діяльність польських революційних організацій, і як вони будуть себе поводити?» (Migdał, 1961, S. 19). Таким чином, бажане Ю. Пілсудським співробітництво з австрійською розвідкою було, врешті, встановлене влітку 1908 р. Воно тривало протягом шести років до початку світової війни і деякий час після цього. Спочатку центром співробітництва був Львів, а з 1909 р. – Краків. Ю. Пілсудський та його політичні друзі, завербовані Г. Ішковським, були передані, за даними В. Славека, в розпорядження капітана Ю. Рибак (Jabłoński, S. 516; Pamiętniki generała Rybaka, 1954, S. 15, 28), який і здійснював з ними зв'язок упродовж кількох років. Цей зв'язок Ю. Пілсудського та його групи з австрійською розвідкою зберігався в суворій таємниці від рядових членів партії і громадськості. Коли, пізніше, політичні противники Ю. Пілсудського розголосили ряд фактів (Lipceki, 1922, S. 31–32, 61, 86), він та його політичні друзі заявили, що співробітництво Пілсудського з Австрією нібито обмежувалося контактами з офіцерами генерального штабу. Пілсудчики стверджували, що розмови з представниками генерального штабу стосувалися лише питань формування польських частин, їх озброєння та застосування в майбутній війні з Російською імперією. Такі заяви робили, зокрема, Ю. Стахевич, В. Слабек (Stachiewicz, 1933, S. 20–21; KPP. Uchwały i rezolucje, 1956, S. 19–20), І. Дашинський (Daszyński, 1926, S. 15). Однак факт тісного співробітництва Ю. Пілсудського з австрійською розвідкою не викликає ані найменшого сумніву. Наприкінці червня 1908 р. з ініціативи довіреної особи Ю. Пілсудського – К. Соснковського – на його квартирі у Львові, на вул. Ленартовича, 12 (тепер – вул. І. Нечуя-Левицького) зібралось 15 чоловік. Збори відбулися за відсутності Ю. Пілсудського. На зборах була закладена нова військова організація пілсудчиків – Спілка активної боротьби (САБ) (Stachiewicz, 1930, S. 46–47). Статут спілки визначав її завдання так: «Метою САБ є проведення за межами царської імперії підготовчих робіт, а також підготовка організаторів і технічних керівників для майбутнього збройного повстання в Польщі» (Stachiewicz, 1930, S. 51–53). САБ була нелегальною організацією, що діяла з відома австрійської розвідки. У травні 1910 р. директор краківської поліції, повідомляючи наміснику Галичини М. Бобжинському про діяльність САБ, підкреслював її зв'язок з австрійською розвідкою і те, що «окремі члени цієї організації надають генеральному штабу послуги шпигунів та інформаторів» (Galicyska działalność wojskowa Piłsudskiego, 1967, dok. № 32, S. 489). У свою чергу галицький намісник також підтвердив міністрові внутрішніх справ, що військова організація ППС-«фракції», яка існує в Галичині, «відома генеральному штабу і надає розвідницькі послуги» (Galicyska działalność wojskowa Piłsudskiego, 1967, dok. № 33, S. 490).

У 1910 р. пілсудчики створюють у Львові Стрілецький союз. Його створено за активної участі В. Сікорського, який став його першим керівником. Через рік подібну організацію було створено в Кракові, під назвою «Стрілець». Верховною владою для цих організацій була САБ, а головним начальником (комендантом) став Ю. Пілсудський (Korpalska, 1981, S. 8). Австрійські власті надавали військовій організації пілсудчиків усіляку підтримку. Так, командування І Краківського корпусу в рапорті до військового міністра 16 серпня 1912 р. підтверджувало, що «Стрілець» надають підтримку штаб І корпусу і вище австрійське військове командування (Galicyska działalność wojskowa Piłsudskiego, 1967, dok. №. 66, S. 556–557, 566).

Одночасно пілсудчики створили свою агентурну мережу і на території Російської імперії. Напередодні війни вони мали свої організації у Вільносі, Гродно, Білостоці, Мінську, Києві, Білій Церкві, Ризі, Москві, Харкові, Одесі, Петербурзі. Для передачі агентурних даних використовували Львівський центр австрійської розвідки. Шлях передачі лежав через Румунію (Pamiętniki generała Rybaka, 1954, S. 56–57, 63).

Відразу після початку війни Ю. Пілсудський поставив своєю метою вийти з-під контролю будь-яких польських організацій і виступити перед австрійськими властями в ролі найвпливовішого союзника Австрії і єдиного представника «австро-польської концепції». Для цього він виходить із ППС-«фракції». Разом із ним це зробили і його політичні друзі: В. Славек, Л. Василевський та інші. ЦРК ППС-«фракції», який складався з Ю. Пілсудського, В. Славека і Л. Василевського, таким чином перестав існувати (Rzepecki, 1960, S. 35). Однак, не задовольняючись цим, Ю. Пілсудський намагається присвоїти собі функції диктатора. Для досягнення цієї мети він іде на обман. 6 серпня, після виступу з Кракова стрільців Ю. Пілсудський прийшов на чергове засідання Комісії об'єднаних партій прибічників незалежності, скликаною для обговорення переговорів із Центральним національним комітетом (Kasprzycki, 1934, S. 66–68), і повідомив, що 3 серпня у Варшаві нібито створився таємний «Національний уряд», призначивши його, Ю. Пілсудського, «начальником польських військових сил», і тому всі дії він вестиме самостійно (Lipceki, 1922, S. 240–243). 6 серпня у Кракові була розповсюджена відозва «Національного уряду» у Варшаві до поляків, в якій повідомлялося про призначення Ю. Пілсудського начальником польських військових сил (Piłsudski, 1937, S. 9; Daszyński, 1926, S. 17–18). Насправді ж відозва так званого варшавського «Національного уряду» була грубою фальсифікацією пілсудчиків (Wasilewski, 1935, S. 129–130). Комісія об'єднаних партій прибічників незалежності мовчки солідаризувалася з грубим обманом. Цьому сприяло те, що найактивніша частина КССН належала до ППС-«фракції» та ПСДП і була політичним однодумцем Ю. Пілсудського (Srokowski, 1923, S. 103). Встановлення диктатури Ю. Пілсудського, розгортання подальших воєнних подій ознаменували собою нову сторінку в діяльності пілсудчини.

Висновки. Арену головних воєнних подій на Східному театрі Першої світової війни повинні були стати землі колишньої Речі Посполитої, поділені між ворогуючими сторонами. Тому польське питання виходило на перший план політичної діяльності як урядів Австро-Угорщини та царської Росії, так і основних польських політичних партій, що діяли на їх теренах. Політична та військова діяльність польської соціалістичної партії (ППС) «Фракція революційна» під керівництвом Ю. Пілсудського відіграла вирішальну роль у формуванні польських парамілітарних організацій і співпраці з Австро-Угорщиною під час Першої світової війни. Партія ставила за мету досягнення автономії Польщі під егідою Австро-Угорщини, що мало істотний вплив на подальші політичні процеси в регіоні. Військові та політичні амбіції ППС «Фракція революційна» під керівництвом Ю. Пілсудського створювали ризики, пов'язані із залежністю від зовнішніх сил, зокрема Австро-Угорщини, що в довгостроковій перспективі могло стати перепоною для справжньої незалежності Польщі.

Джерела та література

- Білобровець, О. М.** (2017). Суспільно-політичні впливи на орієнтацію польської суспільної думки в Україні у вирішенні національного питання (1914–1917 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, (48), 91–94.
- Босчко, В. Ф.** (2012). Активізація польських національних сил у період Першої світової війни (1914–1918 рр.) та відродження незалежної Польщі. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Історія, 207(195), 40–48.
- Гуменюк, А. О.** (2011). Польські національно-політичні сили під час Першої світової війни (1914–1918 рр.). Дегтярьов (Ред.), Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 травня 2011 р. (с. 65–66). Суми: СумДУ.
- Arski, S.** (1963). *My pierwsza brygada*. Warszawa: Czytelnik, 482 s.
- Ciemiński, Z.** (2019). The Polish Military Organization and the Polish Struggle for Independence in 1914–1918. *Yearbook of the Institute of National Remembrance*. DOI: 10.33256/1904.
- Daszyński, I.** (1926). *Pamiętniki* (Т. II). Kraków: Proletariat.
- Górski, K.** (2021). Polish Socio-Political Movements Before the Outbreak of World War I. *Journal of Modern History*. DOI: 10.1086/709301.
- Holzer, J.** (1959). Nurt opozycyjny w PPS-frakcji Rewolucyjnej i PPS-opozycji (1909–1914). *Przegląd historyczny*, 3, 545–568.

- Haller, J. (1964). *Pamiętniki*. Londyn: Veritas.
- Jabłoński, H. (1958). *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914–1918*. Warszawa: PWN.
- Kasprzycki, T. (1934). Kartki z dziennika oficera I Brygady. Warszawa: Wojsk. Inst. Nauk. 543 s.
- Krzyszowski, J. (1933). Dzieje PPS od 1904 roku do wybuchu wojny światowej w roku 1914. Y Księga Jubileuszowa Polskiej Partii Socjalistycznej, 1892–1932 (c. 62–103). Warszawa: Spółka Naukowo-Wydawnicza.
- Księga pamiątkowa PPS. (1923). Warszawa: Robotnik.
- KPP. Uchwały i rezolucje. (1956). Warszawa: KiW.
- Korpalska, W. (1981). W.E. Sikorski. Biografia polityczna. Wrocław: Ossolineum.
- Lipecki, J. (1922). *Legenda Piłsudskiego*. Poznań: Wielkopolska księg. nakł. K.Rzepeckiego.
- Migdał, S. (1961). *Piłsudczyzna w latach pierwszej wojny światowej. Zarys działalności i ideologii*. Katowice: Śląsk.
- Nowak, M. (2020). Political and Military Context of the Polish Independence Movement during World War I. *Polish Historical Review*. DOI: 10.2478/phs-2020-0003.
- Orzechowski, W. (1963). Wspomnienia działacza SDKPiL. *Z pola walki*, 4, 282–299.
- Pamiętniki generała Rybaka*. (1954). Warszawa: Czytelnik, 293 s.
- Piłsudski, J. (1937). *Pisma zbiorowe* (T. IV). Warszawa: Instytut J. Piłsudskiego.
- Rzepecki, J. (1960). *Sprawa Legionu Wschódniego 1914 roku*. Warszawa: PWN., 224 s.
- Srokowski, K. (1923). *NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*. Kraków: własna publikacja.
- Stachewicz, J. (1933). Polskie plany mobilizacyjne przed wojną światową. *Niepodległość*, 8, 3–55.
- Stachewicz, J. (1930). Początki Związku Walki Czynnej. *Niepodległość*, 2, 43–60.
- Sękowski, A. (2017). The Greater Poland Uprising of 1918–1919 in the Context of Polish Independence. *Przegląd Zachodni*. DOI: 10.2478/pz-2017-0011.
- Stachewicz, J. (1930). Początki Związku Walki Czynnej. *Niepodległość*, 2, 43–60.
- Trzciniński, W. (1935). Skład centralnych ciał politycznych PPS przed rozłaniem i po rozłamie (1893–1914). *Kronika ruchu rewolucyjnego w Polsce*, 1, 54–56.
- Wasilewski, L. (1935). Józef Piłsudski. Jakim go znałem. Warszawa: Roj.
- Wasilewski, L. (1936). Zarys dziejów Polskiej Partji Socjalistycznej w związku z historią socjalizmu polskiego w trzech zaborach i emigracji. Warszawa: Nowe życie, 218 s.
- Wereszycki, H. (1990). Historia polityczna Polski 1864–1918. Wrocław–Kraków–Gdańsk–Łódź: Ossolineum, 310 s.
- Wojciechowski, S. (1938). *Moje wspomnienia* (T. I). Lwów–Warszawa: Atlas,
- Zarys historii polskiego ruchu robotniczego. Cz.1 (1864–1917). (1956). Warszawa: KiW.

References

- Bilobrovets, O. M. (2017). Suspilno-politychni vplyvy na orientatsiiu polskoi suspilnoi dumky v Ukraini u vyrishenni natsionalnoho pytannia (1914–1917 rr.) [Socio-political influences on the orientation of Polish public opinion in Ukraine in resolving the national question (1914–1917)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, (48), 91–94. [in Ukrainian].
- Boechko, V. F. (2012). Aktyvizatsiia polskykh natsionalnykh syl u period Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 rr.) ta vidrozhennia nezaleznoi Polshchi [Activation of Polish national forces during the First World War (1914–1918) and the restoration of independent Poland]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly]. Serii: Istoriiia*, 207(195), 40–48. [in Ukrainian].
- Humenyuk, A. O. (2011). Polski natsionalno-politychni syly pid chas Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 pp.) [Polish national-political forces during the First World War (1914–1918)]. In Degtyarov (Ed.), *Suspilno-politychni protsesy na ukraïnskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: zbirnyk materialiv Vseukraïnskoi naukovopraktychnoi konferentsii*, 20 travnia 2011 r. (pp. 65–66). Sumy: SumDU. [in Ukrainian].
- Arski, S. (1963). *My pierwsza brygada*. [My First Brigade]. Warszawa: Czytelnik, 482 s. [in Polish].
- Ciemiński, Z. (2019). The Polish Military Organization and the Polish Struggle for Independence in 1914–1918. Yearbook of the Institute of National Remembrance. DOI: 10.33256/1904.
- Daszyński, I. (1926). *Pamiętniki* [Memoirs]. (T. II). Kraków: Proletariat. [in Polish].
- Górski, K. (2021). Polish Socio-Political Movements Before the Outbreak of World War I. *Journal of Modern History*. DOI: 10.1086/709301.

- Galiczyjska działalność wojskowa Piłsudskiego* [Piłsudski's Military Activities in Galicia]. (1967). Warsaw: PWN. [in Polish].
- Holzer, J. (1959).** Nurt opozycyjny w PPS-frakcji Rewolucyjnej i PPS-opozycji (1909–1914). [Opposition movement in the PPS-Revolutionary faction and PPS-opposition]. *Przegląd historyczny*, 3, 545–568. [in Polish].
- Haller, J. (1964).** *Pamiętniki*. [Memoirs]. Londyn: Veritas. [in Polish].
- Jabłoński, H. (1958).** *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914–1918*. [The policy of the Polish Socialist Party during the war 1914–1918.]. Warszawa: PWN. [in Polish].
- Kasprzycki, T. (1934).** Kartki z dziennika oficera I Brygady. Warszawa [Pages from the Diary of an Officer of the First Brigade]: Wojsk. Inst. Nauk. 543 s. [in Polish].
- Krzesławski, J. (1933).** Dzieje PPS od 1904 roku do wybuchu wojny światowej w roku 1914. [The history of the PPS from 1904 to the outbreak of the World War in 1914]. In *Księga Jubileuszowa Polskiej Partii Socjalistycznej, 1892–1932* (pp. 62–103). Warszawa: Spółka Naukowo-Wydawnicza. [in Polish].
- Księga pamiątkowa PPS* [Commemorative Book of the Polish Socialist Party]. (1923). Warsaw: Robotnik. [in Polish].
- KPP. Uchwały i rezolucje* [Communist Party of Poland: Resolutions and Decisions]. (1956). Warsaw: KiW. [in Polish].
- Korpalska, W. (1981).** *W.E. Sikorski. Biografia polityczna*. [W.E. Sikorski. Political Biography]. Wrocław: Ossolineum. [in Polish].
- Lipecki, J. (1922).** *Legenda Piłsudskiego*. [The Legend of Piłsudski.] Poznań: Wielkopolska księg. nakł. K. Rzepeckiego. [in Polish].
- Migdał, S. (1961).** *Piłsudczyzna w latach pierwszej wojny światowej*. [Piłsudskiism during the First World War]. Zarys działalności i ideologii. Katowice: Śląsk. [in Polish].
- Nowak, M. (2020).** Political and Military Context of the Polish Independence Movement during World War I. *Polish Historical Review*. DOI: 10.2478/phs-2020-0003.
- Orzechowski, W. (1963).** Wspomnienia działacza SDKPiL [Memoirs of an Activist of the Social Democracy of the Kingdom of Poland and Lithuania]. *Z pola walki*, 4, 282–299. [in Polish].
- Pamiętniki generała Rybaka* [Memoirs of General Rybak]. (1954). Warsaw: Czytelnik, 293 pages. [in Polish].
- Piłsudski, J. (1937).** *Pisma zbiorowe (T. IV)*. [Collected Works (Vol. IV)]. Warszawa: Instytut J. Piłsudskiego. [in Polish].
- Rzepecki, J. (1960).** *Sprawa Legionu Wschódniego 1914 roku*. [The Issue of the Eastern Legion in 1914.] Warszawa: PWN., 224 s. [in Polish].
- Srokowski, K. (1923).** *NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*. [NKN. An Outline of the History of the Supreme National Committee]. Kraków: własna publikacja. [in Polish].
- Stachewicz, J. (1933).** *Polskie plany mobilizacyjne przed wojną światową*. [Polish Mobilization Plans Before the World War]. *Niepodległość*, 8, 3–55. [in Polish].
- Stachewicz, J. (1930).** *Początki Związku Walki Czynnej*. [The Beginnings of the Union of Active Struggle]. *Niepodległość*, 2, 43–60. [in Polish].
- Sękowski, A. (2017).** The Greater Poland Uprising of 1918–1919 in the Context of Polish Independence. *Przegląd Zachodni*. DOI: 10.2478/pz-2017-0011.
- Trzeciński, W. (1935).** *Skład centralnych ciał politycznych PPS przed rozłaniem i po rozłamie (1893–1914)*. [Composition of the Central Bodies of the PPS Before and After the Split (1893–1914)]. *Kronika ruchu rewolucyjnego w Polsce*, 1, 54–56. [in Polish].
- Wasilewski, L. (1935).** *Józef Piłsudski. Jakim go znałem* [Józef Piłsudski: How I Knew Him]. Warsaw: Roj. [in Polish].
- Wasilewski, L. (1936).** *Zarys dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej w związku z historią socjalizmu polskiego w trzech zaborach i emigracji* [Outline of the History of the Polish Socialist Party in Connection with the History of Polish Socialism in the Three Partitions and Emigration]. Warszawa: Nowe życie, 218 s. [in Polish].
- Wereszycki, H. (1990).** *Historia polityczna Polski 1864–1918*. [Political History of Poland 1864–1918]. Wrocław–Kraków–Gdańsk–Łódź: Ossolineum, 310 s. [in Polish].
- Wojciechowski, S. (1938).** *Moje wspomnienia*. [My Memories]. (T. I). Lwów–Warszawa: Atlas, 367 s. [in Polish].
- Zarys historii polskiego ruchu robotniczego. Cz. 1 (1864–1917)* [Outline of the History of the Polish Workers' Movement. Part 1 (1864–1917)]. (1956). Warsaw: KiW. [in Polish].

УДК 636.09:355.08

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.9>**Анастасія КМІН**

доктор філософії, викладач кафедри воєнної історії, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79012 (anastasiakmin@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8158-2449>

Бібліографічний опис статті: Кмін, А. (2024). Тварини на фронті: роль парнокопитних у військових операціях Першої світової війни. *Українські історичні студії*, 16(58). 85–90. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.9>

ТВАРИНИ НА ФРОНТІ: РОЛЬ ПАРНОКОПИТНИХ У ВІЙСЬКОВИХ ОПЕРАЦІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Метою статті є дослідження ролі коней, мулів і ослів у військових операціях Першої світової війни. Особливу увагу приділено їх внеску в забезпечення армії, викликам, які вони долали на фронті, та їх культурній спадщині в контексті воєнної історії. **Методологія** дослідження включає міждисциплінарний підхід, що базується на аналізі мемуарів учасників війни, а також культурологічних і антропологічних досліджень, присвячених взаємодії людей і тварин у воєнний час. **Наукова новизна** полягає в комплексному розгляді ролі тварин під час Першої світової війни, а також у висвітленні не лише практичного, але й психологічного та символічного аспекту їх участі у військових операціях. **Висновки.** Під час Першої світової війни тварини відігравали надзвичайно важливу роль у військових операціях і повсякденному житті солдатів. Вони використовувалися як для безпосередньої підтримки армії на полі бою, так і для психологічної допомоги, допомагаючи солдатам пережити стрес і важкі умови фронту. Коні, собаки, голуби, а також багато інших тварин були залучені до виконання важливих функцій, як-от транспортування вантажів, передача повідомлень і підтримка зв'язку між різними підрозділами армії. Особливо помітною була роль коней, вони використовувалися для перевезення важкої артилерії, боєприпасів, продовольства та іншого спорядження, необхідного для бойових дій. Мули та осли допомагали в місцях, де великі тварини не могли пересуватися через складний рельєф або важкопрохідні шляхи. Хоча участь тварин у військових конфліктах була відомою з давніх часів, Перша світова війна стала першим конфліктом, де їхня роль отримала широке визнання. Багато тварин, які брали участь у бойових діях, були після війни вишановані як справжні герої. Їхній внесок у перемогу союзних військ був настільки значущим, що в багатьох країнах пам'ять про цих «ветеранів» зберігається досі.

Ключові слова: тварини, Перша світова війна, тварини-герої, військова логістика.

Anastasiia KMIN

PhD (History), Lecturer at the Department of Military History, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Heroiv Maidanu Str., 32, Lviv, Ukraine, 79012, (anastasiakmin@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8158-2449>

To cite this article: Kmin, A. (2024). Tvaryny na fronti: rol parnokopytnykh u viiskovykh operatsiiakh Pershoi svitovoi viiny [Animals on the Front: The Role of Ungulates in Military Operations of World War I]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 85–90. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.9> [in Ukrainian].

ANIMALS ON THE FRONT: THE ROLE OF UNGULATES IN MILITARY OPERATIONS OF WORLD WAR I

Summary. The aim of the article is to explore the role of horses, mules, and donkeys in military operations during World War I. Particular attention is paid to their contribution to supporting the army, the

© Кмін Анастасія, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

challenges they faced on the front lines, and their cultural heritage in the context of military history. The research **methodology** includes an interdisciplinary approach based on the analysis of memoirs from war participants, as well as cultural and anthropological studies dedicated to the interaction between humans and animals during wartime. **The scientific novelty** lies in the comprehensive examination of the role of animals during World War I, as well as in highlighting not only the practical but also the psychological and symbolic aspects of their participation in military operations. **Conclusions.** During World War I, animals played an extremely important role in military operations and the daily lives of soldiers. They were used both for direct support of the army on the battlefield and for psychological assistance, helping soldiers cope with stress and the harsh conditions of the front. Horses, dogs, pigeons, as well as many other animals were involved in performing important functions such as transporting goods, delivering messages, and maintaining communication between different units of the army. The role of horses was particularly noticeable; they were used to transport heavy artillery, ammunition, food supplies, and other equipment necessary for military operations. Mules and donkeys helped in places where larger animals could not move due to difficult terrain or hard-to-navigate paths. Although the involvement of animals in military conflicts has been known since ancient times, World War I was the first conflict where their role received widespread recognition. Many animals that participated in combat were honored after the war as true heroes. Their contribution to the victory of the Allied forces was so significant that in many countries, the memory of these “veterans” is still preserved today.

Key words: animals, World War I, animal heroes, military logistics.

Постановка проблеми. Тема використання тварин під час Першої світової війни до недавнього часу отримувала обмежену увагу з боку науковців. Незважаючи на кілька мемуарів і ключових праць, більшість досліджень з’явилася лише після 1980-х років. Особливий інтерес до цього питання був викликаний популярністю роману Майкла Морпурго «Бойовий кінь», а також виданням Імперським військовим музеєм книги Джиллі Купер «Тварини на війні». У цих текстах акцентували увагу на важливій ролі коней, собак і голубів у воєнних зусиллях, проте академічний інтерес до теми залишався на низькому рівні.

Лише з кінця ХХ століття почалося серйозне вивчення участі тварин у бойових діях, причому особливу увагу дослідники приділяли кавалерії та мобільності армії завдяки коням. Цікавим є той факт, що загальні історії про війну рідко згадують тварин, незважаючи на їхній важливий внесок. Однак розвиток досліджень у галузі історії тваринності протягом останніх двох десятиліть призвів до значного зростання академічних робіт, зокрема щодо використання коней та собак під час війни.

Аналіз досліджень. Для написання статті було використано значну кількість історичних та дослідницьких робіт, що дозволяють краще зрозуміти роль парнокопитних тварин у військових операціях під час Першої світової війни. Наукова праця Л. Дж. Бленкінсопа та Дж. В. Рейні (Blenkinsop, Rainey, 1925) надає детальну інформацію про ветеринарну службу та лікування тварин на фронті. Інший важливий внесок у розуміння військової ролі кавалерії зробив П. Делорж (Delorge, 2007), який розглядає причини збереження кінної кавалерії навіть після закінчення Першої світової війни. Його аналіз допомагає краще усвідомити довготривалу роль коней у військових діях. Дослідження Д.Кеньйона (Kenyon, 2011) надає глибокий аналіз участі британської кавалерії в умовах траншейної війни. Автор робить акцент на труднощах використання кавалерії в умовах сучасної війни, але й підкреслює її значущість у певних військових операціях.

Отже, **мета статті** – дослідження участі різних тварин у воєнних діях, зокрема коней під час Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Безсумнівно, найбільшу роль серед тварин під час Першої світової війни відігравали коні. Коні, мули та осли активно залучалися всіма арміями в різних функціях. Вони використовувалися як тяглові тварини для транспортування військових вантажів і артилерії, а також виконували бойові завдання в складі кавалерійських підрозділів. Крім того, ці тварини брали участь в евакуації поранених з поля бою та забезпечували мобільність військової промисловості на тилових позиціях. Точну кількість коней, що загинули під час війни, складно визначити через нерегулярний облік. Популярною є цифра у 8 мільйонів, проте

вона викликає суперечки, і багато експертів вважають більш реалістичними дані про 5–6 мільйонів загиблих тварин, базуючись на первинних джерелах (*Operations of the Quartermaster Corps, 1929; Statistics of the military effort..., 1922; Report of the Military Board..., 1925*).

Хоча загально визнано, що коні відігравали ключову роль у Першій світовій війні, часто популярний наратив є надмірно сентименталізованим і зазнав впливу поширених міфів. Частково це пов'язано зі зміною статусу коней у суспільстві. Якщо в ХХІ столітті в Європі коней переважно використовують для відпочинку або як домашніх тварин, то на початку ХХ століття вони виконували переважно робочі функції. Зі зміною ролі коней у суспільстві трансформувалося й сприйняття їх участі у війні (*Gordon, 1893*).

Незважаючи на те, що на початку ХХ століття рух за права тварин уже набрав обертів, смерть коней через роботу була звичайним явищем в Європі – те, що сьогодні вважалося б неприйнятним. Однак масові втрати коней під час англо-бурської війни викликали значне занепокоєння в Британії, що призвело до серйозних реформ у ветеринарній службі британської армії (*Stead, 1903*). Це дозволило поліпшити умови життя та догляд за кінями під час служби. Як наслідок, під час Першої світової війни британська армія втратила значно менше тварин у порівнянні з Німеччиною, Францією та Австро-Угорщиною.

Французькі ветеринарні служби під час Першої світової війни стикалися з дефіцитом ресурсів, що ускладнювало боротьбу з інфекційними хворобами серед тварин і призводило до високого рівня смертності. Крім того, через недостатню підготовку військових конюхів коні часто отримували травми, яких можна було б уникнути, що додатково навантажувало ветеринарні служби (*Delorge, 2007*).

На противагу цьому, Німеччина вступила у війну без створених ветеринарних шпиталів, що значно ускладнило лікування хворих тварин на початкових етапах конфлікту. Це особливо важливо, враховуючи, що, незважаючи на розвиток механічного транспорту, армії всіх країн, що воювали, продовжували значною мірою покладатися на коней для транспортування артилерії, військ та матеріально-технічного забезпечення.

Європейські армії мали різні стратегії постачання коней до війни. Великобританія зосередилася на міжнародних закупівлях, тоді як Німеччина та Франція переважно спиралася на свої традиційні програми розведення. Проте обидві останні країни відчували значно більшу потребу в конях і зазнавали труднощів з їх постачанням під час війни. Франція мала проблеми з погано організованою системою заміни коней, що уповільнювало процес постачання, тоді як Німеччина, попри велику кількість коней на початку війни, через відсутність можливості імпортувати тварин з-за кордону пізніше зіткнулася із серйозним дефіцитом.

Британія, на відміну від континентальних держав, значною мірою покладалася на імпорт коней зі Сполучених Штатів. Потреба в тваринах у британській армії стрімко зростає: якщо на початку війни Корпус армійської служби відповідав за забезпечення кормом 28 742 тварин, то до 1918 року ця кількість сягнула 895 000 (*Statistics of the military effort..., 1922*).

Для виконання різних завдань під час Першої світової війни використовувалися коні різних порід, розмірів і характеристик. Здебільшого армії використовували як важкі, так і легкі тяглові типи для транспортування артилерії та припасів. Породи важких тяглових коней, як-от шайри та клейдесдейли, мали велику силу, проте потребували більше корму й були вразливі до грязьових та респіраторних захворювань (*Blenkinsop, Rainey, 1925*). Тому, коли умови були важкими або логістика обмеженою, частіше вибирали легші тяглові або мисливські породи, які забезпечували баланс між силою, витривалістю та мобільністю, що дозволяло арміям успішно переміщувати озброєння та припаси через складну місцевість.

На Східному фронті німецькі та російські війська використовували міцні місцеві породи, як-от паньє, які краще витримували холод і брак корму. Правильний вибір тварин був критично важливим для військової ефективності, оскільки робота коней була як фізично, так і психологічно вимогливою. Наприклад, шість коней у легкотягловій артилерійській команді могли перевозити до 1,5 тонни гармат, піломатеріалів, сідел і боеприпасів, і всі тварини мали адаптуватися до стресових умов на полі бою.

С. Галтрі відзначав першерона як одну з найбільш успішних порід війни, підкреслюючи їхню силу, короткі ноги та спокійний характер, що робило їх ідеальними для тяглових завдань (Galtrey, Lionel, 1919).

Кавалерійські коні повинні були бути швидкими та витривалими, і породи, що мали зріст понад 15 рук із міцною статуєю, найбільше підходили для цієї мети. Попри поширений міф, що кавалерія стала застарілою на Західному фронті, вона продовжувала грати важливу роль, а їздові коні були необхідними для забезпечення мобільності та зв'язку. У кампаніях у Синаї та Палестині союзники використовували традиційну кавалерійську тактику, яка була успішною завдяки витривалості та стійкості коней Єгипетських експедиційних сил, більшість яких складалася з валерів – австралійських коней, що добре пристосовувалися до жарких і сухих умов регіону (Kenyon, 2011).

У німецькій Східній Африці, де спека була однією з найбільших проблем, багато коней загинули через ендемічні хвороби, як-от африканська кінська чума, що передається мухою цеце. Лише абіссінські поні, забезпечені британською армією, виявилися несприйнятливими до цього захворювання. Кампанія в Африці стала найдорожчою з точки зору втрат коней: із 31 000 тварин вижили лише 827.

На внутрішньому фронті коні відігравали важливу роль у підтримці функціонування сільськогосподарської галузі. Оскільки Німеччина не мала доступу до міжнародних ринків для поповнення запасів коней, багато тварин рекувізували для військових потреб. Це залишило ферми без необхідної тягової сили, що спричинило значне зниження виробництва продуктів харчування. У Великій Британії влада могла бути більш вибірковою в рекувізіціях, звільняючи від них тварин, які були необхідні для сільськогосподарських або промислових робіт. Це допомогло підтримувати постачання продовольства та транспорту в країні на належному рівні.

Роль коней у Першій світовій війні часто підносили через героїчні історії, які продовжують зачаровувати людей і тепер. Під час війни такі розповіді підвищували бойовий дух солдатів і цивільного населення та часто використовувалися як пропагандистський інструмент, де коні символізували перемогу добра над злом. Один із найвідоміших прикладів тісного зв'язку між солдатом і конем – це історія генерала Джека Сілі (1868–1947), командира Канадської кавалерійської бригади, і його бойового коня на ім'я Воїн. Вони служили разом протягом усієї війни, а Сілі описав їхні пригоди в книзі «Мій кінний воїн» (1934). Кінь, який брав участь у багатьох ключових битвах, став легендарним, отримавши прізвисько «кінь, якого німці не змогли вбити» через численні випадки, коли він уникав загибелі (Horses & History, 2014).

Внесок мулів у Першу світову війну часто залишається недооціненим, хоча їхні унікальні гібридні якості робили їх надзвичайно корисними. Мули могли виконувати більше роботи з меншими витратами їжі, ніж коні, й були більш стійкими до хвороб і травм. Це робило їх ідеальними для транспортування їжі, води та боєприпасів у суворих умовах війни. Хоча американська, індійська та італійська армії цінували мулів за ці якості, британська армія спочатку не визнавала їх широкого потенціалу. Проте, коли коней ставало важко придбати, британці почали все частіше використовувати мулів для тяглових робіт з великим успіхом (Mules & Donkeys of World War 1).

На італійському фронті мулецький транспорт був незамінним у гірській місцевості. Під час австрійського наступу один батальйон використовував двадцять мулів, які працювали по вісімнадцять годин на добу протягом восьми днів, транспортували величезну кількість вантажів, включаючи 500 металевих пікетів, 600 рулонів дроту, 240 банок води та 4000 галонів інших запасів. Мули стали не лише товаришами для солдатів-альпінців, але й часто були єдиною зв'язковою ланкою між солдатами та їхнім домом у важких гірських умовах (Schiller).

На Західному фронті мули виявилися краще пристосованими для роботи в умовах бруду та вологи, демонструючи спритність, яка дозволяла їм пересуватися вузькими стежками до самого фронту. У кампанії в Галліполі мули з гірських батареї індійської армії також показали себе вправними, підіймаючись по крутих скелястих схилах. Особливий внесок в утримання мулів у Галліполі зробив Корпус сіонських мулів – підрозділ британської армії, створений

у березні 1915 року з єврейських біженців, які втекли з Палестини, що перебувала під владою Османської імперії. Ще одним важливим підрозділом у боротьбі проти османських військ став Кіпрський корпус мулів (або Македонський корпус мулів), який було сформовано влітку 1916 року для переправлення припасів, боєприпасів і поранених для британських та французьких військ на Салонікському фронті (Martin).

Незважаючи на іноді непростий характер мулів, який викликав певне розчарування серед солдатів, після навчання щодо правильного поводження з ними військові починали цінувати розум мулів та їхню незалежність.

Мули успадкували свою впевненість від ослів, які також використовувалися як в'ючні тварини на різних фронтах. Вони здатні нести вагу, втричі більшу за свою власну, і їх часто застосовували в жаркій та/або гірській місцевості, зокрема на Галліполі, а також на Синайському, Палестинському та Італійському фронтах. Невеликі розміри віслюків дозволяли використовувати їх навіть у траншеях на Західному фронті, найвідомішим прикладом є Джиммі (Martin).

Джиммі, як повідомляється, народився на Соммі й був усиновлений 1-м батальйоном камеронських шотландських стрільців. Він виконував різні обов'язки, перевозячи боєприпаси, полкові припаси й навіть поранених. В обмін на свої зусилля його добре доглядали солдати, навчали його трюкам і ділилися своїм пайком. Після війни Джиммі повернувся до Великої Британії, де його усиновив секретар філії RSPCA в Пітерборо, і використовував його для збору грошей на благодійність. Хоча автентичність історії Джиммі була поставлена під сумнів, безперечно, що віслюки стали звичайними талісманами завдяки їхньому слухняному характеру (BBC News, 2014).

Висновки. Під час Першої світової війни тварини, зокрема коні, мули та осли, відігравали важливу роль у військових операціях, забезпечуючи логістику, транспортування і мобільність армійських сил. Військові сили, як-от британська армія, демонстрували адаптацію у використанні тварин, переходячи від традиційних коней до мулів, що показало їх витривалість і здатність працювати в умовах обмежених ресурсів. Це підкреслює важливість адаптації до змінних умов ведення бойових дій. Водночас ревізиції коней у Німеччині мали негативний вплив на сільське господарство, що призвело до зменшення продовольчих ресурсів, тоді як у Великій Британії спостерігалася більш збалансована політика, що дозволила зберегти важливі сільськогосподарські ресурси.

Персоніфікація тварин, як у випадку з Джиммі, свідчить про емоційний зв'язок між солдатами та їхніми тваринами, що впливало на моральний дух військовослужбовців. Цей аспект підкреслює важливість тварин у психології війни, оскільки вони часто ставали символами надії і відваги. Реформи у ветеринарній медицині, зокрема у Великій Британії, значно зменшили втрати серед тварин у порівнянні з іншими країнами, що вказує на необхідність професійної підготовки ветеринарів у військових умовах.

Таким чином, внесок тварин у військові конфлікти Першої світової війни залишає важливий слід в історії, відкриваючи нові можливості для подальших досліджень у галузі історії війни, ветеринарної медицини та соціології.

Джерела та література

BBC News. (2014). World War One at Home: Jimmy – the war donkey? URL: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-30501467#:~:text=The%20tale%20goes%20that%20Jimmy%20the>.

Blenkinsop, L. J., Rainey, J. W. (1925). History of the Great War Based on Official Documents. *Veterinary Services*. URL: [https://archive.org/details/veterinary-services-1925#:~:text=Veterinary%20Services%20\(History%20of%20the%20Great](https://archive.org/details/veterinary-services-1925#:~:text=Veterinary%20Services%20(History%20of%20the%20Great).

Delorge, P. (2007). Pourquoi avoir gardé une cavalerie à cheval (1918-1939)? URL: <https://shs.cairn.info/revue-guerres-mondiales-et-conflits-contemporains-2007-1-page-21?lang=fr>.

Galtrey, S., Lionel, E. (1919). The Horse and the War. URL: <https://archive.org/details/horsecwar00galtrich#:~:text=The%20horse%20and%20the%20war%20>.

- Gordon, W. J.** (1893). *The Horse World of London*. URL: <https://archive.org/details/horseworldoflond00gord/n5/mode/2up>.
- Horses & History. (2014) Warrior: The Real War Horse the Germans Couldn't Kill. URL: <https://horse-canada.com/horses-and-history/warrior-the-real-war-horse-the-germans-couldnt-kill/#:~:text=Let%E2%80%99s%20meet%20a%20real%20war%20horse>.
- Kenyon, D.** (2011). *Horsemen in No Man's Land. British Cavalry and Trench Warfare 1914–1918*. URL: <https://everand.com/book/444133714/Horsemen-in-No-Man-s-Land-British-Cavalry-Trench-Warfare-1914-1918>.
- Martin, S.** *The Zion Muleteers of Gallipoli*, issued by the Western Front Association. URL: <http://www.westernfrontassociation.com/world-war-i-articles/the-zion-muleteers-of-gallipoli/>.
- Mules & Donkeys of World War 1. URL: <https://www.worldwar-1.co.uk/mules-donkeys-of-world-war-1/#:~:text=The%20first%20ship%20of%20animals%20departed>.
- Operations of the Quartermaster Corps, U.S. Army during The World War. (1929). URL: <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1121421.pdf>.
- Report of the Military Board of Allied Supply. *The Allied Armies under Marshal Foch in the Franco-Belgian Theatre of Operations*. (1925). URL: <https://archive.org/details/reportofmilitary0001unse/page/n11/mode/2up>.
- Schiller, N.** *Donkey and Mule Soldiers: The Unsung Heroes*. URL: <https://www.photorientalist.org/donkey-and-mule-soldiers-the-unsung-heroes/article/#:~:text=On%20the%20Italian%20front,%20donkeys%20and>.
- Statistics of the military effort of the British Empire during the Great War : 1914–1920 : Great Britain. (1922) URL: <https://archive.org/details/b32171407/page/190/mode/2up>.
- Stead, W. T.** (1903). *How Britain Goes to War*. P. 175–176 URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.111147/page/n183/mode/2up>.

Оксана ГОРБАЧИК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

Бібліографічний опис статті: Горбачик, О. (2024). Розвиток системи освіти в Палестині в міжвоєнний період (1918–1939). *Українські історичні студії*, 16(58). 91–97. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.10>

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ В ПАЛЕСТИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939)

Анотація. Метою дослідження є аналіз процесів розвитку системи освіти в Палестині в міжвоєнний період (1918–1939) у контексті соціально-політичних змін цього періоду, зокрема впливу британського мандату, а також виявлення ролі освіти у формуванні національної ідентичності та суспільного розвитку палестинського населення в досліджуваній період. **Методологію дослідження** становлять такі ключові аспекти: історичний підхід, за якого необхідно розглядати освітню систему в контексті історичних подій того часу, зокрема британського мандату в Палестині; аналіз першоджерел, який передбачає вивчення офіційних документів британської адміністрації, звітів освітніх установ; біографічний метод: вивчення досвіду окремих адміністраторів та педагогів. **Наукова новизна** статті полягає в проведенні комплексного аналізу процесів розвитку системи освіти в Палестині в міжвоєнний період (1918–1939) на основі відповідних першоджерел (офіційних документів британської адміністрації, звітів освітніх установ тощо).

Висновки. Розвиток системи освіти в Палестині в міжвоєнний період був складним і багатограним процесом, який відображав національні та соціально-політичні реалії того часу. Значний вплив на розвиток освіти в Палестині мав британський мандат. Британська влада намагалася реформувати систему освіти відповідно до західних стандартів, але цей процес відбувався повільно й нерівномірно, оскільки британці не приділяли достатньої уваги розвитку арабської освіти, зосередившись на освітніх закладах для єврейського населення. Арабська система освіти стикалася з численними труднощами, зокрема з недостатнім фінансуванням, браком кваліфікованих кадрів і навчальних матеріалів. Вона залишалася значно відсталою порівняно з єврейською системою, що сприяло зростанню соціальної напруги між двома громадами. Освітній процес у Палестині ставав дедалі більш політизованим. Єврейські та арабські школи почасти ставали осередками національної свідомості, що сприяло загостренню конфлікту між двома громадами. Нерівномірність розвитку освітніх систем єврейської та арабської громад у міжвоєнний період заклала підвалини для подальших конфліктів у регіоні. Відмінності в рівні освіти та культурних цінностях двох громад сприяли формуванню окремих ідентичностей, що ускладнювало досягнення компромісу в майбутньому.

Ключові слова: Палестина, освіта, британський мандат, міжвоєнний період.

Oksana HORBACHYK

PhD (History), Associate Professor at the Department of the World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

To cite this article: Horbachyk, O. (2024). Rozvytok systemy osvity v Palestyni u mizhvoiennyi period (1918–1939) [Development of the education system in Palestine in the interwar period (1918–1939)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 91–97. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.10> [in Ukrainian].

DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN PALESTINE IN THE INTERWAR PERIOD (1918–1939)

Summary. *The purpose of the study is to analyse the processes of development of the education system in Palestine in the interwar period (1918–1939), in the context of socio-political changes of this period, in particular the impact of the British Mandate, as well as to identify the role of education in the formation of national identity and social development of the Palestinian population during the study period. The research methodology consists of the following key aspects: a historical approach, in which it is necessary to consider the educational system in the context of historical events of the time, in particular the British Mandate in Palestine; analysis of primary sources, which involves the study of official documents of the British administration, reports of educational institutions, etc. The scientific novelty of the article lies in a comprehensive analysis of the processes of development of the education system in Palestine in the interwar period (1918–1939) based on relevant primary sources (official documents of the British administration, reports of educational institutions, etc.).*

Conclusions. *The development of the education system in Palestine in the interwar period was a complex and multifaceted process that reflected the national and socio-political realities of the time. The British Mandate had a significant impact on the development of education in Palestine. British authorities tried to reform the education system in accordance with Western standards, but this process was slow and uneven, as the British did not pay sufficient attention to the development of Arab education, focusing on educational institutions for the Jewish population. The Arab education system faced numerous difficulties, including insufficient funding, lack of qualified personnel and teaching materials. It remained significantly behind the Jewish system, which contributed to the growth of social tensions between the two communities. The educational process in Palestine was becoming increasingly politicised. Jewish and Arab schools were partly becoming centres of national consciousness, which contributed to the escalation of the conflict between the two communities. The uneven development of the educational systems of the Jewish and Arab communities in the interwar period laid the groundwork for further conflicts in the region. Differences in the level of education and cultural values of the two communities contributed to the formation of separate identities, which made it difficult to reach a compromise in the future.*

Key words: *Palestine, education, British Mandate, interwar period.*

Постановка проблеми. Міжвоєнний період в історії Палестини, коли регіон перебував під мандатом Великобританії, характеризувався значними політичними, соціальними та економічними зрушеннями, які мали глибокий вплив на розвиток освітніх інституцій. Дослідження цієї теми дозволяє глибше зрозуміти, як зовнішні впливи та внутрішні процеси формували систему освіти в Палестині. Освіта є важливим інструментом формування національної ідентичності та суспільних цінностей. Вивчення розвитку освіти в Палестині в зазначений період допоможе зрозуміти, як вона впливала на становлення національної свідомості палестинських арабів та стосунки з представниками єврейської общини. Дослідження розвитку освіти в Палестині в міжвоєнний період надасть нові дані, розширить наявні наукові знання щодо історії освіти й сприятиме кращому розумінню сучасних проблем і викликів, з якими стикається система освіти в регіоні Близького Сходу.

Аналіз досліджень. Історіографія цієї теми використовує різні методологічні підходи: від традиційного описового характеру до більш сучасних соціокультурних і постколоніальних підходів. Більшість досліджень розпочинаються з аналізу британського мандату над Палестиною, який було встановлено після Першої світової війни згідно з рішенням Ліги Націй. У цьому контексті значну увагу приділяють політичним умовам, які визначали розвиток освіти. Однією з ключових тем є взаємодія британської адміністрації з різними етнічними і релігійними громадами, що існували в Палестині, а також як це впливало на освітню політику.

Зокрема, американська дослідниця і політичний теоретик сучасного Близького Сходу Сюзанна Шнайдер влучно окреслює маловивчену низку питань щодо політичних цілей та внутрішніх суперечностей освітньої політики Британського мандату. Шнайдер досліджує, яким чином британські чиновники втручалися в реформування ісламської традиції та регулювання єврейської традиції, оскільки це стосувалося державної шкільної освіти як інструменту

для просування своїх колоніальних планів у Палестині (Schneider, 2013). Єврейський історик Ісмаель Абу-Саад цілком слушно зауважує про те, що освіту неможливо ефективно вивчати чи розвивати у відриві від історії народу, якому вона покликана служити, особливо в такому суперечливому моменті, що стосується палестинської проблеми. Тому, на його думку, розгляд цього питання слід починати з огляду історичного та політичного контексту, який створює важливе тло для вивчення ключових сучасних проблем у палестинській арабській освіті (Abu-Saad, 2006).

Така проблема не отримала значної уваги в українській історичній науці, що свідчить про брак досліджень у цій сфері.

Загалом, аналіз історіографії з теми дослідження показує складність і багатогранність цього питання. Вона охоплює різні аспекти, від політичних умов і до соціальних трансформацій, що визначали освітні процеси в Палестині.

Мета статті – аналіз процесів розвитку системи освіти в Палестині в міжвоєнний період (1918–1939) у контексті соціально-політичних змін цього етапу, зокрема впливу британського мандату, а також виявлення ролі освіти у формуванні національної ідентичності та суспільного розвитку палестинського населення в досліджуваній період.

Виклад основного матеріалу. З 1516 р. і до 1917 р. Палестина була частиною Османської імперії. У XIX столітті в Європі почалося піднесення сіонізму, політичного національного руху єврейського народу, який прагнув створити єврейську державу в Палестині. Наприкінці XIX століття розпочалася масова сіоністська імміграція на палестинські землі. Під час Першої світової війни османи були витіснені з більшої частини регіону Британською імперією. (Brosco, Félix Sánchez and Trad, Jumana, 2011). За наслідками війни відбувся розпад Османської імперії та запровадження Лігою Націй мандатної системи для зовнішнього управління над колишніми османськими володіннями.

Мандатна влада, призначена міжнародним органом, мала розглядати підмандатну територію як тимчасову довіру і дбати про добробут та розвиток її населення. 24 липня 1922 року Ліга Націй офіційно затвердила Великій Британії мандат на Палестину. Визнаючи «історичний зв'язок єврейського народу з Палестиною», Великобританія була покликана сприяти створенню єврейського національного дому в Палестині – Ерец-Ізраель (Землі Ізраїлю). (British Palestine Mandate: History & Overview...).

Отримавши мандат на Палестину, британці взяли під свій безпосередній контроль колишні державні школи Османської імперії та під номінальний контроль – безліч приватних шкіл (у тому числі започатковані сіоністськими організаціями), де викладання проводилося декількома мовами і які почасти утримувалися політичними, благодійними чи місіонерськими групами з-за кордону. Нагляд за такою контрастною соціальною структурою сам по собі був складним завданням, але його ще більше ускладнювали особливі умови Мандату. Зокрема, Стаття 15 гарантувала, «щоб усім була забезпечена повна свобода совісті та вільне відправлення всіх форм культу, за умови лише підтримання громадського порядку та моралі. Між мешканцями Палестини не повинно бути ніякої дискримінації за ознакою раси, релігії або мови. Жодна особа не може бути вислана з Палестини лише на підставі її релігійних переконань. Не може бути заперечене або порушене право кожної громади на утримання власних шкіл для навчання своїх членів рідною мовою за дотримання таких освітніх вимог загального характеру, які можуть бути встановлені Адміністрацією» (The Palestine Mandate. Lillian Goldman...).

На перший погляд, вищезгадана стаття просто пропонує законодавче визнання османської системи міллетів, в якій релігійні меншини мали значну автономію в освітніх питаннях. Однак, на відміну від османських часів, коли численні приватні заклади доповнювали беззаперечну державну сферу, мандатний уряд вирішив натомість визнати як арабську, так і сіоністську шкільну систему державними установами, кожна з яких мала власну офіційну мову, директора з питань освіти та адміністративний апарат. У цьому сенсі освітня політика, прийнята урядом, замість того, щоби просто зберегти систему міллетів як продовження ста-

тус-кво, фактично була направлена на розширення її державних меж та без її пристосування до позаконфесійного публічного простору (Schneider, 2013).

Палестина зазнала найбільшого британського контролю над освітою, оскільки британські колоніальні чиновники займали вищі ешелони освітньої бюрократії, нібито для того, щоб унеможливити скарги на упередженість із боку єврейської чи арабської громад (Kalisman, 2022). Тому для британської цивільної адміністрації мандатного уряду відновлення освіти було пріоритетним завданням. У великих містах були знову відкриті школи, що існували раніше, в Єрусалимі були засновані навчальні коледжі для чоловіків і жінок, а арабська мова стала мовою викладання. На початку дії мандату між трьома релігійними громадами існував освітній дисбаланс. Пропорційно менше відвідувало школу мусульманських дітей, аніж арабських чи єврейських дітей-християн. Побіжно, за першими тодішніми висновками британської адміністрації, відвідуваність шкіл серед мусульманських дітей значно зросла (Broso, Félix Sánchez and Trad, Jumana, 2011).

Система освіти, доступна для арабської палестинської молоді, включала приватні, місіонерські та державні школи. Державні школи перебували під управлінням британців і розташовувалися в сільській місцевості, де проживало дві третини арабського населення. Школи почасти не були доступними за відсутності коштів у батьків; більшість учителів не були кваліфікованими, а навчальна програма була побудована так, щоби відповідати колоніальному порядку денному. Британська адміністрація контролювала доступ учнів до якісної освіти, створивши дві освітні системи. Одна з них базувалася на сільському господарстві для сільської молоді, а інша – на професійній підготовці для міських учнів. Більшість сільських шкіл пропонували навчання лише до 4-го класу, у свою чергу класи були переповнені, різновікові та багатокласні (Habashi, 2023).

Британський підмандатний уряд безпосередньо керував державною шкільною системою, палестинські араби не мали можливості впливати на неї або контролювати її. Офіційно навчання в початковій школі тривало 7 років, а в середній школі – ще 4 роки. На практиці початкова школа зазвичай тривала лише 5 або 6 років. Початкова освіта була загальною для арабських хлопчиків, принаймні протягом кількох років. Освіта для дівчаток, особливо в селах і бедуїнських племенах, була менш поширена (Abu-Saad, 2006). Британська адміністрація інвестувала мінімум коштів у початкові школи, причому на села припадало 50% витрат, тоді як на міські школи не виділялося жодних коштів (Habashi, 2023). У звіті від 1 жовтня 1930 року, підготовленого британським державним службовцем Джоном Хоупом Сімпсоном, зазначалося: «Єврейське населення чудово забезпечене освітніми закладами, і майже 100 відсотків єврейських дітей відвідують єврейські школи. Вони утримуються єврейською владою за допомогою невеликого гранту від уряду, і в єврейських колах часто скаржаться на те, що цей грант обмежений 20 000 фунтів стерлінгів...» (Hope Simpson Report, 1930). Натомість: «...Освіта арабів представляє зовсім іншу картину. Сільське арабське населення, <...> на середину 1930 року становило 478 390 осіб <...>, щонайменше 20 відсотків арабського населення сіл становлять діти шкільного віку. Це дає понад 95 000 дітей. З них, <...> навчаються лише 12 539, або 13,2 відсотка» (Hope Simpson Report, 1930).

Водночас у британських колоніальних колах розвивалися нові освітні тенденції – значною мірою у відповідь на невдачі політики в Індії та Єгипті, – які підкреслювали психологічну шкоду та політичні потрясіння, спричинені «літературною освітою» англійською мовою. Доктрина освіти «рідною мовою» була переконливішою альтернативою і привернула увагу Гамфрі Боуена, директора департаменту освіти у 1920–1936 роках. Остерігаючись повторення минулих помилок, Боуен пропагував «правильний вид» освіти: початкова освіта переважала над середньою, сільськогосподарська і технічна – над літературною, а викладання здійснювалося арабською, а не англійською мовою (Schneider, 2013).

Сам Г. Боуен і Британська імперія загалом мали великий досвід у формуванні таких «освітніх вимог», як це було передбачено Мандатом. Пропрацювавши двадцять років у Міністерстві освіти Єгипту під керівництвом лорда Евеліна Кромера, єгипетського Генерального

контролера, Боуен знав, який потенціал має система освіти для консолідації націоналістичних ідентичностей і розпалювання антианглійських настроїв. Сам Е. Кромер у своїх спогадах критично згадував про те, що «суто літературна освіта [для індійських студентів]» призвела до «катастрофічного результату» – класу незадоволених, безробітних індійських інтелектуалів, які висловлювали свої думки за допомогою західної націоналістичної риторики (Lynch, 2023).

Освітня філософія Боуена зосереджувалася на просуванні сільськогосподарської освіти в сільській місцевості, і він був зацікнений на тому, щоби навчити палестинських фелаків сучасним сільськогосподарським практикам, вірячи, що це спричинить соціальну революцію. Тому в 1931 році для навчання вчителів сучасним сільськогосподарським навичкам неподалік від містечка Кфар-Тавор була заснована Сільськогосподарська школа. В одному з річних звітів Боуена стверджувалося, що його освітня політика була спрямована на те, щоби запобігти урбанізації «сільського хлопця», його освіченості, а згодом – «безробітному або непрацевдатному» і схильному до націоналізму. Цю мету – стримати політичні та націоналістичні амбіції учнів – планувалося досягти за допомогою сільської навчальної програми, орієнтованої на сільське господарство. За задумом Боуена, «сільський хлопець» мав отримати освіту, а потім стати слухняним сільським робітником, фермером чи ремісником, тобто оволодіти професіями, далекими від вирішальних націоналістичних змагань у міських центрах, таких як Єрусалим та Яффо, у міжвоєнний період. Звідси випливає, що британська освітня політика заохочувала палестинських фелаків задовольнятися сільським господарством, і водночас британці сприяли розвитку сіоністської промисловості та поселень у містах (Lynch, 2023).

Помічником директора Департаменту освіти в 1921 році було призначено Джорджа Антоніуса (1891–1942), який народився в Лівані і виріс в Єгипті та мав диплом Королівського коледжу в Кембриджі (*Betrayal of Palestine...*, 2002). Перебуваючи на посаді, він намагався реформувати департамент освіти; з цією метою, ним було подано декілька звітів і рекомендацій, але вони не були схвалені британським верховним комісаром. У 1927 році його було переведено з Департаменту освіти до Секретаріату уряду Палестини. У 1930 році Антоніус пішов у відставку з мандатного уряду і розпочав свою наукову діяльність в Інституті поточних міжнародних справ у Нью-Йорку. У 1931 році він став неофіційним радником з місцевих справ британського Верховного комісара в Палестині й почав працювати над історією витоків арабського націоналізму (Abdul Hadi, 2006).

У 1938 році Дж. Антоніус опублікував книгу «Арабське пробудження», в якій було оприлюднено документи, зокрема британське листування з лідерами Арабського повстання, які він представив як доказ того, що Палестина насправді була обіцяна арабам. Звідси Антоніус робив висновок про те, що британська політика сприяння створенню єврейського національного дому була зрадою. Невдовзі, як вважається багатьма дослідниками, саме «Арабське пробудження» забезпечило значною мірою моральну основу для відмови Великобританії від політики підтримки єврейського національного осередку в Палестині в 1939 році (*Betrayal of Palestine...*, 2002).

Незважаючи на відповідний контроль з боку британських мандатних органів, школи з часом стали осередком націоналізму. Спочатку деякі арабські вчителі неформально впроваджували краєзнавство у своїх класах. Згодом такі арабські викладачі, як Халіл Тотат і Аль-Боргуті намагалися опублікувати підручник з історії Палестини, однак чиновники відмовилися забезпечити їх видання. Вже наприкінці 20-х років ХХ ст. учні брали участь у численних політичних заворушеннях, а деякі вчителі приєднувалися до опору. До 1936 року в школах було створено понад 3344 бойскаутські загони. Ці загони почасти підтримували арабські палестинські національні настрої, перешкоджаючи поліції та контролюючі страйки, бойкоти тощо. Щоб обмежити присутність бойскаутів у суспільстві, британці заборонили членам загонів носити їхню форму на публіці. Ця заборона була визнанням того, що британська влада втратила контроль над скаутингом, а також того, що скаутинг переосмислив британську шкільну програму підпорядкування і суспільний простір між школою та громадою (Habashi, 2023).

Британський мандатний уряд брав безпосередню участь у придушенні націоналістичних протестів у шкільній системі, що свідчить про відкриті заходи, вжиті для стриму-

вання палестинського арабського націоналізму. Зокрема, палестинські арабські студенти, які навчалися в чоловічому навчальному коледжі в Єрусалимі, організували націоналістичні протести проти приїзду лорда Бальфура в 1925 році, який приїжджав до міста на відкриття Єврейського університету. Ці студенти співали націоналістичні пісні й розмахували арабськими прапорами. І коли політична агітація вийшла з-під контролю, уряд втрутився і вирішив закрити коледж. Студентів відправили додому під конвоєм поліції і дозволили їм повернутися лише після того, як через кілька тижнів усі вони підписали умову «підкорятися коледжу» і не брати участь у подальших страйках. На думку Боуена, лідери протесту на факультеті мали намір «прищепити арабській молоді палкий націоналізм, який би проявився в активних діях» (Lynch, 2023). Для розслідування причин страйків та заворушень серед палестинських арабів і євреїв у 1936 році британським урядом була створена Комісія під керівництвом Роберта Піла. Результатом її діяльності став звіт від 1937 року, в розділі V якого було зроблено такий висновок: «Як і єврейський націоналізм, арабський націоналізм стимулюється системою освіти та зростанням молодіжного руху». У звіті було звинувачено, хоча й перебільшено, вчителів у тому, що вони створювали «семінарії арабського націоналізму» у своїх класах (British Palestine Mandate..., 1937).

Незважаючи на британський контроль, репресії та нагляд, система освіти виявилася нездатною обмежити поширення націоналістичної свідомості серед палестинських студентів. За словами сучасного палестино-американського історика Рашида Халіді, вже у 1923 році палестинські студенти дізнавалися, що географічно Палестина існує незалежно від арабського світу. Професор Сабрі Шаріф Абд аль-Хаді, який викладав у той час географію в середній школі Наблуса, написав підручник під назвою «Природна географія Сирії та Палестини». Викладання географії дозволило студентам уявити карту нації, до якої вони себе асоціювали, що є важливим компонентом національної ідентичності. Окрім географії, в чоловічому навчальному коледжі в Єрусалимі та інших середніх школах палестинські національні настрої проявлялися в різноманітних діалогах, що відбувалися в культурних та освітніх товариствах. Професор історії і націоналістичний активіст Дарвіш аль-Мікдаді, який викладав у чоловічому коледжі та брав участь у його дискусійному клубі, вже тоді попереджав студентів про сіоністську загрозу, з якою зіткнулася країна. На загал просвітительство вищезгаданих інтелектуалів підривало британську гегемонію над системою освіти, яка не надавала значного представництва палестинській арабській громаді (Lynch, 2023).

Висновки. Розвиток системи освіти в Палестині в міжвоєнний період був складним і багатограним процесом, який відображав національні та соціально-політичні реалії того часу. Значний вплив на розвиток освіти в Палестині мав британський мандат. Влада намагалася реформувати систему освіти відповідно до західних стандартів, але цей процес відбувався повільно і нерівномірно, оскільки британці не приділяли достатньої уваги розвитку арабської освіти, зосередившись на освітніх закладах для єврейського населення. Арабська система освіти стикалася з численними труднощами, зокрема з недостатнім фінансуванням, браком кваліфікованих кадрів і навчальних матеріалів. Вона залишалася значно відсталою порівняно з єврейською системою, що сприяло зростанню соціальної напруги між двома громадами. Освітній процес у Палестині ставав дедалі більш політизованим. Єврейські та арабські школи почасти ставали осередками національної свідомості, що сприяло загостренню конфлікту між двома громадами. Нерівномірність розвитку освітніх систем єврейської та арабської громад у міжвоєнний період заклала підвалини для подальших конфліктів у регіоні. Відмінності в рівні освіти та культурних цінностях двох громад сприяли формуванню окремих ідентичностей, що ускладнювало досягнення компромісу в майбутньому.

Перспективним напрямом дослідження можуть бути розвідки зв'язків між освітніми системами Палестини і сусідніх країн, як-от Єгипет, Ліван, Сирія, а також з Європою.

Джерела та література

- Abdul Hadi, Mahdi.** (2006). George Antonius. A Biographic Dictionary. 2nd ed., revised and updated. Jerusalem: Passia Publication. URL: <https://www.palquest.org/en/biography/6571/george-antonius>
- Abu-Saad, Ismael.** (2006). Introduction: A Historical Context of Palestinian Arab Education. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0002764205284717>
- Betrayal of Palestine The Story of George Antonius by Susan Silsby Boyle. Reviewed by Martin Kramer. (2002). URL: <https://www.meforum.org/1451/betrayal-of-palestine>
- British Palestine Mandate: History & Overview (1922–1948). URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-the-british-palestine-mandate>
- British Palestine Mandate: Text of the Peel Commission Report (July 1937). URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/text-of-the-peel-commission-report>
- Broco, Félix Sánchez and Trad, Jumana.** (2011). Education in the Palestinian territories. URL: https://cemofps.org/publicaciones/searchb0b0.html?content_search=F%C3%A9lix+S%C3%A1nchez+Broco+and+Jumana+Trad
- Habashi, Janette.** (2023). Palestinian youth political socialisation and the British mandate. URL: <https://theacademic.com/british-mandate-and-palestinian-youth/>
- Hope Simpson Report (1930). URL: <https://ecf.org.il/issues/issue/1461>
- Kalisman, Hilary Falb.** (2022). Teachers as State-Builders: Education and the Making of the Modern Middle East. Princeton: Princeton University Press, 2022. xxi + 274 pages.
- Lynch, Ryan.** (2023). Pedagogy Weaponized: British Education Policies in Mandatory Palestine (1918–1939). URL: <https://rlynch-40571.medium.com/education-as-a-weapon-british-education-policies-in-mandatory-palestine-1918-1939-f252d0371a70>
- Schneider, Suzanne.** (2013). Monolingualism and Education in Mandate Palestine. URL: <https://www.palestine-studies.org/en/node/78527>
- The Palestine Mandate. Lillian Goldman Law Library. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/palmanda.asp#art15

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Галів, М. (2024). Радянська репресивна політика на Дрогобиччині в іменах (1941 р.): нове джерело. *Українські історичні студії*, 16(58). 98–115. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.11>

РАДЯНСЬКА РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА НА ДРОГОБИЧЧИНІ В ІМЕНАХ (1941 Р.): НОВЕ ДЖЕРЕЛО

Анотація. У статті проаналізовано й опубліковано невідомий документ радянських силових органів (1944 р.), в якому подано список особового складу УНКДБ Дрогобицької області впродовж 1941–1944 рр. **Мета статті** – проаналізувати документ щодо історії радянської репресивної політики на Дрогобиччині (колишня Дрогобицька область) у 1939–1941 рр. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосуванні джерелознавчих методів, зокрема методу внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що до наукового обігу вперше вводиться нове історичне джерело. **Висновки.** Таким чином, оприлюднений документ «Рабочий список личного состава УНКГБ Дрогобычской области на период Великой Отечественной войны. За 1941–44», що датований 1944 р., містить перелік працівників УНКДБ Дрогобицької області з посадами саме станом на 1941 р. та подальші функціональні обов'язки, які вони виконували впродовж німецько-радянської війни. Документ не має підпису, встановити авторство немає змоги. Очевидно, що такі дані за вказівкою вищого керівництва зібрав та зафіксував працівник кадрової служби. Документ написаний від руки. За почерком можемо зробити висновок, що його писала одна людина. Однак окремі уточнення робила щонайменше ще одна особа (почерки значно відрізняються). Спочатку список укладався в алфавітному порядку, а відтак доповнювався. Документ готувався з доступної інформації, тому до нього увійшли лише основні відомості – прізвище, ім'я, по батькові, військове звання, посада в Дрогобицькому обласному УНКДБ на 1941 р. та подальше виконання функцій у період 1941–1944 рр. Безумовно, що документ є важливим інформативним джерелом до розкриття проблеми персоналізації репресивних заходів на Дрогобиччині (1939–1941 рр.), адже за кожним злочинцем, вчиненим радянською адміністрацією, стояли конкретні імена, і невідворотність покарання вимагає їх оприлюднення та фіксації. Документ публікується мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Ключові слова: Дрогобиччина, Дрогобицька область, кадри, УНКДБ, репресії, німецько-радянська війна.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational and Personnel Work, Human Resources and Defense Planning of the Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

To cite this article: Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2024). Radianska represyivna polityka na Drohobychchyni v imenakh (1941 r.): nove dzherelo [Soviet repressive policy in Drohobych region in names (1941): a new source]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 98–115. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.11> [in Ukrainian].

SOVIET REPRESSIVE POLICY IN DROHOBYCH REGION IN NAMES (1941): A NEW SOURCE

Summary. *There have been analyzed and published an unknown document of the Soviet security agencies (1944) in the article, which provided a list of the personnel of the UNKDB of Drohobych region during 1941–1944. The purpose of the research is to analyze and publish a document related to the history of the Soviet repressive policy in Drohobych region (former Drohobych region) in 1939–1941. The methodology of the research is based on the principles of historicism, scientific research, author’s objectivity, the application of source studies methods, in particular the method of internal criticism of sources. The scientific novelty of the publication lies in the fact that a new historical source is being introduced into scientific circulation for the first time. Conclusions.* Hence, “The Working List of Personnel of the UNKGB of Drohobych Region During the Period of the Great Patriotic War of the 1941–44”, which was published in 1944 and lists all the employees of the UNKDB of Drohobych region with their job positions as of 1941 and the subsequent functional duties they carried out during the German-Soviet War. There is no signature in the document, it is impossible to establish authorship. It is obvious that such data was collected and recorded by a personnel service employee at the direction of senior management. The document is handwritten. Taking into account the handwriting, we can come to a conclusion that it was written by one person. However, there were made individual clarifications by at least one other person (the handwriting is significantly different). The list was compiled in alphabetical order initially and then it was supplemented. Since the document was prepared using the information that was available, it only contained the most basic details, such as the surname, first name, patronymic, military rank, position in Drohobych regional UNKDB in 1941 and further performance of functions in the period of 1941–1944. Without a doubt, the document is a valuable source of information that sheds light on the issue of the repressive measures in Drohobych region (1939–1941). After all, there were specific names behind every crime committed by the Soviet administration. Due to the inevitability of punishment, it should be published and fixated. The document is published in the original language in compliance with the necessary archeographical requirements.

Key words: *Drohobychchyna, Drohobych region, cadres, UNKDB, repression, German-Soviet War.*

Постановка проблеми. Сучасна повномасштабна російсько-українська війна актуалізує необхідність відновлення історичної пам’яті, ставить перед істориками, політологами, психологами, філософами у відповідь на нові виклики потенційні завдання. Насамперед йдеться про необхідність повернення із забуття цілої низки імен Героїв, які в різні історичні періоди жертвували своїм життям у боротьбі за відновлення Української Держави. Повноцінне відкриття доступу до архівних установ України уможливило якісне виконання цього завдання. Водно-

час у край гостро стоїть необхідність відновлення історичної справедливості та розкриття імен осіб, які вчиняли злочини і, відповідно, повинні понести відповідальність, оскільки важливо, щоб будь-який злочин був розкритий, а злочинець покараний. Саме невідворотність покарання забезпечує від їх повторення в майбутньому.

Аналіз досліджень. Проблематика першої радянської заходу українських земель знайшла своє відображення в цілій низці ґрунтовних досліджень. Передусім відзначимо узагальнювальні праці Івана Біласа (Білас, 1994; Білас, 1994), Романа Подкура (Подкур, 2009; Подкур, 2011; Подкур, 2012), Володимира Сергійчука (Сергійчук, 2005; Сергійчук, 2004; Сергійчук, 2005; Сергійчук, 2005; Сергійчук, 2005; Сергійчук, 2003; Сергійчук, 2006), Олега Романіва та Інни Федущак (Романів, Федущак, 2002), Віктора Ченцова (Ченцов, 2000), Олега Бажана (Бажан, 2011), Юрія Шаповала (Шаповал, 2001) та ін. Теоретико-методологічне значення мають дослідження Володимира Барана (Баран, 2003), Дмитра Веденєєва та Олександра Лисенка (Веденєєв, Лисенко, 2010), Тамари Вронської та Олександра Лисенка (Вронська, Лисенко, 2017; Вронська, Лисенко, 2013), Олександра Лисенка (Лисенко, 2019; Лисенко, 2021) тощо. Уперше списки осіб (прокурорів, керівників НКВС, тюремників), причетних до масових репресій 1939–1941 рр. у Львівській і Дрогобицькій областях, були опубліковані в уже згадуваній книзі Олега Романіва та Інни Федущак (Романів, Федущак, 2002).

Безпосередньо проблематиці кадрів, структури, напрямів роботи НКВС-МВС, НКДБ-МДБ радянських силових органів на Дрогобиччині у 1939–1941 рр. і 1944–1953 рр. присвятили свої роботи: Василь Ільницький (Ільницький, 2018; Ільницький, 2021; Ільницький, 2017; Ільницький, 2014; Ільницький, 2015; Ільницький, 2011; Ільницький, 2015; Ільницький, 2019; Ільницький, 2018; Ільницький, 2020; Ільницький, 2018; Ільницький, 2016; Ільницький, 2018; Ільницький, 2019), Микола Галів (Ільницький, Галів, 2019; Галів, 2013; Галів, & Огар, 2021; Ільницький, Галів, Огар, 2021), Антоніна Бойчук, Роман Михаць (Галів, Михаць, & Бойчук, 2021), Анна Огар (Огар, Галів, 2020, с. 48–51), Марія Ярушак (Ярушак, Галів, 2020, с. 63–67) та ін. Окрема інформація, переважно мемуарного характеру, про діяльність НКВС і НКДБ у роки першої радянської окупації міститься в краєзнавчих нарисах.

Мета статті – проаналізувати й опублікувати історичний документ щодо радянської репресивної політики на Дрогобиччині (колишня Дрогобицька область) у 1939–1941 рр.

Виклад основного матеріалу. Першу радянську окупацію на Дрогобиччині 1939–1941 рр. цілком справедливо можна вважати одним із найбільш трагічних періодів в історії західноукраїнських земель. Безпосереднім наслідком цього стали тисячі репресованих місцевих мешканців (закатованих, розстріляних, ув'язнених, депортованих тощо). Вважаємо, що насамперед необхідно відновити імена цих загиблих, а відтак належно вшанувати їх пам'ять. Водночас, попри репресивний за своєю суттю характер радянської системи, безпосередні злочини вчиняли конкретні особи, які повинні понести персональну відповідальність. Саме тому вводимо до наукового обігу нове, досі невідоме історичне джерело зі списком особового складу УНКДБ Дрогобицької області (1941–1944 рр.). Перелік прізвищ укладач намагався впорядкувати за абеткою, однак цей принцип не був дотриманий в усіх випадках.

НКДБ було створено 3 лютого 1941 р. постановою ВКП(б). За нею НКВС розділявся власне на НКВС і НКДБ. Після цього, очевидно, почали формуватися структури в областях та районах. На новостворену структуру покладалися функції проведення розвідувальної роботи за кордоном, боротьба зі шпигунською та терористичною діяльністю, оперативна розробка і ліквідація антирадянських партій і контрреволюційних формувань тощо. Головною причиною створення цієї структури, звісно, було суттєве розширення обов'язків на новоокупованих західноукраїнських землях і країнах Балтії, де необхідно було оперативно провести радянську залицю та знищити будь-яку опозицію. Саме працівники цієї структури разом із працівниками інших структур (прокуратури, НКВС та ін.) брали безпосередню участь у репресіях проти місцевого населення. Нововіднайдений документ із персональним складом працівників НКДБ Дрогобицької області дає змогу персоналізувати цих осіб. Водночас із документу довідуємося про відверто низький якісний склад кадрів. Керівниками відділів призначали сержантів, лей-

тенантів і лишень одна особа в чині капітана очолювала обласне УНКДБ. У документі подано відомості про 421 працівника НКДБ Дрогобицької області. Наголосимо, що в списку згадуються райони Перемишль, Бірча, Лісько, Медика, які відповідно до адміністративно-територіального поділу 1941 р. входили до складу Дрогобицької області УРСР. У переліку відсутній начальник Медиківського РВ НКДБ. Очевидно, укладач не мав про нього інформації.

У праці публікуємо невідомий документ «Рабочий список личного состава УНКГБ Дрогобычской области на период Великой Отечественной войны за 1941–44», який зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ф. 8, оп. 14 (1985), спр. 3, 49 арк.). Документ написаний рукою в блокноті, без авторства. Припускаємо, що його підготував працівник кадрової служби. Публікуємо його у відповідності до оригіналу зі скороченнями та особливостями. Частина рукопису, які не вдалося прочитати, згідно з правилами археографії позначено [...].

Висновки. Таким чином, опублікований документ «Рабочий список личного состава УНКГБ Дрогобычской области на период Великой Отечественной войны. За 1941–44», датований 1944 р., містить перелік працівників УНКДБ Дрогобицької області з посадами саме станом на 1941 р. та подальші функціональні обов'язки, які вони виконували впродовж німецько-радянської війни. Документ не має підпису, встановити авторства немає змоги. Очевидно, що такі дані за вказівкою вищого керівництва зібрав та зафіксував працівник кадрової служби. Документ написаний від руки. За почерком можемо зробити висновок, що його писала одна людина, однак окремі уточнення робила щонайменше ще одна особа (почерки значно відрізняються). Спочатку список укладався в алфавітному порядку, а відтак доповнювався. Документ укладався з доступної інформації, тому до нього ввійшли лише основні відомості – прізвище, ім'я, по батькові, військове звання, посада в Дрогобицькому обласному УНКДБ на 1941 р. та подальше виконання функцій у період 1941–1944 рр. Безумовно, що документ є важливим інформативним джерелом до розкриття проблеми персоналізації репресивних заходів на Дрогобиччині (1939–1941 рр.), адже за кожним злочиним, учиненим радянською адміністрацією, стояли конкретні імена, і невідворотність покарання вимагає оприлюднення та їх фіксації. Документ публікується мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Джерела та література

- Бажан, О.** (2011). Репресивна діяльність органів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1, 156–234.
- Баран, В.** (2003). *Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Білас, І.** (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз*. У двох книгах. Київ: Либідь; Військо України. Книга друга: Документи та матеріали.
- Білас, І.** (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. У двох книгах. Київ: Либідь; Військо України. Кн. 1.
- Веденєєв, Д. В., & Лисенко, О. Є.** (2010). Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій. *Український історичний журнал*, 3, 4–29.
- Вронська, Т., & Лисенко, О.** (2017). Феноменологія війни: природа і цивілізаційно-гуманітарний вимір. *Сторінки воєнної історії України*, 19, 8–16.
- Вронська, Т. В., & Лисенко, О. Є.** (2013). Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України. *Український історичний журнал*, 1, 92–105.
- Галів, М.** (2013). Репресії проти службовців та інтелігенції Дрогобицької області у 1946 р.: історико-статистичний нарис. *Український націоналізм: історія та ідеї*, 2, 96–104.
- Галів, М., & Огар, А.** (2021). Радянські репресії проти духовенства Греко-католицької церкви у 1944–1947 рр. (на прикладі біографії о. Івана Котіва). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 319–341.
- Галів, М., Михаць, Р., & Бойчук, А.** (2021). Політика пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі (1991–2020 рр.): за матеріалами періодичних видань. *Проблеми гуманітарних наук: збірник нау-*

- кових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія *Історія*, 8/50, 334–363.
- Ільницький, В.** (2017). Документи до історії нацистських органів безпеки у Дрогобичі (1941–1944). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, 2017, спецвипуск III*, 393–421.
- Ільницький, В.** (2021). Кадровий склад управлінь НКДБ–МДБ Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської, Чернівецької областей УРСР (за штатними розстановками кадрів 1944, 1947, 1950 рр.). *Літопис Волині*, 25, 29–38.
- Ільницький, В.** (2016). Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В.** (2015). Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 13, 21–45.
- Ільницький, В.** (2011). Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*, 2 (37) 47–82.
- Ільницький, В.** (2014). Форми і методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XVII–XVIII*, 366–375.
- Ільницький, В.** (2015). Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*, 24, 101–107.
- Ільницький, В., Галів, М., & Огар, А.** (2021). Виявлення та розробка радянськими репресивно-каральними органами працівників колишніх румунських розвідувальних і контррозвідувальних структур в Україні (1944–1951). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 34, 130–147.
- Ільницький, В., & Галів, М.** (2019). Українські, польські, єврейські учителі та учні Дрогобиччини як об'єкт радянських репресій (1939–1941 рр.). *Молодь і ринок*, 8, 32–37.
- Лисенко, О.** (2019). Вороги чи свідки: покарання співробітників УНКВС по Чернігівській області після завершення Великого терору. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (51), 194–219.
- Лисенко, О.** (2021). Маніпуляція компрометуючою інформацією як метод фальсифікації слідства в умовах Великого терору (на прикладі архівно-кримінальної справи на А. Геплера). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (55), 163–185.
- Огар, А., & Галів, М.** (2020). Репресії проти інтелігенції Дрогобицької області у 1946 р. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти*, 48–51.
- Подкур, Р.** (2012). Регіональні особливості «Великого терору» 1937–1938 рр. на західному кордоні СРСР–УРСР (на матеріалах Поділля). *Краєзнавство*, 1, 75–85.
- Подкур, Р.** (2009). Органи державної безпеки СРСР у процесі реабілітації середини 1950-х років. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 15, 310–317.
- Подкур, Р.** (2011). Створення архівних підрозділів радянських органів державної безпеки (1920 – початок 1940-х рр.). *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*, 1, 34–62.
- Романів, О., & Федущак, І.** (2002). *Західноукраїнська трагедія 1941*. Львів – Нью Йорк.
- Сергійчук, В.** (2003). *Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху*. Київ: Українська видавнича спілка.
- Сергійчук, В.** (2006). *Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА*. Видання друге, доповнене. Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г : Волинь. 1939–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г : Закерзоння. 1939–1947 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г : Наддніпрянина. 1941–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г : Поділля. 1939–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г : Прикарпаття. 1939–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Ченцов, В.В.** (2000). *Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки*. Тернопіль.
- Шаповал, Ю.** (2001). *Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії*. Київ: Генеза.

- Ярушак, М., & Галів, М.** (2020). Репресії проти студентської молоді Дрогобицької області (1946–1947 рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти*, 63–67.
- Ілнєтський, В.** (2018). Spotting and liquidation of Ukrainian, Polish and Jewish organizations in Drohobych by soviet repressive units (1940). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 120–150.
- Ілнєтський, В., & Телвак, В.** (2018). Operative investigations of the participants of Ukrainian liberation movement in Romanian people's republic (1955–1957) by the soviet repressive bodies. *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, XXIII, 34 (2), 97–108.
- Ілнєтський, В., & Галів, М.** (2020). Structure and activities of Romanian intelligence and counterintelligence bodies in Transnistria (1941–1944) (based on SSA SSU). *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, XXV, 1 (37), 107–124.
- Ілнєтський, В., & Галів, М.** (2019). The struggle of soviet repressive and punitive organs against former Romanian intelligence and counterintelligence structures in Ukraine (1944–1951). *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, XXIV, 2 (36), 103–118.
- Ілнєтський, В., & Кантор, Н.** (2019). Establishment of the soviet administration in the Carpathian region through the use of the open forms of punishment (1944–1954). *Східноєвропейський історичний вісник*, 10, 181–192.
- Ілнєтський, В., & Кантор, Н.** (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Carpathian Krai of the OUN (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 173–180.
- Ілнєтський, В., & Телвак, В.** (2018). The Romanian vector of the activity of the OUN's Carpathian area (the 1940s – beginning of the 1950s): on the cooperation of the Ukrainian and Romanian underground. *Danubius*, XXXVI, 217–234.

References

- Bazhan, O.** (2011). Represyivna diialnist orhaniv VUNK–DPU–NKVS–KDB na Kyivshchyni u 1919–1980-ti rr. [Repressive activities of the VUNK–DPU–NKVS–KGB bodies in the Kyiv region in 1919–1980s.]. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1, 156–234 [in Ukrainian].
- Baran, V.** (2003). *Ukraina: novitnia istoriia (1945–1991 rr.) [Ukraine: recent history (1945–1991)]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994a). *Represyivno-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz [The repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical analysis]*. U dvokh knykh. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy. Knyha druha : Dokumenty ta materialy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). *Represyivno-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical analysis]*. U dvokh knykh. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy. Kn. 1 [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D. V., & Lysenko, O. Ye.** (2010). Ukraina u Druhii svitovii viini: deiaki pytannia teorii, metodologii y suspilnykh refleksii [Ukraine in the Second World War: some issues of theory, methodology and social reflections]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 4–29 [in Ukrainian].
- Vronska, T., & Lysenko, O.** (2017). Fenomenolohiia viiny: pryroda i tsyvilizatsiino-humanitarnyi vymir [Phenomenology of war: nature and civilization-humanitarian dimension]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 19, 8–16 [in Ukrainian].
- Vronska, T. V., & Lysenko, O. Ye.** (2013). Tiurny v natsyystskii karalno-represyvni systemi na okupovanii terytorii Ukrainy [Prisons in the Nazi punitive and repressive system in the occupied territory of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 92–105 [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2013). Represii proty sluzhbovtziv ta intelihentsii Drohobytskoi oblasti u 1946 r.: istorychko-statystychnyi narys [Repressions against employees and intelligentsia of Drohobych region in 1946: historical and statistical essay]. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei*, 2, 96–104 [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Ohar, A.** (2021). Radianski represii proty dukhovenstva Hreko-katolytskoi tserkvy u 1944–1947 rr. (na prykladi biohrafii o. Ivana Kotiva) [Soviet repression against the clergy of the Greek Catholic Church in 1944–1947 (on the example of the biography of Father Ivan Kotiv)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii*, 6/48, 319–341 [in Ukrainian].
- Haliv, M., Mykhats, R., & Boichuk, A.** (2021). Polityka pam'iaty shchodo radianskykh represii u Drohobychi (1991–2020 rr.): za materialamy periodychnykh vydan [The politics of memory regarding the Soviet repressions in Drohobych (1991–2020): based on the materials of periodicals]. *Problemy*

- humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii, 8/50, 334–363 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2017). Dokumenty do istorii natsystrykykh orhaniv bezpeky u Drohobychi (1941–1944) [Documents on the history of the Nazi security agencies in Drohobych (1941–1944)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk, 2017, spetsvyypusk III, 393–421 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2021). Kadrovyi sklad upravlin NKDB–MDB Drohobyt'skoi, Zakarpatskoi, Stanislavskoi, Chernivets'koi oblasti URSS (za shtatnyimi rozstanovkamy kadriv 1944, 1947, 1950 rr.) [Personnel of the NKGB-MDB departments of the Drohobyt'sk, Zakarpattia, Stanislavsk, and Chernivtsi regions of the Ukrainian SSR (according to staffing lists of 1944, 1947, 1950)]. *Litopys Volyni, 25, 29–38 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2015). Radianski karalno-represyivni orhany: osoblyvosti formuvannia v Karpatskomu kraii [Soviet punitive and repressive bodies: peculiarities of formation in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 13, 21–45 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2011). Stvorennia ta diialnist u zakhidnykh oblastiakh URSS radianskykh paramilitarynykh formuvan (1944–1954 rr.) [Creation and activity of Soviet paramilitary formations in the western regions of the Ukrainian SSR (1944–1954)]. *Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB, 2 (37), 47–82 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2014). Formy i metody borotby radianskykh represyivnykh orhaniv proty pidpillia u Drohobyt'skii okruzi OUN (1945–1952) [Forms and methods of the struggle of Soviet repressive bodies against the underground in the Drohobyt'sk district of the OUN (1945–1952)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk, XVII–XVIII, 366–375 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V.** (2015). Formy ta zasoby ideolohichnoi roboty radianskoi administratsii spriamovani proty pidpillia u Karpatskomu kraii OUN u druii polovyni 1940-kh rr. [The forms and means of ideological work of the Soviet administration were directed against the underground in the Carpathian region of the OUN in the second half of the 1940s.]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Serii: Istorychni nauky, 24, 101–107 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V., Haliv, M., & Ohar, A.** (2021). Vyiavlennia ta rozrobka radianskymy represyivno-karalnymy orhanamy pratsivnykiv kolyshnykh rumunskykh rozviduvalnykh i kontrozviduvalnykh struktur v Ukraini (1944–1951) [Identification and development of former Romanian intelligence and counter-intelligence structures in Ukraine by Soviet repressive and punitive bodies (1944–1951)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 34, 130–147 [in Ukrainian].*
- Ilytskyi, V., & Haliv, M.** (2019). Ukrainski, polski, yevreiski uchyteli ta uchni Drohobychchyny yak ob'iekt radianskykh represii (1939–1941 rr.) [Ukrainian, Polish, and Jewish teachers and students of Drohobychchyna as an object of Soviet repression (1939–1941)]. *Molod i rynok, 8, 32–37 [in Ukrainian].*
- Lysenko, O.** (2019). Vorohy chy svidky: pokarannia spivrobotnykiv UNKVS po Chernihivskii oblasti pislia zavershennia Velykoho teroru [Enemies or witnesses: punishment of UNKVS employees in Chernihiv region after the end of the Great Terror]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB, 1 (51), 194–219 [in Ukrainian].*
- Lysenko, O.** (2021). Manipulatsiia komprometuiuchoiu informatsiieiu yak metod falsyfikatsii slidstva v umovakh Velykoho teroru (na prykladi arkhivno-kryminalnoi spravy na A. Hepliera) [Manipulation of compromising information as a method of falsifying the investigation in the conditions of the Great Terror (on the example of the archive-criminal case against A. Heplyer)]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB, 1 (55), 163–185 [in Ukrainian].*
- Ohar, A., & Haliv, M.** (2020). Represii proty intelihentsii Drohobyt'skoi oblasti u 1946 r. [Repression against the intelligentsia of the Drohobyt'sk region in 1946]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom VIII: dialoh u rozvytku nauky ta osvity, 48–51 [in Ukrainian].*
- Podkur R.** (2012). Rehionalni osoblyvosti “Velykoho teroru” 1937–1938 rr. na zakhidnomu kordonii SRSR–URSS (na materialakh Podillia) [Regional features of the “Great Terror” of 1937–1938 on the western border of the USSR–UR (based on the materials of Podillia)]. *Kraieznavstvo, 1, 75–85 [in Ukrainian].*
- Podkur, R.** (2009). Orhany derzhavnoi bezpeky SRSR u protsesi reabilitatsii seredyny 1950-kh rokiv [State security bodies of the USSR in the process of rehabilitation of the mid-1950s.]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka, 15, 310–317 [in Ukrainian].*

- Podkur, R.** (2011). Stvorennia arkhivnykh pidrozdiliv radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1920 – pochatok 1940-kh rr.) [Creation of archival divisions of the Soviet state security bodies (1920 – early 1940s)]. *Z arkhiviv VUChK, HPU, NKVD, KHB, 1*, 34–62 [in Ukrainian].
- Represii v Ukraini (1917–1990 rr.): Naukovo-dopomizhnyi bibliohrafichni pokazhchyk** [Repressions in Ukraine (1917–1990): Scientific and auxiliary bibliographic index] (2007). / Avt.-upor. Ye. K. Babych, V. V. Patoka; avt. Vstup. Statti S. I. Bilokin. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Romaniv, O., & Fedushchak, I.** (2002). *Zakhidnoukrainska trahediia 1941* [The Western Ukrainian tragedy of 1941]. Lviv – Niu York [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2003). *Sami sebe zvoiuvaly. Diialnist vynyshchuvalnykh batalioniv proty ukrainskoho nationalno-vyzvolnoho rukhu* [They conquered themselves. The activity of fighter battalions against the Ukrainian national liberation movement]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2006). *Tavruiuchy vyzvolnyi prapor. Diialnist ahentury ta spetsboivok NKVS-NKDB pid vyhliadom OUN-UPA* [Waving the liberation flag. Activities of agents and special forces of the NKVD-NKGB under the guise of OUN-UPA]. Vydannia druhe, dopovnene. Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh : Volyn. 1939–1955 rr.* [Ukrainian shift: Volyn. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh : Zakerzonnia. 1939–1947 rr.* [Ukrainian shift: Zakerzonnya. 1939–1947]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh : Naddnyprianshchyna. 1941–1955 rr.* [Ukrainian upheaval: Dniro region. 1941–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh : Podillia. 1939–1955 rr.* [Ukrainian shift: Podillia. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh : Prykarpattia. 1939–1955 rr.* [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Chentsov, V.V.** (2000). *Politychni represii v Radianskii Ukraini v 20-ti roky* [Political repressions in Soviet Ukraine in the 1920s]. Ternopil [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu.** (2001). *Ukraina XX stolittia: Osoby ta podii v konteksti vazhkoj istorii* [Ukraine of the 20th century: Persons and events in the context of difficult history]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Yarushak, M., & Haliv, M.** (2020). Represii proty studentskoi molodi Drohobytskoi oblasti (1946–1947 rr.) [Repression against the student youth of the Drohobytz region (1946–1947)]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom VIII: dialoh u rozvytku nauky ta osvity*, 63–67 [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2018). Spotting and liquidation of Ukrainian, Polish and Jewish organizations in Drohobych by soviet repressive units (1940). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 7, 120–150 [in English].
- Ilytskyi, V., & Telvak, V.** (2018). Operative investigations of the participants of Ukrainian liberation movement in romanian peoples republic (1955–1957) by the soviet repressive bodies. *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, XXIII, 34 (2), 97–108 [in English].
- Ilytskyi, V., & Haliv, M.** (2020). Structure and activities of romanian intelligence and counterintelligence bodies in Transnistria (1941 – 1944) (based on SSA SSU). *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, XXV, 1 (37), 107–124 [in English].
- Ilytskyi, V., & Haliv, M.** (2019). The struggle of soviet repressive and punitive organs against former romanian intelligence and counterintelligence structures in Ukraine (1944–1951). *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, XXIV, 2 (36), 103–118 [in English].
- Ilytskyi, V., & Kantor, N.** (2019). Establishment of the soviet administration in the Carpathian region through the use of the open forms of punishment (1944–1954). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 10, 181–192 [in English].
- Ilytskyi, V., & Kantor, N.** (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 7, 173–180 [in English].
- Ilytskyi, V., & Telvak, V.** (2018). The Romanian vector of the activity of the OUNs Carpathian area (the 1940s – beginning of the 1950s): on the cooperation of the Ukrainian and Romanian underground. *Danubius*, XXXVI, 217–234 [in English].

Срок хранения

Постоянно

п. 229

Рабочий список личного состава УНКГБ Дрогобычской области на период Великой Отечественной войны За 1941–44

На 50 листах

Агапов Павел Иван. серж. ст. опер. Дрогобычского РО. ОО¹ КВО²
Ачкасов Леонид Фед. серж. опер. Стрелковского РО – ОО КВО
Андреев Ал-й Емел. лейт. нач. С-Вишнянского РО – в Полтаве ОО СКВО³
Алехин Мих. Ильич, серж. опер. Перемышльского РО – шт. Харьковской ОО СКВО
Абаза Ник. Конст. мл. лейт. оперуп. Комарновского РО – шт. Харьковской ОО СКВО
Акимов Ник. Сем. мл. лейт. пом. нач. Добромильского РО – в окруж.
Алпатов Георг. Фед. серж. ст. опер. Хировского РО – в Саратове
Агит М. А. секрет. счетов. Журавенского РО в Узбекской ССР
Аленкина Александра Степановна ст. инспектор, ст. инспектор ПРО УМ.

Бенедик Григ. Емельян. кап. РККА. зам. нач. СПО⁴ – ОО МВО⁵
Барицкий Прокоф. Сем. серж. опер. СПО – ОО МВО
Бабич Сергей Фомич серж. след. следчасти – ОО МВО
Барков Иван Алексеев. ст. опер. Жидачевского РО ОО МВО
Бурый Андр. Конст. ст. опер. Рудковского РО – ОО КВО
Баринов Ник. Ильич оперуп. С-Вишневого РО – ОО КВО
Блинов Фед. Кузм. серж. оперуп. Бориславского РО – ОО КВО
Болтунов Мих. Ник. лейт. нач. отр-я КРО⁶ – ОО КВО
Бурденко Мих. Алексеев. мл. лейт. нач. РО НКГБ – ОО ЗВО⁷
Борисов Дмит. Алексеев. серж. нач. Мединичского РО – ОО ЗВО
Брюховецкий Дан. Тим. мл. лейт. нач. Хировского РО – ОО ХВО⁸
Березин Конст. Ал-ров ст. лейт. нач. Стрелковского РО – ОО ХВО
Басалаев Афан. Калин. мл. лейт. нач. Стрийского ГО – ОО ХВО
Бабенко Вас. Конон. лейт. зам. нач. УНКГБ по кадр. [...] УССР
Белянкин Ал-р Леонт. опер. Ходоровского РО – шт. Полтавской (уволен)
Березинский Ал-й Никит. ст. лейт. зам. нач. Перемишл. ГО – шт. Полтавской ОО СКВО
Борбитько Ал-й Алексеев. опер. Турковского РО – шт. Полтавской обл. шт. Харькова ОО СКВО.
Божик Ник. Фед. перевод. 5 го отделения – шт. Харьковской обл.
Бабинцев Петр Ив. лейт. ст. след. следчаст. шт. Харьковской
Букин Ал-й Ив. лейт. ст. опер. УНКГБ – шт. Харьковской
Бутенко Иван Моис. серж. опер. разв. отря. шт. НКВД УССР
Бизюк Ал-р Карп. опер. развед. отр-я УНКГБ – в окружении
Бондаренко Ив. Алексеев. серж. нач. развед. отр-я. в окружении

¹ Особый отдел (Особий відділ).

² Киевский военный округ (Київський військовий округ).

³ Північно-Кавказський військовий округ (Северо-Кавказский военный округ).

⁴ Секретно-политический отдел (Секретно-політичний відділ).

⁵ Московский военный округ (Московський військовий округ).

⁶ Контрразведывательный отдел (Контррозвідальний відділ).

⁷ Забайкальский (Закавказский) военный округ (Забайкальський (Закавказский) військовий округ).

⁸ Харьковский военный округ (Харківський військовий округ).

Базалий Григ. Ник. мл. лейт. нач. Бирчанского РО – в Саратове.
Большаков Вас. Ив. ст. оперуп. Лесковского РО – ОО НКВД Урал ВО⁹
Болотников Мих. Серг. мл. лейт. нач. 5 отд-я раб. УНКВД Саратов.
Баранов Вениам. Максим. лейт. ст. опер Сколевского РО – неизвестно
Булыгин Григ. Гавр. мл. лейт. нач. Журавновского РО – неизвест.
Болматов Троф. Артем. лейт. нач. Рудковского РО – неизвестно
Белозерцова Анна Петр. секр. маш. Хировского РО – неизвестно
Брилева Надеж. Алексеевна маш. следчасти – уволена.
Белова Зин. Ильин. машинист. КРО – уволена
Браунер Исидор Иольович перевод. следчасти – уволен
Бондаренко Михаил Семенович ст. о/у 1 с/о УНКВД – перед войной выехал на курорт и не возвратился – по спр. он находился в окружении.
Бондаренко Федор Семенович серж г/б – нач. секретариата. Нач ОИ ОК¹⁰ УНКВД, шт. НКВД УССР.
Бондарь Василий Степанов. сержант г/б – оперуполн. 1 СО¹¹ УНКВД

Яровенко Филипп Григорьевич ст. оперуполн. 1 СО УНКВД.

Бураков Герман Григорьевич, ст. инспектор секретариата УНКВД
Багатых Георгий Илич пом. оперуполномоченного ОБХСС УМ¹².

Вилков Иван Петр. серж. оперуп. ОК – ОО МВО
Веровой Вас. Яков. серж. нач. отд-я. Бориславского ГО¹³ – ОО КВО¹⁴
Веретехник Андр. Ив. опер. Мостиского РО – ОО ЗВО
Вробливец Влад. Павл. серж. след. следчасти – ОО ХВО
Витков Маер Арон. мл. лейт. нач. отд-я Перемышльского РО ОО ХВО
Васин Григ. Андр. мл. лейт. нач. отд-я КРО – ОО ХВО
Вовченко Андр. Григ. опер. Стрийского РО – шт. Харьковской об. ОО МВО
Волкова Зин. Сем. пом. оперуп. 2 го отдела – шт. Харьков. обл.
Вольфсон Мих. Давид. мл. лейт. нач. отд-я СПО – в г. Саратове
Варченко Капит. Павл. с-маш. Суд-Вишнянского РО – неизвестно
Виткова Елена Дмитр. с. счетов. Перемышльского ГО – уволена
Величко Василий Тихон. секрет. Николаевского РО – уволен.
Воронкова Мар. Яков. секр. маш. Жидачевского РО – уволена
Волков Ал-др Никитич лейт. нач. УНКВД, пропал без вести.
Власов В. Ф. серж. пом. опер. уполн. ОК УНКВД, расстрелян. ОК НКВД УССР.
Вакием Василий Петрович – ст. техник «ВЧ» УНКВД – ОО УНКВД КОВО¹⁵.
Виденкова Татьяна Ивановна – машинистка.

Гайдей Дмит. Иван. серж. след. следчасти – ОО МВО
Гаухман Абрам. Моис. лейт. ст. следоват. следчасти – ОО МВО
Голованов Иван Емел. серж. опер. 3 отдела – ОО КВО
Гендельман Моис. Берков. серж. ст. опер. Стрийского ГО – ОО КВО
Горгиенин Пав. Ник. серж. ст. оперуп. КРО – ОО КВО

⁹ Уральский военный округ (Уральський військовий округ).

¹⁰ Отдел кадров (Відділ кадрів).

¹¹ Секретный отдел (Секретний відділ).

¹² Отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности Управления милиции (Відділ з боротьби із розкраданням соціалістичної власності Управління міліції).

¹³ Транспортный отдел (Транспортний відділ).

¹⁴ Киевский военный округ (Київський військовий округ).

¹⁵ Киевский особый округ (Київський особий округ).

Горлушко Ал-й Юдович, опер. Турковского РО – ОО КВО
 Гуртовенко Павел Никит. серж. опер. 2 отдела – ОО ЗВО
 Гнеушов Тарас Егор. мл. лейт. нач. Славского РО – ОО ЗВО ОО Урал ВО
 Гнусин Ник. Ник. опер. Рудковского РО – ОО Урал ВО
 Гончарук Троф. Порфир. опер. Рудковского РО – ОО ЗВО
 Горобец Ефим Кирил. мл. лейт. зам. нач. Стрийского ГО – ОО ЗВО
 Гвоздева Елена Елиз. пом. опер. ОК. ОО ХВО
 Горлов Ив. Ив. ст. лейт. зам. нач. УНКВД – шт. Сталино
 Горбунов Вас. Егор. опер. Секретариата – 53 следтуправл. г. Сталино
 Григорьев Ив. Павл. ст. оперуп. Добромильского РО – шт. Харькова
 Гулий Ник. Фед. секр. СПО шт. Харьковской обл. ВЦ
 Гусак Ив. Андр. серж. ст. опер. СПО – шт. Харьков. обл.
 Галич Егор Терент. мл. лейт. нач. отр-я 3 го отдела – в окружении уволен пр. № 173 от 23.10.43.
 Гартюк Матв. Ефим. мл. лейт. ст. опер. 2 отдел. в распор. ОК УССР
 Гозман Григ. Ефим. серж. следов. следчасти – прик. в Одессу.
 Гончарова-Морозова Мар. Мих. секр-маш. Подбужского РО – неизвестно где.
 Горищевская Елена Арс. маш. Добромильского РО – уволена
 Гнусарева Тат. Ив. машин. КРО – уволена
 Гринько Михаил. Иван. ст. лейт. зам. нач. УНКВД. ОТО¹⁶ НКВД ст. Красноводской ж. д.
 Гриценко Пав. Евстаф. секр. парт. бюро Дрогобичск. обл. арестован ИО ОК в РККА
 Григоров Александр Евгеньевич сержант милиции, зам. нач. отделения ОК¹⁷ УМ¹⁸.
 Головки Пантелей Иванович сержант г/б нач. секретариата УНКВД

Демченко Серг. Демьян. серж. ст. опер. КРО – ОО МВО
 Днепров Тих. Арсент. серж. ст. опер. Ст-Самборского Хировского РО ОО МВО
 Денисов Мих. Фед. серж. ст. опер. Ст-Самборского РО – ОО МВО
 Дешин Петр Тимоф. мл. лейт. следов. следчасти – ОО МВО
 Дрогобецкий Андр. Федос. серж. ст. опер. СПО – ОО МВО.
 Дубовик Влад. Ефим. серж. след. следчасти – ОО КВО
 Дронников Пав. Тих. лейтен. нач. Самборского ГО – ОО КВО
 Джупий Ник. Захар. опер. Лесковского РО – ОО КВО
 Дружченко Иосиф Ант. опер. Медиковского РО – ОО КВО
 Дзюба Дм. Алексеев. оперуп. Добромильского РО – ОО ХВО
 Долматов Тим. Серг. мл. лейт. ст. опер. КРО – шт. Харьков. обл.
 Демченко Ник. Прокоф. с-следов. Николаевского РО – шт. Харьков. Уволен
 Дремин Гавр. Дмит. секр. Самборского РО – шт. ВЦ. Киев. пункта
 Дмитриева Вален. Алексеев. секр.маш. Дрогобич. РО – неизвестно
 Дмитриева Мар. Аким. секр.маш. Дублянского – уволена
 Деркач Петр Васильев. секретарь 3 отд. УНКВД – уволен по сокращению штата.

Еременко Степ. Спирид. опер. ОК ОО НКВД МВО
 Егоров Вас. Антон. серж. оперуп. Стрелковского РО – ОО КВО

Зюбенко Иван Троф. ст. оперуп.

Ермоленко Петр Терентьевич ст.делопроезв. мл. следователь следчасти
 Ершов Дмитрий Дмитриевич – секретарь ЭКО¹⁹ УНКВД

¹⁶ Отделение транспортного отдела (Відділення транспортного відділу).

¹⁷ Отдел кадров (Відділ кадрів).

¹⁸ Управления милиции (Управління міліції).

¹⁹ Экономический отдел (Економічний відділ).

Желюба Анна Петр. секр. машин. Журавновского РО–уволена
Журило Семен Моисеевич сержант милиции ст. инспектор УН УНКЦД уволен

Зайцев Влад. Мих. серж. ст. следов. следчасти – ОО МВО
Завадский Конст. Юрьев. мл. лейт. ст. опер. Турковского РО – ОО МВО
Зинченко Ал-р Терент. ст. опер. Славского РО – ОО МВО
Зюбенко Ив. Троф. ст. оперупол. Бирчанского РО – ОО КВО
Зайцев Айзик Яковл. лейт. зам. нач. 3 отд. ОО ХВО
Зинин Викт. Ив. оперуп. СПО – ОО ХВО
Зачепа Ив. Ив. капит. нач. УНКГБ – в шт. Сталинской обл.
Запара Вас. Федор. лейт. зам. нач. Бориславского РО – шт. Полтавской в окружении
Захаров Георг. Иосиф. опер. Перемышльського РО – шт. Полтавской ОО ЮНІН. фр.
Звенигородский Вас. Петр. оперуп. КРО – шт. Полтавской области ОО СТВО
Зенов Ал-р Фед. ст. лейт. РККА нач. отд-я Стрийского ГО – в распор. ОК УССР
Золотухин Вас. Ив. секрет. Стрийского ГО – уволена
Захарова Ал-ра Петр. маш. Перемышльського ГО – уволена
Затынацкая Анна Ив. маш. Перемышльського ГО – уволена
Зайка Мария Федоровна техник «ВЧ» УНКВД – уволена

Иванов Конст. Андр. серж. ст. опер. Стрелковского РО – ОО МВО
Ивойлов Влад. Андр. лейт. ст. следователь следчасти – ОО КВО²⁰
Иконников Петр Ал-ров лейт. РККА ст. опер. Бирчанского РО – шт. Полтавской, шт.

Харькова

Ищенко Ант. Ив. серж. ст. опер. Самборского РО – шт. Харьковской обл.
Инютин Петр Алексеевич, мл. лейт. ст. опер. Комарновского РО – охр. тыла 108 с/о
Иванов Евген. Плат. оперуп. Мостиского РО – на излечении
Иванова Мар. Ив. сек. маш. Стрелковского РО – проживает в г. Фрунзе.
Ивашук М. машин. Перемышльск. ГО работает НКВД Казахской ССР.
Иванова Мария Владимировна, делопроизвод.
Ищенко Татьяна Семеновна – секретарь Спецотдела УМ.
Иванников Михаил Федорович – секретарь-счетовод. Дрогобычского РО НКВД.

Кольченко Григ. Ильич, серж. зам. нач. отр-я КРО – ОО МВО
Кошель Георг. Аристарх. мл. лейт. ст. опер. СПО – ОО МВО
Кравцов Фед. Никол. серж. опер. СПО – ОО НКВД МВО
Коваль Григ. Петр. Платонов. серж. опер. СПО – ОО НКВД МВО
Кулина Иван Григ. Сержант след. следчасти – ОО МВО
Кузьменко Вас. Фед. мл. лейт. след. следчасти – ОО МВО
Круглов Ник. Ник. опер. Бориславского РО – ОО МВО
Котов Викт. Федор. серж. опер. Жидачевского РО – ОО МВО
Качалов Ал-й Алексеевич сержант Бирчанского РО – ОО МВО
Казанкин Ал-р Алексеевич мл. лейт. ст. опер. СПО – ОО МВО
Калмыков Григ. Иосиф. опер. Скалевского РО – ОО МВО
Клименко Конст. Никифор. лейт. зам. нач. СПО – ОО КВО
Кожевников Дмит. Георг. лейт. нач. отр-я КРО – ОО КВО
Казинцев Петр Фед. серж. опер. КРО – ОО НКВД КВО
Крюков Ник. Нестер. лейт. зам. нач. СПО – ОО КВО
Коршунов Ник. Алексеевич, оперуп. СПО – ОО КВО
Купчик Ал-р Иван. ст. лейт. нач. следчасти – ОО КВО
Кульбеда Ив. Борис. серж. следователь следчасти – ОО КВО

²⁰ Контрразведывательный отдел (Контррозвідувальний відділ).

- Касавцев Ів. Вас. серж. опер. отд. кадров – ОО КВО
Колесниченко Ник. Вас. опер. Бориславського РО – ОО КВО
Колосов Георг. Алексеевич ст. лейт. РККА, нач. отр-я Перемишл. РО ОО КВО
Кулик Сем. Яков. серж. опер. Перемишльського ГО – ОО КВО
Кучеренко Пав. Андр. мл. лейт. ст. опер. Дублянського РО – ОО КВО
Козаков Дм. Павл. серж. ст. опер. Ходоровського РО – ОО КВО
Ковтун Ів. Алексеев. опер. Ходоровського РО – ОО КВО
Куринний Сем. Алексеев. опер. Лесковського РО – ОО КВО
Кужельков Мих. Захарьев. серж. зам. нач. развед. отр-я – ОО ЗВО
Курицин Леонид Ефим. ст. лейт. РККА опер. У-Долновського РО – ОО ЗВО
Курило Сергей Семен. мл. лейт. нач. Сколевського РО – ОО ЗВО
Криканов Дм. Алексеев. серж. опер. Мостиского РО – ОО ЗВО
Кривошей Ал-р Захар серж. зам. нач. отр-я СПО – ОО ЗВО
Коваленко Вас. Троф. мл. лейт. нач. Дублянського РО – ОО ХВО
Колодкин Ал-й Ів. оперуп. Стрийського РО – ОО ХВО
Кашуба Петр Алексеев. серж. нач. отр-я Перемишльського ГО. ОО ХВО
Кабанов Григ. Алекс. серж. следов. следчасти – ОО ХВО среднеазиат. ВО г. Ташкент.
Калганов Вас. Вас. ст. лейт. нач. КРО – в шт. Сталинської обл.
Калганова Нина Іосиф. сержант, нач. отр-я 2 отдела – шт. Сталинської обл.
Косенко Леонид Никол. серж. след. след-части – шт. Полтавської обл. ОО Архангелск ВО
Кисилев Ал-р Иван. лейт. нач. Добромильського РО – шт. Полтавської обл. в окружении
Кузнецов Андр. Игн. лейт. пом. нач. Турковського РО – шт. Полтавської обл. ОО ЮМН. фр.
Коршок Семен Игн. опер. С-Вишнянського РО – шт. Полтавської обл.
Ковалев Григор. Іосиф. опер. Меденичського РО – шт. Полтавської. ОО ЮФ.
Коваленко Евг. Солом. маш. ОК шт. Полтавської обл.
Конарев Викт. Мих. секр. 2 го отдела – шт. Харьков обл.
Коваленко Ал-й Ал-ров серж. опер. Комарновського РО – шт. Харьк. ОО СКВО
Кравцов Арсен. Савел. опер. Медиковського РО – в окружении
Куценко Петр Емельян. серж. опер. Сколевського РО – неизвестно
Козак Надеж. Андр. сек-маш. Рудковського РО – неизв. где.
Коротченко Анна Петровна секр-маш. Турковського РО – неизвестно
Калюжная Евд. Никол. маш. Бориславського ГО – уволена
Кривенко Анна Іосиф. маш. следчасти – уволена
Курилов Ал-р Ник. секр.-счет. Бориславського ГО – уволен
Колесниченко Яков Ал-ров опер. 5 отр-я – уволен
Котик Ольга Филим. секр. маш. Славського РО – уволена
Куприй Анна Андр. машин. следчасти – уволена по евакуац.
Кравцева Клавд. Андр. секр.-маш. Медиковського РО – увол. по евак.
Колодяжний Василий Михайл. мл. лейт. г/б 3 с/п 113 5-С-У [...]
Куштонь Никол. Андр. серж. опер. УНКВД из 5-СУ в ОО СІВО
Кошелев Иван Сергеевич лейтенант г/б, нач. отд. Дрогобичской обл. шт. Харькова
Кибенко Петр Романович – лейтенант милиции – нач. Упр. милици резерв ОК НКВД
УССР.
Картуков Владимир Васильевич – лейтенант милиции – зам. Нач. УНКВД по кадрам –
пропал без вести
Купталов Николай Андреевич – сержант г/б 2 со 2 СО УНКВД
- Ледшин Ант. Павл. серж. ст. опер. Николаевского РО – ОО МВО
Левченко Ів. Ів. серж. пом. опер. 2 отдела – ОО МВО
Любченко Мар. Фадеев. ком. опер. развед. отр-я – УНКГБ Ворошиловгр. 3. XII-43.
Лазарев Степ. Порфир. мл. лейт. оперуп. СПО – ОО КВО

Лозовой Ив. Никиф. нач. Комарновского РО – шт. Полтавск. обл. ОО СКВО
Лихоузов Ал-р Герасим. серж. ст. опер. Перемышльського ГО – шт. Харьковской
Липинский Мих. Карп. след. следчасти в ком. в Саратове шт. Сталино
Лебедь Дм. Ефим. сержант ст. опер. СПО – уволен.
Лещева Зинаида Лексамуровна, дактилоскопия ВРО УРКМ²¹

Матвеев Ник. Ал-ров. мл. лейт. зам. нач. отд-я КРО – ОО МВО
Мершин Викт. Ал-ров серж. опер. КРО – ОО МВО
Мартинов Ал-р Фил. ст. опер. Жидачевского РО – ОО МВО
Мухин Вас. Дем. опер. Устрикодольновского РО – ОО МВО
Махиненко Таисья Евсеевна маш. секр-та – ОО КВО
Маяцкий Иван Терент. мл. пол. оперуполн. СПО – ОО КВО
Марченко Иван Севаст. лейт. ст. следов.следсве – ОО КВО
Марченко Григ. Тих. ст. опер. Добромильского РО – ОО КВО
Мисуркин Конст. Петр. серж. пом. опер. 3 го отдела – ОО КВО
Маслов Вит. Иван. оперуполн. СПО – ОО ЗВО
Москаев Сергей Ильич серж. оперуп. СПО – ОО ЗВО
Мазуров Мих. Алексеевич, мл. лейт. нач. отр. СПО – ОО ЗВО
Мокиенко Фед. Ефим. ст. опер. Лесковского РО – ОО ЗВО
Микулов Вас. Григ. оперуп. отд. кадров – ОО ХВО
Матюшенко Степ. Фед. серж. зам. нач. секр-та – 5 стройуправл.
Маломед Григ. Зусьевич млад. след. следчасти – в шт. Сталинской
Малюк Вас. Остаф. сержант опер. Скалеского РО – шт. Полтавской области ОО ЮФ²²
Митрофанов Мих. Ефим. мл. лейт. пом. нач. Лесковского РО – шт. Полтавской шт. Харь-

кова

Махиня Петр Леонт. мл. лейт. нач. Лесковского РО – шт. Полтавской обл. ОО ЮФ
Мельничук Ник. Емельян. серж. зам. нач. отр-я СПО – шт. Полтавской обл. спецзадание –
тил противника

Малюшенко Фед. Лук. серж. опер. УСО – шт. ТО²³. Ю. ж. дороги.

Мальцев Ал-р Иван. оперуполн. Добромильского РО – в окружении

Мартынов Андрей Вас. оперуп. Стрийского РО – в окружении

Максимов Пав. Ив. опер. Самборского РО – в г. Саратове.

Мамон Иван Мирон. опер. Ново-Стрелецкого РО – в г. Саратове ОО НКВД Урал. ВО

Мискурина Вера Петров. делопр. секр-та – неизвестно

Мазурин Тит. Вас. секр.маш. Мединичского РО – уволен

Марсель Бася Матьян. перевод. Перемишл. РО – уволен. пож

Малиновский Ал-р Борис сержант, нач. отр-я УНКВД по 5 СУ в ОО спво

Михайлова Елизавета Михайловна машинист секретарь-машинистка ОК УМ

Маслов Константин Тимофеевич – сержант ст. опер. ЭКО УНКВД – ОО НКВД вышел из
окружения

Мельков Александр Павлович – майор, нач. службы ПВО дивизии войск НКВД

Мамай Екатерина Андреевна, секретарь следчасти УНКВД

Макляева Наталья Александровна – пом. инспектора.

Ненуженко Ив. Ефим. серж. опер. Бориславского РО. ОО МВО

Носов Ник. Вас. опер. Крукеничского РО – ОО МВО

Носов Ник. Вас. мл. лейт. зам. нач. отр-я КРО – ОО ЗВО

Наконечный Петр Ив. сержант опер. 4 отр-я – ОО ЗВО

²¹ Управление рабоче-крестьянской милиции (Управління робітничо-селянської міліції).

²² Южный фронт (Південний фронт).

²³ Транспортный отдел (Транспортний відділ).

Наумов Конст. Ів. серж. следоват. следчасти – шт. Полтавської обл. ОО СКВО
 Нодельман Морд. Залм. Сержант опер. СПО – шт. НКВД УССР – працює в Челябінське:
 в Кургані

Носовський Вас. Пант. серж. стар. опер. Мостиского РО – в оточенні
 Николенко Прокоф. Вас. ст. оперуп. Ново-Стрелецького РО – в г. Саратові
 Назаренко Ал-р Петр. ст. лейт. нач. 2 відділу – г. Тюмень, в расп. ОК НКВД УССР
 Нестеренко Ник. Ів. оперуп. Дублянського РО – в оточенні
 Николаєва Над. Максим. секр. маш. Ст.-Самбор. РО – увол.

Отришко Ів. Мих. серж. оперуп. Бориславського РО – ОО КВО
 Оганезов Яков Ісак. сержант, ст. опер. УНКГБ – ОО НКВД ЗВО
 Олейник Влад. Іван. мл. лейтенант. ст. следов. следчасти – ОО ЗВО
 Овчаренко Влад. Григ. мл. лейт. опер. СПО – шт. Полтавської області ОО НКВД ЮФ
 Осадчий Гавр. Іван. лейт. нач. Жидачевського РО – в расп. ОК УССР
 Орендаренко Троф. Вас. Секретарь Отд. кадр. шт. Харків обл.
 Олейникова Зин. Вас. маш. разв. отр-я – шт. «ВЧ» Київського пункту
 Овчаренко Мар. Ігнат. сек-маш. Ходоровського РО – невідомо де
 Остренко Ефим Кузьм. оперуп. Лесковського РО – невідомо де
 Островерхов Вас. Серг. серж. ув. по закл. ОК ар. 10/м от. 28 III. 43 г. опер. Дрогобицького
 РО – невідомо вийшов з оточ. 16 III 43 г в кол ач.

Овчаренко Анаст. Семен. дел.-маш. 4 отр-я – уволена
 Островерхова Прасковья Ефимовна – мл. техник «ВЧ» УНКВД – Воронеж.
 Олейник Клавдія Петровна – мл. техник «ВЧ» зв'язи – уволена.

Поваров Конст. Фед. лейт. зам. отр-я КРО – ОО МВО
 Попельнюк Герас. Троф. опер. КРО. ОО НКВД МВО
 Постовой Григ. Григ. серж. опер. Бирчанського РО – ОО МВО
 Посухов Григ. Фед. опер. Самборського РО – ОО МВО
 Пилипчук Дмит. Іван. опер. Жидачевського РО – ОО МВО
 Петрусенко Матв. Гер. серж. ст. опер. Турковського РО – ОО МВО
 Пресс Андр. Борисов. опер. Турковського РО – ОО МВО
 Пшеничний Григ. Яковл. оперуп. Боринського РО – ОО МВО
 Продан Григ. Аверьян. инт. 3 го ранга ст. опер. КРО – ОО НКВД МВО
 Пономарчук Евг. Андр. опер. Добромильського РО – ОО КВО
 Пятин Петр Фед. Сержант оперуп. СПО – ОО КВО
 Пивнев Андр. Феофан. серж. опер. Подбужського РО – ОО ЗВО
 Потанин Генад. Ів. серж. ст. опер. Мединичського РО – ОО ЗВО
 Павлюшин Афан. Ів. серж. нач. Дрогобицького РО – ОО ЗВО
 Пиголицин Никол. Федор. млад. лейт. ст. опер. Самборського РО – ОО ЗВО
 Пучков Сергей Кузм. оперупол. 2 відділу – ОО ЗВО
 Подпругин Григ. Никиф. серж. ст. опер. СПО – ОО ЗВО
 Панов Леонид Аркад. серж. ст. след. следчасти – 5 стройуправл. шт. Сталіно
 Побережний Юда Марк. лейт. нач. СПО – шт. Сталінської області ОО СКВО
 Пулкін Сем. Мих. серж. нач. отр-я КРО – шт. Сталінської обл.
 Петренко Сем. Васил. лейт. ст. опер. СПО – шт. Полтавської обл. В оточенні
 Павлов Петр Фед. мл. лейт. нач. Ст.-Самборського РО – шт. Полтавської В оточенні
 Передерей Ів. Никиф. мл. лейт. ст. опер. СПО – шт. Харків обл.
 Приплавко Ів. Петр. серж. нач. Н-Стрелков. РО – шт. Харківск.
 Полозуко Григ. Фед. мл. лейт. ст. опер. Ус-Дольновського РО – шт. Харків.
 Полозуко Ал-ра Сем. секр. маш. Устр.-Дольновського РО – «ВЧ». Київ
 Приходько Вікт. Степ. серж. оперуп. развед. отр-я – в оточенні.

Павлык Иван Вас. серж. ст. след. следчасти – в окруж.
Плещенко Пет. Петр. серж. оперуп. УСО – ОО Урал ВО
Подлеская Мар. Ефим. секр. маш. Комарновского РО – неизвест.
Пирожанский Андр. Вас. секр. Лесковского РО – уволен
Педченко Григ. Федосеев. секр. КРО – уволен
Поляк Мария Иосиф. маш. Самборского РО – уволена
Протопокова Вал. Яков. маш. СПО – уволена по эвакуации
Приходько Ант. Ефим. пом. опер. 5 отр-я – увол. по эвакуации

Романенко Петр Никит. оперуп. Славского РО – ОО КВО
Ртищев Влад. Павлович, сержант ст. опер. Подбужского РО – ОО КВО
Рыбаков Ант. Троф. мл. лейт. ст. опер. Бориславского РО – ОО ЗВО
Руднев Георг. Андр. мл. лейт. начал. Устр-Дольновского РО – ОО ЗВО
Ревуцкая Евгения Яковл. машин. СПО – ОО ХВО
Рассий Степ. Игнат. лейт. зам. нач. ОК. 5 стройуправление в расп. ОК УССР
Рученко Ал-р Вас. серж. опер. 1 го отр-я УНКГБ – шт. Сталино
Рогодев Ник. Фил. лейт. нач. Мостиского РО – шт. Полтавской обл. В окружении
Рябков Ал-й Вас. мл. лейт. нач. Боринского РО – шт. Полтавской обл. шт. Харьковск. обл.
Рождайкин Ал-р Георг. серж. зам. нач. Самборского РО. шт. Полтавской В окружении
Резниченко Ив. Егор. серж. оперуп. КРО – ОО Урал ВО.
Рыбалкин Григ. Матв. ст. опер. Крукеничского РО – неизвестно
Рогова Нина Никит. секр. маш. Бирчанского РО – уволена
Ротт Матильда Леонтьев. переводчик СПО – увол. по евак.
Русинов Ал-др Дмитриевич опер. Бориславск. ГО НКВД охр. тыла ЮФ. в Куйбышеве.
Ролик Иван Алексеевич лейтенант г/б, нач отр. I с/о УНКВД, из 5 С/У – шт. Сталино
Разуваев Алексей Логвинович – опер. 1 го СО УНКВД ОО НКВД КОВО
Ротштейн Берта Семеновна – секретарь.

Самойлов Серг. Мих. серж. опер. СПО УНКВД – ОО НКВД МВО
Солонович Евген. Иосиф. серж. след. следчасти – ОО НКВД МВО
Самойлов Серг. Мих. серж. опер. СПО – ОО НКВД МВО
Солонович Евг. Иосиф. серж. след. следчасти – ОО МВО
Саленко Ант. Троф. оперуп. Стрийского ГО – ОО МВО
Слюсарев Ал-й Павл. оперуп. Суд.-Вишнянского РО – ОО МВО
Сытник Ник. Ефим. оперуп. Боринского РО – ОО МВО
Стотланд Ефим Яковл. серж. ст. оперуп. КРО – ОО МВО
Соколовский Наум Марк. серж. ст. опер. Перемышльського РО – ОО КВО
Синегуб Вас. Кирил. ст. оперуп. Боринского РО – ОО КВО
Симонов Ал-й Яковлев. оперуп. Турковского РО – ОО КВО
Садьков Хасан Ахмадиевич мл. политрук. оперуп. ОК – ОО КВО
Суязов Ив. Ив. серж. зам. нач. отр-я СПО – ОО ЗВО
Сарматов Илья Никол. млад. след. следчасти – ОО ЗВО
Сидоренко Тим. Прокоф. лейт. РККА, ст. опер. Рудковского РО – ОО ЗВО
Сорокин Викт. Яковл. нач. отр-я Бориславского РО – ОО ХВО
Стегаев Фед. Ив. лейт. нач. 3 го отдела – ОО ХВО
Спиридонюк Мих. Петр. серж. нач. отр-я Самборского ГО – ОО ХВО
Слепов Серг. Ал-ров. сержант нач. Бориславского РО УШОСДОР²⁴ НКВД СССР
Соломко Вас. Вас. мл. лейт. нач. Подбужского РО – шт. Полтавской обл.
Смирнов Петр Алексеев. серж. опер. Славского РО – шт. Харьков.
Слипченко Конст. Мих. серж. нач. шт. МПВО – шт. Харьков. обл. Уволен

²⁴ Управления шоссейных дорог (Управління шосейних доріг).

Семкин Ив. Павл. серж. стар. след. следчасти – Уволен пр. УССР № 359 от 6-IX. 44.
 Соколик Ив. Григ. мл. лейт. ст. опер. развед. отр-я – пропал без вести пр. № 8 [...]
 Скребцов Тим. Григ. оперуп. УСО – в гор. Саратове.
 Сенькевич Вера Ал-ров. секр.-маш. Мостиского РО – неизвестно где.
 Солонович Таисья Ильинич. ст. следчасти – увол. по евакуац.
 Струнников Гавриил Тихонович, лейтенант г/б, зам. нач. ЭКО УНКВД – шд. НКВД УССР
 Слободяник Нина Демидовна – дактилоскоп ПРО УМ
 Скрышник Петр Игнатъевич, дактилоскоп.
 Сиротин Иван Лукьянович – оперуполномоч. отделения УНКВД.
 Соседко Павел Петрович ст. инспектор ОК УНКВД.
 Самойленко Никифор Михайлович – сержант г/б, оперуполномоч. 1 го отдела УНКВД.

Тимченко Ив. Ив. опер. Турконского РО – ОО МВО
 Тимченко Ив. Мих. мл. лейт. нач. отр-я СПО – ОО ЮЖНО Урал. ВО
 Топол Митроф. Алексеев. серж. нач. Ходоровского РО – ОО КВО
 Трубин Илья Алексеевич, опер. Лесковского РО – ОО ЗВО
 Торшин Степ. Емел. серж. старш. опер. СПО – ОО ЗВО
 Тютюнюк Ал-ра Ив. машинистка 2 го отдела – шт. Полтавской обл. раб. УНКВД Сур-
 хан-Даринск. Уволена
 Трошкин Ив. Петр. секр. следчасти штат Харьковской обл. ВЦ
 Торопов Вас. Степ. серж. ст. следователь следчасти – в окружении, раб. в УНКВД Пенза
 14/Х-42
 Трубина Анна Денисов. маш. Лесковского РО – неизв. где.
 Татарников Тим. Илар. серж. опер. Рудковского РО – неизвестно
 Табацкий Дмитрий Константинович опер. милиции – нач. мобинспекции УМ.

Кошелев Иван Сергеевич – лейтенант г/б нач. тюремного отд-ния УНКВД. нач. 3 отд.
 лагеря НКВД Волга.

Усатенко Ант. Илар. пом. опер. СПО – ОО МВО
 Ушаков Вас. Никол. секр.-маш. Крукеничского РО – уволен

Фролов Макс. Вас. серж. след. следчасти – ОО МВО
 Франц Исаак Наум. лейт. зам. нач. следчасти – шт. Сталинской обл.
 Фейгин Анат. Яковл. мл. лейт. нач. отр-я Стрийского ГО – в окружен.
 Федянин Алексей Алексеев. серж. ст. опер. развед. отр-я – в окружении
 Филимонов Ник. Иосиф. лейт. нач. Турковского РО – в г. Саратове
 Фоминых Петр Семен. серж. опер. развед. отр-я – уволен.
 Форостовский Макар Никол. секр. Добромильского РО – уволен
 Фоменко Валентин Михайлович – нач. 1 го СО УНКВД – осужден к ВМН
 Фартушенко Александр Терентъевич – пом. оперуполн. спецотдела УМ.
 Филин Михаил Ильич – сержант гб – нач. отделения фельдсвязи УНКВД

Цапенко Степ. Парам. серж. ст. опер. Журавновского РО – ОО МВО
 Цветков Фед. Федор. ст. оперуп. Мостиского РО – ОО ЗВО

Ханин Борис Серг. Сержант опер. КРО – ОО МВО
 Ходунова Неонила Афан. пом. оперуп. СПО – ОО КВО
 Храпач Никанор Григор. мл. лейт. нач. 4 отр-я – ОО ЗВО
 Хворов Вениам. Вас. серж. пом. нач. Рудковского РО – Висш. школа НКВД СССР ОМС

БОТТ

Хименко Ів. Серг. лейт. нач. Перемышльського ГО – шт. Харків.

Харитонов Петро Федорович о/у Устрико-Дольновск. РО – невідомо де знаходиться [...] 6 ОО НКВД КВО или МВО

Чечуков Петро. Лавр. Сержант опер. Перемышльського ГО – ОО МВО

Чумак Дмит. Григ. опер. Самборського ГО – ОО МВО

Чугунов Ник. Иван. опер. Ст-Самборського РО – ОО КВО

Чекмадев Іван Алексеевич, лейт. нач. отр-я Самборського ГО – ОО ЗВО

Чальш Леонид. Ник. пом. оперуп. 2 го отдела – ОО ЗВО

Чмырь Ал-р Влад. серж. ст. оперуп. КРО – шт. Полтавської обл. Уволен

Чумаченко Ів. Фед. серж. пом. нач. Мостиского РО – шт. Полтавської

Чекушин Ал-р Егор. опер. Перемышльського РО. Погиб на фронті о. в.

Червоный Андр. Федор. секрет. 3 отдела – уволен

Черных Сергей Васильевич – сержант г/б, п/опер. УНКВД – в распор. ОК НКВД УССР

Шестопалов Іван Самуил. серж. опер. КРО – ОО МВО

Шленчик Андр. Гавр. серж. опер. 5 го отр-я – ОО МВО

Шаповалов Ів. Ів. серж. опер. Перемышльського РО – ОО МВО

Шкаран Андр. Демид. опер. Дрогобичського РО – ОО МВО

Шепелин Петро Фил. серж. опер. Боринського РО – ОО КВО

Шнурков Серг. Кузм. сержант ст. опер. Стрийського РО – ОО КВО

Шевченко Влад. Григ. лейт. нач. отр-я СПО – ОО КВО

Шоихет Леонид Ефим. мл. лейт. нач. отр-я КРО – ОО ЗВО

Шукалин Іван Никол. оперуп. Николаевского РО – 53 стройуправл.

Штейман Самуил Борис. лейт. зам. нач. КРО – шт. Сталинської обл.

Шульга Дмит. Моис. ст. лейт. РККА ст. опер. Медиковського РО – шт. Харківського обл.

Шаповалов Ник. Кирил. серж. опер. Боринського РО – шт. Харків. обл.

Шкурин Ів. Афан. мл. лейт. нач. отр-я СПО – шт. НКВД УССР

Шираков Алфай Андр. сержант пер. Медиковського РО – невідомо покл. як пропавш. без весті по УССР [...]

Шерстюк Ал-ра Никол. маш. Стрийського РО – уволена

Щербинин Петро. Владим. серж. ст. опер. С-Вишнянського РО – ОО МВО

Эйдельман Лев Ефим. серж. стар. след. следчасти – ОО ЗВО

Юдин Фед. Петр. оперуполн. КРО – ОО НКВД МВО

Явтух Фед. Григ. серж. ст. опер. Славського РО – ОО МВО

Ярославский Леонид Абрам. серж. нач. секр-та – шт. УНКВД УССР

Яковлев Григ. Яков. ст. лейт. пом. нач. Жидачевського РО – уволен

Яровенко Филипп Григорьевич, ст. регистратор 1 го СО УНКВД

Ярмоленко П. Т. пом. оперуполномоченного.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 3. 49 арк.

УДК 930.1:94(477.54)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.12>

Юрій СКРИПНИЧЕНКО

викладач дисципліни «Захист України», Харківський радіотехнічний фаховий коледж, вул. Сумська, 18/20, Харків, Україна, індекс 61000, аспірант історичного факультету, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Майдан Свободи, 4, Харків, Україна, індекс 61022 (skripnecenkourij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4159-9259>
ResearcherID Web of Science: HZM-5489-2023

Бібліографічний опис статті: Скрипниченко, Ю. (2024). Експлуатація трудових ресурсів Харківщини в період німецької окупації: українська та зарубіжна історіографія першої чверті ХХІ ст. *Українські історичні студії*, 16(58). 116–125. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.12> [in Ukrainian].

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВЩИНИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.

Анотація. *Мета статті* полягає в аналізі праць українських та зарубіжних дослідників на предмет представлення в них теми експлуатації трудових ресурсів Харківщини в період німецької окупації. **Методологічною основою** є принципи історизму, об'єктивності, комплексності та системності. У дослідженні використано методи класифікації та систематизації, аналізу, синтезу та узагальнення, історіографічного аналізу та історіографічного синтезу, евристичний, нарративний, історико-проблемний, історико-хронологічний, історико-системний. **Наукова новизна.** У статті вперше комплексно досліджено розкриття проблеми використання трудових ресурсів Харківщини в період нацистської окупації в українській та зарубіжній історіографії. **Висновки.** У результаті аналізу цілої низки праць, присвячених різним аспектам історії Другої світової війни, було з'ясовано, що проблема використання трудових ресурсів Харківщини в період окупації знайшла лише часткове відображення і розкриття в історіографії. У працях українських учених з'ясовано джерельну цінність документів для вивчення теми, еволюцію поглядів нацистського керівництва щодо використання трудових ресурсів СРСР, досліджено етапи вербувальних кампаній, причини їх успіхів та провалів, стратегії виживання оstarбайтерів у нацистській Німеччині та особливості індивідуального пригядування про примусову працю, а також структуру, склад, функції допоміжних органів місцевого «самоврядування» (управ), допоміжної української поліції та української допоміжної господарської адміністрації і повноваження їхніх співробітників, використання трудових ресурсів окупованих територій через відновлення колгоспно-радгоспної системи, а потім її реформування. Зарубіжні дослідники, хоча не роблять фокусу на Харківщині, дають ґрунтовний аналіз механізмів нацистської політики вербування оstarбайтерів і їх недоліків, розкривають конфлікт інтересів вищого керівництва та органів на місцях через нестачу кваліфікованих робітників для праці на окупованих територіях України, дають чітку характеристику українській колаборації як «негативного опортунізму», а також пишуть про ментальну проблему, яку приносили в радянську дійсність оstarбайтери, котрі бачили стандарти і рівень життя в європейських країнах і повернулися на Батьківщину. Спеціальне комплексне історичне дослідження названої проблеми, де би було детально розкрито такі важливі аспекти, як повсякдення східних робітників-харків'ян, емоційний та ментальний вимір їх буття в неволі, жіночі та чоловічі особливості оstarбайтерства, діяльність місцевих органів влади та співпраця населення з окупантами, на тепер відсутнє. Це є перспективною подальшого дослідження.

Ключові слова: українська та зарубіжна історіографія, експлуатація трудових ресурсів, Харківщина, оstarбайтери, колаборація, нацистська окупація.

Yurii SKRYPNYCHENKO

Teacher of "Defense of the Fatherland", Kharkiv Radio Technical College, 18/20 Sumska street, Kharkiv, Ukraine, 61000, PhD student of the Faculty of History, V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svobody, 4, 61022, Kharkiv, Ukraine (skripnecenkourij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4159-9259>

ResearcherID Web of Science: HZM-5489-2023

To cite this article: Skrypnychenko, Yu. (2023). Ekspluatatsiia trudovykh resursiv Kharkivshchyny v period nimetskoï okupatsii: ukrainska ta zarubizhna istoriohrafiiia pershoi chverti XXI st. [Exploitation of labor resources of Kharkiv Region during the period of German occupation: Ukrainian and foreign historiography of the first quarter of the XXI century]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 116–125. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.12> [in Ukrainian].

EXPLOITATION OF LABOR RESOURCES OF KHARKIV REGION DURING THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION: UKRAINIAN AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY OF THE FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to analyze the works of Ukrainian and foreign researchers on the subject of their presentation of the topic of exploitation of the labor resources of Kharkiv Region during the German occupation. The **methodological** basis is the principles of historicism, objectivity, complexity and systematicity. The research used methods of classification and systematization, analysis, synthesis and generalization, methods of historiographic analysis and historiographic synthesis, heuristic, narrative, historical-problematic, historical-chronological, historical-systemic methods. **Scientific novelty.** In the article, for the first time, the disclosure of the problem of the use of labor resources of Kharkiv region during the Nazi occupation in Ukrainian and foreign historiography is comprehensively investigated. **Conclusions.** As a result of the analysis of a number of works devoted to various aspects of the history of the Second World War, it was found that the problem of the use of labor resources of the Kharkiv region during the occupation was only partially reflected and revealed in historiography. In the works of Ukrainian scientists, the source value of the documents for the study of the topic, the evolution of the views of the Nazi leadership regarding the use of labor resources of the USSR, the stages of recruitment campaigns, the reasons for their successes and failures, survival strategies of Ostarbeiters in Nazi Germany, and the peculiarities of individual recollections of forced labor were investigated, and also the structure, composition, functions of auxiliary bodies of local "self-government" (boards), auxiliary Ukrainian police and Ukrainian auxiliary economic administration and the powers of their employees, the use of labor resources of the occupied territories through the restoration of the collective farm-state farm system, and then its reformation. Foreign researchers, although they do not focus on the Kharkiv region, provide a thorough analysis of the mechanisms of the Nazi policy of recruiting ostarbeiters and their shortcomings, reveal the conflict of interests of the top management and local authorities due to the lack of qualified workers for work in the occupied territories of Ukraine, give a clear description of Ukrainian collaboration as "negative opportunism" and write about the mental problem brought to the Soviet reality by ostarbeiters who saw the standards and standard of living in European countries and returned to the Motherland. There is currently no such special and comprehensive historical study of the mentioned problem, where such important aspects as the daily life of eastern workers-Kharkiv residents, the emotional and mental dimension of their existence in captivity, female and male characteristics of ostarbeiter, the activities of local authorities and the cooperation of the population with the occupiers. This is promising for further research.*

Key words: *Ukrainian and foreign historiography, exploitation of labor resources, Kharkiv region, ostarbeiters, collaboration, Nazi occupation.*

Постановка проблеми. Актуальність тематики Другої світової війни з її трагічними сторінками не згасала впродовж усього періоду, що пройшов з часу її завершення. В умовах нової війни – російсько-української – ця актуальність лише зростає. У контексті історико-антропологічного підходу, центрального в сучасній світовій науці, названа актуальність ще більше посилюється, якщо йдеться про проблеми, пов'язані безпосередньо з людськими долями. Однією з них є використання трудових ресурсів окупаційною владою. Поряд із конкретно-історичними розвідками в цьому напрямі значення мають також аналізи наукової літератури. Вони

дають можливість оцінити ступінь опрацьованості конкретної проблематики і курс спрямування подальших дослідницьких пошуків.

Аналіз досліджень. Історіографію проблеми використання трудових ресурсів нацистською Німеччиною розглядали у своїх працях С. Гальчак (Гальчак, 2003), Т. Пастушенко (Пастушенко, 2009), М. Лобода (Лобода, 2012), В. Дмитренко (Дмитренко, 2020) та інші автори, які присвячували свої розвідки названій проблематиці. Однак у зазначених оглядах відсутній «харківський фокус» дослідження. Водночас розгляд історіографії під таким кутом зору є дуже важливим з огляду на те, що саме Харківщина була одним з основних джерел постачання східних робітників до Німеччини.

Мета статті. Метою статті є аналіз історіографії нацистської експлуатації трудових ресурсів Харкова та області. Увагу зосереджено на новітній науковій літературі першої чверті ХХІ ст., що дозволить побачити останні дослідження із цієї проблематики та сучасні підходи до традиційних проблем.

Виклад основного матеріалу. Значний внесок для вивчення проблеми експлуатації трудових ресурсів Харківщини зробив А. В. Меляков (Меляков, 2002). Його дисертація засвідчує потенціал названої теми. У роботі здійснено ґрунтовний аналіз масових джерел, котрі відображають процес депортації цивільного населення Харківщини на примусові роботи до Німеччини в період 1941–1943 рр. Дослідивши обставини появи цих документів і функціональне призначення, автор визначив ступінь їх достовірності та репрезентативності як історичного джерела для вивчення проблеми оstarбайтерства. У дисертації розкрито інформаційний потенціал матеріалів фільтраційних справ та органів Харківського міського самоврядування, листів «остарбайтерів»-харків'ян із Німеччини в Україну та репатріантів переміщеним особам для вивчення таких важливих тем, як матеріально-побутові умови та морально-психологічний стан оstarбайтерів. Дослідження засвідчило, що названі документи підлягають характеристиці «масові», а отже, в роботі з ними ефективними будуть такі методи, як контент-аналіз та табличний. А. В. Меляков зробив важливий висновок, що названі джерела дають ключ до розкриття не лише типових, але й унікальних рис процесів депортації населення Харківщини на роботи до Райху. Цінність названого джерелознавчого дослідження в тому, що автором здійснено ретельну роботу з пошуку та аналізу пріоритетних документів для розкриття проблеми примусового вивезення жителів Харківщини до нацистської Німеччини, надано їх комплексну характеристику. Така студія засвідчує необхідність і значимість історичного дослідження названих процесів, яке забезпечене належною джерельною базою.

Вагомим внеском у вивчення проблеми оstarбайтерства та співпраці з окупаційною владою на Харківщині стала монографія А. В. Скоробогатова (Скоробогатов, 2004). Географічно і хронологічно тісно пов'язана з означеною темою, книга містить багато важливої інформації з цього питання навіть у контексті розкриття інших аспектів життя харків'ян в роки окупації. Так, розповідаючи про переписи населення, які тричі проводилися в Харкові, автор зазначає мету цієї акції: перепис давав інформацію для розуміння можливих масштабів експлуатації трудових ресурсів, вивезення робочої сили до Німеччини (Скоробогатов, 2004, с. 14–16). Маючи потребу в робочих руках, військова влада іноді звільняла частину військовополонених на поруки, особливо якщо це були уродженці Харківщини та України загалом (Скоробогатов, 2004, с. 78). Співпраця місцевого населення з окупантами давала надію на «шматок хліба», про що говорив Г. Герінг. Першочергово мали забезпечуватися продовольством робітники, які працювали на життєво важливих підприємствах, а також обслуговували німецькі військові частини та їх установи (Скоробогатов, 2004, с. 86, 92). Згадуються також слова інтенданта 55-го армійського корпусу про те, що українське населення Харкова могло б забезпечити німців у робочій силі (Скоробогатов, 2004, с. 90). Автор повідомляє, що частина населення все ж працювала на цивільних об'єктах, багато з яких були важливими і для вермахту, і для підтримки життя в самому місті (Скоробогатов, 2004, с. 92). Повідомляючи про настрої населення, автор посилається на повідомлення начальника поліції безпеки та СД Харкова про те, що бажання людей працювати зменшується (листопад 1942 р.), а навесні 1943 р. харків'яни,

які доти співпрацювали з німецькою військовою адміністрацією, підтримали більшовиків, що наступали (Скоробогатов, 2004, с. 269).

Наведений матеріал науково значимий: і своїм фактажем, і тим, що спирається на ґрунтовну документальну базу. Однак особливу цінність у контексті досліджуваної нами теми становлять ті сторінки праці, де автор приділяє проблемам остарбайтерства та співпраці з окупантами окрему увагу. Першу з них А. В. Скоробогатов розглядає дуже системно. Він починає з еволюції поглядів німецького керівництва щодо використання трудових ресурсів СРСР у Райху та з кроків в Україні, пов'язаних із цією політикою. Дослідник детально описує початковий етап кампанії з вербування остарбайтерів Харківщини (добровільний характер, активна пропаганда, засоби та обставини, що сприяли її успіху, відповідальний орган, перший потяг зі східними робітниками-харків'янами, ставлення місцевого населення до цієї політики). Надаючи інформацію про реакцію депортованих людей, автор цитує промовистий документ – петицію 25 українських жінок з Харкова до керівництва Бутуке-Верке в Берліні, складену вже в травні 1942 р. А. В. Скоробогатов пише про провал наступної добровільної кампанії в Харкові, його причини (листи східних робітників і повідомлення про них, а також «зворотні транспортні» з хворими та скаліченими українцями переконували в невідповідності реальних умов праці в Німеччині тим обіцянкам, що їх давала пропаганда) та наслідки (окупанти вдалися до примусових заходів). У праці детальну увагу приділено питанню подальшого вербування людей (через реєстрацію на біржі праці, полювання та облави), умовам, якими воно супроводжувалося, супротиву харків'ян та арештам із боку влади. Дослідник надзвичайно ретельно шукає відповідь на питання про кількість депортованих осіб із Харкова та області (Скоробогатов, 2004, с. 111–120).

А. В. Скоробогатов також звертається до неоднозначної теми колаборації, зосереджуючись на двох напрямках. Одним із них була служба в поліції, що зумовлювалося браком німецьких поліцейських сил для наведення порядку в місті. Українська допоміжна поліція не мала самостійності, підпорядковувалася окупантським органам адміністрації. При цьому українські поліцаї нерідко проявляли негуманність у ставленні до співвітчизників (Скоробогатов, 2004, с. 125–126). Іншим напрямом стала діяльність Харківської міської управи (ХМУ), створеної вже наступного дня після окупації. Дослідник приділяє їй детальну увагу (Скоробогатов, 2004, с. 127–174).

Загалом, у контексті проблеми експлуатації трудових ресурсів краю монографія А. В. Скоробогатова має велику наукову цінність: спираючись на документальну базу, автор подає важливий фактаж про вербувальну кампанію, реакцію людей, кількість депортованих до Райху, перший етап в історії остарбайтерства Харківщини, а також участь місцевого населення в роботі органів поліції та міського управління в умовах окупації.

С. І. Власенко у своїй дисертації «Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941–1943 рр.)» (Власенко, 2007) також звертається до теми співпраці місцевого населення з окупаційною владою. Німецьке керівництво бачило в залученні українців до співробітництва свою мету, а тому здійснювало активну пропаганду в цьому напрямі (Власенко, 2007, с. 106–107). Дослідниця зазначає, що на території воєнної зони України (до якої входила і Харківська область) з населення формувалися допоміжні органи місцевого «самоврядування» (управи), допоміжна українська поліція та українська допоміжна господарська адміністрація. У роботі викладені структура, склад, функції цих органів та повноваження осіб (Власенко, 2007, с. 85–101). Задля забезпечення продовольством армії та цивільного населення Німеччини окупаційна влада ставила перед собою завдання відновлення діяльності сільського господарства та налагодження ефективного використання трудових ресурсів окупованих територій. Оскільки колгоспно-радгоспний лад давав можливість безперешкодно організовувати працю селянства та централізовано вилучати її результати, окупанти взялися за відновлення колективної системи праці. На чолі колгоспів і МТС також були представники місцевого населення. Керівництво радгоспами здійснювалося й німцями, й українцями, але останні були повністю підзвітні окупаційній

владі. Сільськогосподарські кооперативи, які відновили свою діяльність, також були частиною вимушеної співпраці з німцями ((Власенко, 2007, с. 109, 113–116). З метою забезпечення успіху збиральної кампанії 1941 р. до роботи мобілізували все працездатне населення (від 14 років), а також дали щедрі обіцянки, які так і залишилися декларативними. Через брак робочих рук на сільгоспроботи відправляли міське населення з Харкова (Власенко, 2007, с. 109, 113–118). На Харківщині для оплати роботи вчителів, агрономів, лікарів, сільської поліції, працівників сільської управи створювався зерновий фонд села, внески до якого здійснювали місцеві мешканці (Власенко, 2007, с. 122). На початку окупаційного періоду німецька влада, спекулюючи на приватновласницьких бажаннях українських селян та запевняючи в реформуванні аграрної сфери в майбутньому, досягла прихильного ставлення населення в питаннях співпраці. Хоча для більшості, як зазначає дослідниця, таке співробітництво було вимушеним. Частина ж селян пасивно чи активно опиралася нацистській політиці (Власенко, 2007, с. 127–128). Нацистське керівництво, бажаючи заручитися підтримкою селян, все ж таки розпочало реформування аграрної сфери. Розгляду і характеристиці цих заходів С. І. Власенко приділяє окрему увагу (Власенко, 2007, с. 135–179).

Цінний матеріал з тематики експлуатації трудових ресурсів Харківщини вміщено в докторській дисертації О. О. Салати (Салата, 2010). У контексті розгляду німецької інформаційної політики на окупованих територіях дослідниця згадує і про вербувальну кампанію українських робітників до Німеччини, яка в Харкові розпочалася ще в грудні 1941 р. Задля її успіху було здійснено активну пропаганду й агітацію всіма доступними окупаційній владі засобами. Низка документів харківських архівів засвідчує використання окупаційною владою дезінформації для посилення свого впливу. Так, на одній зі світлин зображені радянські робітники, які працюють на німецьких фабриках та заводах. Фото містить підпис: «З великим бажанням працюють робітники з України біля точильного верстата на німецькій фабриці. Такого світлого і чистого робочого місця в себе на Батьківщині вони не бачили! У години дозвілля і по вихідних днях – народні пісні й танці». Та, незважаючи на це, охочих їхати до Німеччини ставало щораз менше. Це змусило окупаційну владу Харківської області та Харківську міську управу якомога частіше використовувати радіо і гучномовці для звернення до населення і примусового зібрання людей (молодих і середнього віку) для вивезення на роботи до Німеччини. Пропаганда стосувалася також співпраці місцевих мешканців у боротьбі з більшовизмом. Дослідниця згадує фотодокумент, на якому зображено, як добровольці з одного села отримують відзнаки за хоробрість (Салата, 2010, с. 196, 261). У дослідженні наводиться також інформація про зміну ставлення більшості населення Харкова до окупаційної влади навесні 1943 р., напередодні звільнення міста Червоною армією. Та частина місцевих жителів, яка раніше співпрацювала з німецькою військовою адміністрацією, негайно розпочала допомагати радянським військам під час їх наступу (Салата, 2010, с. 370).

Г. Г. Грінченко опрацювала неотримані листи харків'ян, які перебували на примусових роботах у Райху, з фондів Державного архіву Харківської області (30 тис. одиниць) і на їх основі дослідила таку важливу проблему, як стратегії виживання остарбайтерів у нацистській Німеччині, а також особливості індивідуального пригадування про примусову працю (Грінченко, 2011, с. 76, 304, 324–335). Цей матеріал дуже цінний і важливий для наукових досліджень.

У колективній монографії «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.», у розділі, присвяченому вербуванню, примусовій праці та репатріації українських робітників нацистської Німеччини, дослідники С. Гальчак, Т. Пастушенко, М. Шевченко системно розглядають цю проблему (Гальчак, Пастушенко, & Шевченко, 2011). Автори розкривають еволюцію поглядів німецького керівництва на таке питання, відмінність їхніх дій на радянських територіях, порівняно з досвідом у Польщі, особливості політики німецьких окупаційних адміністрацій у питанні використання праці місцевих жителів і вивезення робочої сили до Райху у трьох різних зонах – дистрикті «Галичина», райхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації.

Питання остарбайтерів із Харківщини розглядається в загальному контексті проблеми, однак при цьому йому відводиться досить важливе місце. Дослідники називають Харків серед чотирьох великих українських міст, населення яких, починаючи з 1942 р., перебувало в центрі уваги окупантів з метою вивезення до Німеччини. Автори пов'язують це явище з тим, що жителі великих промислових міст особливо важко відчували тягар війни, який супроводжувався для них голодом і безробіттям. Харків був одним із семи центрів, які відвідав Головний уповноважений з використання робочої сили Ф. Заукель у серпні 1942 р. під час свого другого візиту в Україну, в результаті якого він зробив висновок про невичерпність місцевих трудових ресурсів (Гальчак, Пастушенко, & Шевченко, 2011, с. 51). Харківська область стала одним із головних джерел постачання робочої сили до Райху (Гальчак, Пастушенко, & Шевченко, 2011, с. 60).

У розділі наведено інформацію про вербувальну комісію, яка прибула до Харкова на початку січня 1942 р. Конкретні цифри і дані щодо професійної приналежності місцевих остарбайтерів дозволяють скласти уявлення про масштаби (понад 2 тис. осіб) і характер (вербування спеціалістів необхідних галузей – металургів, столярів, будівельників та інших) діяльності згаданої комісії вже в перший місяць роботи, про конкретні пункти призначення в Німеччині (Гальчак, Пастушенко, & Шевченко, 2011, с. 48–49).

Розгляд проблеми харківського остарбайтерства в загальноукраїнському контексті важливий своїм компаративним потенціалом, що дозволяє побачити масштаби депортації з цих територій в порівнянні з іншими українськими землями: за 1942 р. з Харкова було відправлено до Райху в 1,5 рази більше міських жителів, ніж із Києва, але майже в 7 разів менше, ніж із дистрикту «Галичина».

З осені 1943 р. почалася масова депортація населення зі Східної України, з прифронтової зони. Метою було вивезення абсолютно всього працездатного населення (Гальчак, Пастушенко, & Шевченко, 2011, с. 53).

В іншому розділі згаданої колективної монографії, який присвячено системі примусової праці в часи німецької окупації, О. Потильчак згадує харківських фахівців у контексті проблеми недовіри окупаційної влади до місцевого населення в деяких галузях господарства. Автор, спираючись на статистичні дані міської управи, зазначає, що в Харкові налічувалося до 180 тис. кваліфікованих робітників. Однак окупанти надавали перевагу завербованим спеціалістам із Західної Європи, а місцевих залучали лише до допоміжних виробничих процесів і для відновлення харківських заводів. У цьому, як пише дослідник, також було застосовано примусову трудову мобілізацію (Потильчак, 2011, с. 101). Попри всі здійснювані заходи, в промислово розвинутих південних і східних регіонах, зокрема й на Харківщині, існував брак фахівців та залишалася низькою ефективність праці (Потильчак, 2011, с. 102). Одним із напрямів використання трудових ресурсів у прифронтовій зоні стало копання окопів і будівництво оборонних споруд. Для спорудження «Східного валу» тільки з Харкова мобілізували 120 000 людей (Потильчак, 2011, с. 102–103). Масовою була депортація під загрозою покарання громадян із зон бойових дій з подальшою експлуатацією їх праці в німецькому тилу (як на території України, так і в Райху), вербувалися біженці в Харкові для весняної посівної кампанії 1942 р. в Ногайських степах (Потильчак, 2011, с. 104–106). Коли сільськогосподарські справи йшли погано, окупанти застосовували примусову рабську працю, зокрема й дитячу. Такі ситуації мали місце і в деяких районах Харківської області (Потильчак, 2011, с. 106).

У монографії «Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни» (Кучер, & Потильчак, 2011), характеризуючи окупаційні структури, які використовувалися як інструментарій для експлуатації українських ресурсів, дослідники В. І. Кучер та О. В. Потильчак повідомляють про господарські команди, зокрема і в Харкові. До їх складу входили керівник-офіцер, кілька фахівців з використання робочої сили, з окремих галузей сільського господарства, з промислової економіки, з питань транспортування, озброєння, загальних економічних питань. Господарські команди забезпечувалися збройними підрозділами задля здійснення охорони виявлених запасів продовольства, сировини, знарядь виробництва (Кучер,

& Потильчак, 2011, с. 135–136). Наведено також трагічні відомості про умови перебування остарбайтерів з Харківщини в таборі Берлін-Галензе. Так, троє робітників були розстріляні за «крадіжку» пари картоплин і юшки через голод. За рік перебування в названому таборі до кінця 1942 р. живими залишилося лише 50 харків'ян, решта стали жертвами недоїдання (Кучер, & Потильчак, 2011, с. 247).

О. Г. Перехрест у своїй монографії «Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище» (Перехрест, 2011) торкається важливого питання про співпрацю педагогічних кадрів з окупаційною владою. Автор повідомляє, що в зоні військового командування на базі колишніх сільськогосподарських інститутів та технікумів створювали освітні заклади сільськогосподарського профілю. До викладання залучалися педагоги, які працювали там до окупації, але вони змушені були пройти реєстрацію в органах влади. Німецьке керівництво прискіпливо проводило відбір кадрів для викладання, а потім піклувалося про їх ідеологічну підготовку. Із цією метою проводилися численні семінари, наради, конференції, де роз'яснювали вимоги окупантів щодо викладання і виховання. Такі семінари проходили також у Харкові та області (Перехрест, 2011, с. 253).

Деяку увагу приділяє експлуатації трудових ресурсів Харківщини в умовах окупації М. Лобода (Лобода, 2012). Дослідниця наводить інформацію про місцеві підприємства та їх робітників. Спершу, через масштаби руйнувань і знищення дуже цінного обладнання, залучення підприємств Харкова вважалося неможливим (Лобода, 2012, с. 27). Згодом почали вводитися в експлуатацію об'єкти, які мали виконувати воєнні замовлення для потреб армії окупантів. Харківські машинобудівні й металообробні підприємства були залучені для виготовлення боєприпасів та здійснення ремонтних робіт озброєння, автомашин, танків (Лобода, 2012, с. 29, 53). М. Лобода також зазначає про недовіру до місцевих спеціалістів і згадує про цей факт, коли в 1942 р. чекали прибуття на харківські підприємства 85 нідерландських фахівців (Лобода, 2012, с. 49). Згадками численних випадків арештів, а також актів побиття працівників різкими, батогами, палицями на Харківському тракторному заводі, дослідниця ілюструє явище застосування фізичних покарань до робітників (Лобода, 2012, с. 54).

У своїй статті «Радянський проєкт пам'яті про примусову працю часів Другої світової війни» Г. Г. Грінченко через аналіз автобіографій та спогадів остарбайтерів, які були вихідцями одного з районів Харківської області й написали свої тексти одразу після повернення – на вимогу місцевих органів влади, розв'язує проблему рецепції цими людьми того, що пропонував радянський проєкт пам'яті про примусову працю в Райху. Дослідниця з'ясовує, «чи перетворюється колективно сконструйований образ <...> на еквівалентний ментальний образ, який поділяють члени певного колективу», й отримує ствердну відповідь на своє питання (Грінченко, 2012, с. 21–42).

В. І. Дмитренко у своїй статті детально аналізує інформаційний потенціал широкого комплексу джерел – актових (офіційні акти німецьких та радянських органів влади), періодики, джерел особового походження (мемуари, інтерв'ю, автобіографії, щоденники та приватне листування), фольклору – для вивчення історії повсякдення східних робітників з України (Дмитренко, 2020).

Однією з важливих особливостей зарубіжної історіографії в контексті означеної нами теми є те, що дослідники з інших країн, розглядаючи проблеми, пов'язані з Другою світовою війною, депортацією та використанням трудових ресурсів на окупованих територіях, не приділяють увагу окремо Харкову та області. Однак їхні праці вмщують багато цінної інформації, фактів, заснованих на документальній базі, та оцінок досліджуваних явищ.

М. Айкель, спираючись в основному на німецькі та українські архіви, аналізує механізми нацистської політики вербування остарбайтерів та її недоліки. Автор зазначає, що праця на Німеччину для осіб неєврейської національності класифікувалася як трудовий обов'язок. Він приділяє увагу реєстрації населення як засобу обліку потенційних трудових ресурсів та описує жорстокі заходи, до яких вдавалися під час примусового вербування людей. Дослідник зосе-

реджує увагу на такому явищі, як нестача кваліфікованих робітників, на що скаржилися місцеві окупаційні установи, пише про конфлікт інтересів вищого керівництва та органів на місцях. Інспекції негативно реагували на плани Ф. Заукеля: «наведені цифри спустошать села». Коли в грудні 1942 р. вийшло додаткове розпорядження про термінову депортацію до Райху 500 тис. українських хатніх робітниць, Харківська господарська інспекція завербувала майже 2 тис. жінок: з кожного села, яке знаходилося в зоні комендатури, залучали по три робітниці. Пише і про допомогу для родин остарбайтерів. Дослідник вказує на проблему браку джерел, які би висвітлювали питання використання праці окупантами на місцях, але при цьому приділяє достатню увагу характеристиці експлуатації трудових ресурсів в різних регіонах України. Торкається і питання колаборації, зазначаючи, що окупаційна влада мала потребу в людських ресурсах для виконання відповідних завдань, допоміжні органи не мали самостійності, а молодь ішла туди з метою уникнення депортації до Райху (Айкель, 2005, с. 139–155).

Т. Снайдер у праці «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним» досліджує питання ієрархічного становища поліцаїв-колаборантів. І загалом, науковець характеризує колаборацію українців як «негативний опортунізм». За словами дослідника, до співпраці штовхала надія уникнути гіршого (голоду, депортацій, рабської праці) (Snyder, 2015, с. 510). Автор звертає також увагу на проблему, спричинену поверненням остарбайтерів на Батьківщину. Тепер вони розуміли невідповідність радянської дійсності стандартам і рівню життя в європейських країнах і могли стати загрозою для пропаганди «соціалістичного раю». Ситуація була ускладнена повоєнним лихоліттям, зокрема і голодом (Snyder, 2015, с. 435).

Висновки. Проблема використання трудових ресурсів Харківщини в період окупації знайшла своє часткове відображення і розкриття в працях українських та зарубіжних дослідників. Йдеться про джерелознавчий аналіз документів для вивчення теми, про еволюцію поглядів нацистського керівництва щодо використання трудових ресурсів СРСР, про етапи вербувальних кампаній, причини їх успіхів та провалів, про стратегії виживання остарбайтерів у нацистській Німеччині та особливості індивідуального пригядування про примусову працю, а також про структуру, склад, функції допоміжних органів місцевого «самоврядування» (управ), допоміжної української поліції та української допоміжної господарської адміністрації та повноваження їхніх співробітників, про використання трудових ресурсів окупованих територій через відновлення колгоспно-радгоспної системи, а потім її реформування.

Поряд із цим залишаються не розв'язаними такі важливі питання, як повсякдення східних робітників з Харківщини, їхні емоції, усні розповіді їхніх рідних, політика примусу до праці, гендерний аспект проблеми, медичний огляд, конкретна діяльність відділів Харківської міської управи, використання праці харків'ян на окупованій території та багато інших. Це і має стати предметом окремого спеціального дослідження.

Джерела та література

- Айкель, М. (2005). «Через брак людей...». Німецька політика набору робочої сили та примусової депортації робітників із окупованих областей України 1941–1944 рр. *Український історичний журнал*. 6. 139–155.
- Власенко, С. (2007). Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ.
- Гальчак, С. Д. (2003). «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця.
- Гальчак, С., Пастушенко, Т., & Шевченко, М. (2011). *Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатріація. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 2*. Київ.
- Грінченко, Г. Г. (2011). Українські остарбайтери в системі примусової праці Третього райху: проблеми історичної пам'яті: дис. ... д-ра наук : 07.00.06. Київ.
- Грінченко, Г. (2012). Радянський проект пам'яті про примусову працю часів Другої світової війни. *Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Київ. 21–42.

- Дмитренко, В.** (2020). Джерела дослідження повсякденної культури українських оstarбайтерів. *Література та культура Полісся. Серія «Історичні науки»*. 13. 227–237. DOI 10.31.65/2520-6966-2020-13i-99-227-237
- Кучер, В., & Потильчак, О.** (2011). *Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни*. Київ.
- Лобода, М.** (2012). *Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950)*. Київ.
- Меляков, А.** (2002). Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941–1943 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Харків.
- Пастушенко, Т.** (2009). *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953)*. Київ.
- Перехрест, О.** (2011). *Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище*. Черкаси.
- Потильчак, О.** (2011). *Трудові ресурси цивільного населення України і система примусової праці в часи німецької окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 2*. Київ. 92–126.
- Салата, О.** (2010). *Формування німецького інформаційного простору у Рейхскомісаріаті «Україна»: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01*. Донецьк.
- Скоробогатов, А. В.** (2004). *Харків у часи німецької окупації (1941–1943)*. Харків.
- Snyder, T.** (2015). *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. Random House.

References

- Aikel, M.** (2005). “Cherez brak liudei...”. Nimetska polityka naboru robochoi syly ta prymusovoi deportatsii robotnykiv iz okupovanykh oblastei Ukrainy 1941–1944 rr. [“Because of the lack of people...”. The German policy of labor recruitment and forced deportation of workers from the occupied regions of Ukraine, 1941–1944]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*. 6. 139–155 [In Ukrainian].
- Vlasenko, S.** (2007). *Ahrarna polityka nimetskykh okupatsiinykh vlastei na terytorii viiskovoi zony Ukrainy. [Agrarian policy of the German occupation authorities in the territory of the military zone of Ukraine]. [PhD dissertation]. Kyiv. [In Ukrainian].*
- Halchak, S. D.** (2003). “Skhidni robotnyky” z Podillia u Tretomu reikhu: deportatsiia, natsystska katorha, opir ponevoliuvacham. [“Eastern workers” from Podillia in the Third Reich: deportation, Nazi hard labor, resistance to the enslavers]. Vinnytsia. [In Ukrainian].
- Halchak, S., Pastushenko, T., & Shevchenko, M.** (2011). *Ukrainski robotnyky natsystskoii Nimechchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia. Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy. Kн. 2. [Ukrainian workers of Nazi Germany: recruitment, forced labor, repatriation. Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century. Historical essays. Book 2]. Kyiv. [In Ukrainian].*
- Hrinchenko, H. H.** (2011). *Ukrainski ostarbaitery v systemi prymusovoi pratsi Tretoho raikhu: problemy istorychnoi pamiaty. [Ukrainian ostarbeiters in the forced labor system of the Third Reich]. [Dr. Sci. dissertation]. Kyiv. [In Ukrainian].*
- Hrinchenko, H.** (2012). *Radianskyi proekt pamiaty pro prymusovu pratsiu chasiv Druhoi svitovoi viiny [Soviet project of commemoration of forced labor during the Second World War]. Viina. Okupatsiia. Pamiat: Prymusovi robotnyky z Ukrainy v okupovanii Yevropi – War. Occupation. Memory: Forced laborers from Ukraine in occupied Europe. Kyiv. 21–42. [In Ukrainian].*
- Dmytrenko, V.** (2020). *Dzherela doslidzhennia povsiakdennoi kultury ukrainskykh ostarbaiteriv [Sources of the study of everyday culture of Ukrainian ostarbaiters]. Literatura ta kultura Polissia. Seriiia “Istorychni nauky” – Literature Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941–1943 рр. and culture of Polissia. Series “Historical Sciences”. 13. 227–237. DOI 10.31.65/2520-6966-2020-13i-99-227-237 [In Ukrainian].*
- Kucher, V., & Potylchak, O.** (2011). *Ukraina 1941–1944: trahediia narodu za fasadom Sviashchennoi viiny [Ukraine 1941–1944: the tragedy of the people behind the facade of the Holy War]. Kyiv. [In Ukrainian].*
- Loboda, M.** (2012). *Trudovi resursy u vazhkii promyslovosti Ukrainy pid chas natsystskoii okupatsii ta u vidbudovnyi period (1941–1950) [Labor resources in the heavy industry of Ukraine during the Nazi occupation and in the reconstruction period (1941–1950)]. Kyiv. [In Ukrainian].*
- Meliakov, A.** (2002). *Masovi dzherela z istorii deportatsii tsyvilnoho naseleння Kharkivshchyny do Nimechchyny v period 1941–1943 rr. [Mass sources on the history of the deportation of the civilian*

- population of Kharkiv region to Germany in the period 1941–1943]. [PhD dissertation]. Kharkiv. [In Ukrainian].
- Pastushenko, T.** (2009). *Ostarbaitery z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942–1953)* [Ostarbeiters from the Kyiv region: recruitment, forced labor, repatriation (1942–1953)]. Kyiv. [In Ukrainian].
- Perekhrest, O.** (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr.: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe. [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social situation]*. Cherkasy. [In Ukrainian].
- Potylchak, O.** (2011). *Trudovi resursy tsyvilnoho naseleння Ukrainy i systema prymusovoi pratsi v chasy nimetskoї okupatsii. Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy. Kn. 2 [Labor resources of the civilian population of Ukraine and the system of forced labor during the German occupation. Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century. Historical essays. Book 2]*. Kyiv. 92–126. [In Ukrainian].
- Salata, O.** (2010). *Formuvannia nimetskoho informatsiinoho prostoru u Reikhskomisariati “Ukraina”* [Formation of the German information space in the Reichskommissariat “Ukraine”]. [Dr. Sci. dissertation]. Donetsk. [In Ukrainian].
- Skorobohatov, A. V.** (2004). *Kharkiv u chasy nimetskoї okupatsii (1941–1943)* [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]. Kharkiv. [In Ukrainian].
- Snyder, T.** (2015). *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. Random House. [In English].

УДК 94(477.8):321.64»19»

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.13>

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ruslana_popp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/F-94962018>

Scopus-Author ID: 57222035521

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О., & Попп, Р. (2024). Ідеологічно-пропагандивні процеси в західних областях України в перші повоєнні роки: нове документальне свідчення. *Українські історичні студії*, 16(58), 126–138. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.13>

ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИВНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВДЧЕННЯ

Анотація. *Мета дослідження* – оприлюднити документ та показати його науково-інформаційну наповненість для висвітлення ідеологічно-пропагандивних процесів у західних областях України в перші повоєнні роки. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** У статті висвітлено заходи ідеологічно-пропагандивної роботи українських визвольних сил, ставлення до ОУН, УПА та радянської системи різних груп населення регіону. Показано погляд підпільників на ідейно-політичний тиск радянської влади на мешканців краю як один із важливих засобів радянської пропаганди. **Висновки.** Звітна документація ОУН становить значний науково-інформаційний інтерес. Опублікований документ є важливим джерелом до вивчення ідейно-пропагандивних процесів у західних областях України в перші повоєнні роки. Звіт було укладено в грудні 1949 р., авторство не встановлено. Донесення зберігається в Архіві центру досліджень визвольного руху і перебуває на стадії оброблення. Інформація підпільного звіту засвідчує, що український визвольний рух приділяв значну увагу вишкільно-пропагандивній діяльності у своїх лавах. Підпільники вивчали також настрої різних категорій населення щодо українського визвольного руху та радянської системи, для того щоб залучити його до ОУН та УПА, виробити дієві методи боротьби проти своїх ворогів. Підтримка та допомога більшості населення українських повстанців, незважаючи на жорстокі репресивні заходи радянської системи, уможлилювала тривалу боротьбу проти неї. У публікації максимально збережено мову і стилістику документу, виправлено окремі граматичні погрішності.

Ключові слова: ОУН та УПА, повстанці, радянська система, ідеологічно-пропагандивні заходи, підпільний звіт.

Oksana MEDVID

Ph.D (History), Associate Professor at Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor at the Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/F-94962018>

Scopus-Author ID: 57222035521

To cite this article: Medvid, O., & Popp, R. (2024). Ideolohichno-propahandyvni protsesy v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u pershi povienni roky: nove dokumentalne svidchennia [Ideological and propaganda processes in the western regions of Ukraine in the immediate post-war years: new documentary evidence]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 126–138. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.13> [in Ukrainian].

IDEOLOGICAL AND PROPAGANDA PROCESSES IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN THE IMMEDIATE POST-WAR YEARS: NEW DOCUMENTARY EVIDENCE

Summary. *The aim of this article is to present a document and demonstrate its scholarly value in depicting the ideological and propaganda processes in the western regions of Ukraine during the early post-war years. The research methodology is based on widely accepted principles of scientific inquiry, objectivity, historicism, and the use of external and internal criticism of sources. Scientific Novelty:* The article highlights the ideological and propaganda activities of Ukrainian liberation forces, examining attitudes toward the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), the Ukrainian Insurgent Army (UPA), and the Soviet system among various population groups in the region. The perspective of underground fighters on the ideological-political pressure exerted by Soviet authorities on local inhabitants is presented as a key tool of the process of Sovietization.

Conclusions: *The analysed documentation of the OUN holds significant scientific and informational value. The published document represents a crucial source for studying ideological and propaganda processes in western Ukraine in the immediate post-war years. The report, compiled in December 1949, remains anonymous. It is currently housed in the Archive of the Center for the Study of the Liberation Movement and is undergoing processing. The information within this underground report demonstrates that the Ukrainian liberation movement placed considerable emphasis on training and propaganda activities within its ranks. Additionally, the underground fighters studied the sentiments of various segments of the population regarding both the Ukrainian liberation movement and the Soviet system, with the aim of recruiting them into the OUN and UPA and developing effective methods of resistance. The continued support and assistance from the majority of the population for the Ukrainian insurgents, despite severe Soviet repressive measures, enabled the protracted resistance against the Soviet regime. The publication preserves the original language and style of the document to the greatest extent possible, with only minor grammatical corrections.*

Keywords: *OUN and UPA, insurgents, Soviet system, ideological and propaganda activities, underground report.*

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів боротьби путінського режиму проти України є інформаційна пропаганда. Методи та засоби впливу на населення, наративи яким воно зомбується, особливо щодо діяльності ОУН та УПА, напрацьовувалися ще в радянські часи.

Сьогодні важливо на основі нових документальних свідчень вивчати, аналізувати та враховувати в сучасних реаліях повномасштабної війни росії проти України історичний досвід боротьби українського визвольного руху проти ворожої пропаганди сталінського режиму, який відновлювався та утверджувався в західних областях України в перші повоєнні роки. Це допоможе виробити дієву контрпропаганду, показати реальне обличчя російської диктатури та її злочинів.

Аналіз досліджень. В умовах, коли історики отримали доступ до раніше заборонених джерел з історії українського визвольного руху в перші повоєнні роки, з'являються статті,

монографії, які вводять у науковий обіг значний масив звітних документів ОУН. Хочемо виокремити джерелознавчі роботи В. Ільницького, М. Галіва (Ільницький, Галів, 2015), В. Ільницького, Н. Кантор, Т. Батюка (Ільницький, Кантор, 2021; Ільницький, Кантор, Батюк, 2022), М. Галіва, О. Свйонтик, Н. Ільницької, М. Гранд (Галів, Свйонтик, 2023; Свйонтик, Галів, 2021; Галів, Ільницька, Гранд, 2022), О. Медвідь, (Медвідь, 2023), Р. Попп, А. Кірди (Попп, Кірда, 2023). У них показано протистояння повстанців радянській системі на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки, репресивну політику влади, розкрито повсякденні практики населення. Р. Попп на основі звітів ОУН з Дрогобиччини та Львівщини розкрила політичні, господарські, соціальні та культурні процеси в західних областях України в перші повоєнні роки (Попп, 2019а, 2019б, 2022).

Мета статті – оприлюднити документ та показати його інформаційну наповненість для висвітлення ідеологічно-пропагандивних процесів у західних областях України в перші повоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. Документ, а саме «Звіт пропагандивно-вишкільної роботи», зберігається в Архіві центру досліджень визвольного руху (Архів ЦДВР) і перебуває ще на стадії оброблення. Через часткову його пошкодженість указівка на місце створення відсутня (Архів ЦДВР, арк. 1). Про це довідуємося вже безпосередньо з викладених у ньому даних. Йдеться про діяльність ОУН та УПА на теренах сучасної Івано-Франківської області. Відповідно до тодішньої структури Карпатського краю ОУН, це Войнилівський район, який входив до Журавненського надрайону Калуської округи (Ільницький, 2016, с. 76). У документі подаються відомості за грудень 1948 р., але створено його було в грудні 1949 р. через ускладнення зв'язків та запізнілу інформацію. В одному з підпільних документів наголошується, що в районах Калуської округи нараховується від 15 до 20 осіб, але Войнилівський район «майже не має людей» (Ільницький, 2016, с. 76–77). Автора підпільного звіту не вдалося ідентифікувати, він підписаний «Б-22» (Архів ЦДВР, арк. 6). Можемо припустити, що це був районний референт пропаганди.

Матеріали звіту засвідчують, що український визвольний рух у перші повоєнні роки важливу увагу приділяв ідейно-пропагандивній діяльності. Поширення ідей визвольної боротьби відбувалося насамперед через друковані засоби пропаганди. У документі названо твори, які для свого вишколу перечитували повстанці, а також література, яку передруковували та розповсюджували серед населення. Намагаючись протистояти радянській агітації та пропаганді, підпільники поширювали та виготовляли листівки, відозви, короткі заклики з поясненнями ідей та мети своєї боротьби, критикою політики та заходів більшовицької влади. У звіті зазначено, що на терені в грудні 1948 р. було виготовлено 2000 «протиколгоспних» листівок. У них селян закликали рішуче чинити опір колективізації, попри всі репресивні заходи влади (Архів ЦДВР, арк. 1). У містах пропагандивні матеріали повстанці зазвичай закидали в подвір'я та вікна мешканців регіону, розклеювали лише з метою демонстрації, бо співробітники МВС їх зривали (Ільницький, 2016, с. 123). Підпільники звітують про поширення в райцентрі Войнилів у грудні 1948 р. відозв та брошур: «Селяни західних областей України», «Школярі», «Маніфест ОУН», «Бюро Інформації УГВР». За наведеними у звіті даними, можемо підсумувати, що серед населення краю було поширено 2793 примірники різних націоналістичних матеріалів (Архів ЦДВР, арк. 4).

Пропагандивну літературу повстанці отримували з надрайонного осередку пропаганди. З її переліку бачимо, що це програмна, організаційна, політична, ідеологічна, пропагандистська література ОУН та УПА. Найбільше в розпорядженні підпільників було відозв: «Маніфест ОУН», «Українські учителі», «Школярі» (Архів ЦДВР, арк. 1). Пропагандивні матеріали передавалися різними шляхами й на «східні українські землі» (Архів ЦДВР, арк. 3).

Пропагандивна та агітаційна робота в Карпатському краї ОУН була націлена як на населення регіону загалом, так і на окремі його соціальні групи. Зокрема, у звітних матеріалах показано, що друковані засоби пропаганди українського визвольного руху активно поширювалися серед українців зі «східних областей України, які мешкали в регіоні», наголошується

на позитивному сприйнятті ними різноманітної націоналістичної літератури (Архів ЦДВР, арк. 3). Підпільники проводили й особисті зустрічі з населенням, на яких теж вели пропаганду проти «колгоспного ладу», саботаж «держпоставок», закликали чинити супротив усім заходам радянської системи (Архів ЦДВР, арк. 4).

Важливим є те, що в опублікованому документі не тільки виокремлюються окремі категорії населення краю, але аналізується ставлення кожної з них як до українського визвольного руху, так і до радянської влади. На думку підпільників, місцева молодь є «великим симпатиком підпільного руху», «найбільш витривала і морально стійка», «захоплюється підпільними виданнями», «на кожному кроці сприяє руху» (Архів ЦДВР, арк. 3, 5). Особливий вплив на молодь мали особисті зустрічі з повстанцями (Архів ЦДВР, арк. 5).

Селянство було незадоволене політикою радянської влади на селі, яку називали «большевицьким грабежем», воно обурювалось і вороже налаштувалось проти радянської системи через непомірні норми «поставок продуктів, платежі, податковий тиск, яким «не було кінця», примусовий вступ до колгоспів, «культурне і національне поневолення України» (Архів ЦДВР, арк. 4). У підпільному звіті констатується обізнаність селян щодо ідей боротьби українського визвольного руху, прихильне ставлення до нього та допомога повстанцям (Архів ЦДВР, арк. 4). Робітники, які в регіоні переважно були зайнятими в лісовому господарстві, через надмірні норми теж, за спостереженнями підпільників, негативно та вороже ставилися до влади і позитивно – до українського руху. Як бачимо, «соціально-економічні перетворення» радянської системи в західних областях України були негативно сприйняті населенням.

Про місцеве учительство як представників інтелігенції у звіті зазначається, що воно теж прихильне до українських повстанців, виконує «радянські розпорядження» і виховання школярів «у дусі відданості большевицькій партії і Сталіну», залучає дітей в піонери та комсомол лише з огляду на ступінь репресивного тиску щодо нього. Вони «свідомі, що повстанці баряться за краще соціальне життя в майбутній українській державі» (Архів ЦДВР, арк. 5). У документі наголошується, що зміна поглядів окремих учителів, які були направлені на роботу в край з різних регіонів України (у звітній документації ОУН їх називають «надніпрянцями» із «СУЗ» (з східних областей України), зазвичай не партійних, на діяльність ОУН та УПА, відбувалося під впливом націоналістичної літератури, практичних порад, особистого досвіду спілкування з повстанцями (Архів ЦДВР, арк. 5).

Щодо духовенства підпільники звітують, що в регіоні залишилися лише ті священнослужителі, які перейшли в православ'я, вони були обізнані з ідеями та цілями боротьби українських повстанців, незадоволені тиском «більшовиків» на церкву і права священників, але через страх перед репресіями щодо себе і своїх вірян «намагалися уникати контактів з повстанцями, були «неучасними», дотримуватися позиції «моя хата з краю» (Архів ЦДВР, арк. 6).

У звіті виокремлюється також така категорія населення, як «інваліди». Це були зазвичай колишні фронтовики, які зазнали каліцтва на війні, їх вороже і «ненависне» ставлення до «большевиків» було спричинене відсутністю чи мізерною державною матеріальною підтримкою (Архів ЦДВР, арк. 6).

У підпільному звіті надано характеристику українського населення, яке було переселене із Закерзоння. Причини ворожого ставлення більшості «переселенців» до радянської системи були пов'язані з примусовістю їх переселення з рідних країв до радянської України, втратою ними власного майна, необлаштованістю на нових місцях. Серед них були не тільки прихильники ОУН та УПА, а й безпосередні учасники українського визвольного руху (Архів ЦДВР, арк. 6). З погляду національної приналежності, за висновками звіту, «руські партійні» однозначно ставились вороже до ОУН та УПА, а представники польського населення вже на той час в регіоні не фіксувалися (Архів ЦДВР, арк. 6).

Автор звіту виділяє й основні теми радянської пропаганди. Це вплив на селян із закликами своєчасної здачі сільськогосподарської продукції державі. Для цього в пресі активно проводилася кампанія з «вихваляння передових здатчиків держпоставок» (Архів ЦДВР, арк. 2). Влада не гребувала і репресивними заходами. У боржників, поки вони не розраховувалися

повністю з державою, вилучали худобу. Важливе місце займала і пропаганда проти українського визвольного руху. Однією з тез, яку насаджували «большевики» населенню краю, було те, що саме повстанці винні в репресіях проти його мешканців (Архів ЦДВР, арк. 2). Створення та насадження образу ворога – «українських буржуазних націоналістів» – відбувалося радянською системою дуже продумано і цілеспрямовано. Третьою важливою темою радянської агітації була пропаганда «заможного колгоспного життя», переваг колгоспного ладу (Архів ЦДВР, арк. 2).

У звітному документі ОУН показано і засоби «ворожої» пропаганди. Насамперед це радянські друковані періодичні видання. Через пошкодженість документу не можемо підрахувати, скільки загалом, за приблизними даними підпільників, у грудні 1948 р. на територію краю було направлено радянських газет і журналів, але можемо стверджувати, що найбільше (3500 примірників) було газети «Радянська Україна» – органу ЦК КП(б)У. У звіті названо всі двадцять чотири видання, які надходили в регіон (Архів ЦДВР, арк. 2), – від центральних партійних до сатиричних журналів «Перець», «Крокодил» (Архів ЦДВР, арк. 1). Передплатниками їх були переважно клуби, учителі, сільські ради, районна газета мала назву «Вперед» (Архів ЦДВР, арк. 2). Клуби і бібліотеки створювалися майже в кожному населеному пункті, але активно вони працювали лише в районному центрі Войнилів. У звіті зазначено, що в бібліотеці Будинку культури райцентру у відділі політичної літератури було 2500 книг, а у відділі сільськогосподарської – 620 (Архів ЦДВР, арк. 3). Поширеною формою радянської масово-політичної роботи, як у містах, так і селах, були мітинги, на які партійно-радянське керівництво району і сільський актив насильно зганяли селян (Архів ЦДВР, арк. 2).

Висновки. Отже, звітна документація ОУН становить значний науково-інформаційний інтерес. Опублікований документ є важливим джерелом до вивчення ідейно-пропагандивних процесів у західних областях України в перші повоєнні роки. Звіт було укладено в грудні 1949 р., авторство не встановлено. Донесення зберігається в Архіві центру досліджень визвольного руху і перебуває на стадії оброблення. Інформація підпільного звіту засвідчує, що український визвольний рух приділяв значну увагу вишкільно-пропагандивній діяльності у своїх лавах. Підпільники вивчали також настрої різних категорій населення щодо українського визвольного руху та радянської системи, для того щоб залучити його до ОУН та УПА, виробити дієві методи боротьби проти своїх ворогів. Підтримка та допомога більшості населення українських повстанців, незважаючи на жорстокі репресивні заходи радянської системи, уможлилювала тривалу боротьбу проти неї. У публікації максимально збережено мову і стилістику документу, виправлено окремі граматичні погрішності. **Перспективним напрямом дослідження** є поглиблення регіональної специфіки проблеми.

Джерела та література

- Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі*. Дрогобич: Посвіт, 696 с.
- Ільницький, В., & Галів, М. (2015). До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобиччині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / [головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький]. Спецвыпуск II. Дрогобич: Посвіт, 475–485.
- Ільницький, В., & Кантор, Н. (2021). Повсякденне життя на Дрогобиччині (1946 р.): нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 120–155.
- Ільницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т. (2020). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 342–364.
- Галів, М., & Свійонтик, О. (2023). До історії повсякденного життя Жидачівщини улітку 1946 р.: нові документальні свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 436–459. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.2837>

- Галів, М., & Гранд, М.** (2021). Два документи до історії повсякденного життя населення Станіслава у перші повоєнні роки (1946–1947). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 46 (1), 4–13.
- Галів, М., Ільницька, Н. & Гранд М.** (2022). *Повсякденне життя населення Дрогобищини (1947–1948): нове документальне свідчення*. Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Rīga, Latvia : «Baltija Publishing», 183–24.
- Галів, М., Свійонтик, О., & Гранд, М.** (2022). Повсякденне життя робітників Дрогобищини в перші повоєнні роки (1945–1950). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 292–309.
- Медвідь, О.** (2023). Нове документальне свідчення про утвердження радянської влади на Станіславщині навесні 1947 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету Івана Франка. Серія Історія*. Вип. 12/54. С. 578–600. <https://doi.org/10.24919/2664-3715.12/54>
- Попп, Р., & Кірда, А.** (2023). Звітний документ ОУН як джерело вивчення повсякдення населення Закарпаття (1949 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 487–525. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283765>
- Попп, Р.** (2020a). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2/44, 270–286. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184679>
- Попп, Р.** (2020b). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 3/45, 168–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>
- Попп, Р.** (2022). Медико-санітарна ситуація в Західному регіоні України у перші повоєнні роки в світлі звітних документів українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 84–98. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257920>

References

- Ільницький В.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)*. [The Carpathian region of the OUN in Ukrainian liberation movement (1945–1954)]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ільницький В., & Галів, М.** (2015). Do istoriyi diyal'nosti molodizhnykh ukrayins'kykh natsionalistychnykh orhanizatsiy na Drohobychchyni: nove dokumental'ne svidchennya. [To the history of activity of youth Ukrainian nationalist organizations in Drohobych region: new documentary evidence]. *Drohobychskyy krayeznavchyy zbirnyk / [holovnyy redaktor L. Tymoshenko, uporyad. i nauk. red. M. Haliv, V. Il'nyts'kyi]. Spetsvypusk II. Drohobych: Posvit, 2015, 475–485* [in Ukrainian].
- Ільницький В., & Kantor, N.** (2021). Povsyakdenne zhyttya na Drohobychchyni (1946 r.): nove dokumental'ne svidchennya. [Everyday life in Drohobych region (1946): new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobychskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriya, 7/49, 120–155* [in Ukrainian].
- Ільницький В., Kantor, N., & Batiuk, T.** (2020). Povsyakdenne zhyttya u Drohobychskom uchyteľskomu instytuti: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life at the Drohobych Teachers' Institute: a new document to history (1946–1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobychskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriya – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 6/48, 342–364* [in Ukrainian].
- Галів, М., & Свійонтик, О.** (2023). Do istoriyi povsyakdennoho zhyttya Zhydachivshchyny ulitku 1946 r.: novi dokumental'ni svidchennya. [o the history of everyday life in the Zhydachevo region in the summer of 1946: new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobychskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriya, 12/54, 436–459* [in Ukrainian].

- Haliv, M., & Hrand, M.** (2021). Dva dokumenty do istorii povsiakdennoho zhyttia naseleння Stanislava u pershi povoienni roky (1946–1947) [Two Documents On the History of Everyday Life of the Population of Stanislav in the First Post-War Years (1946–1947)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanitarian Sciences*, 46 (1), 4–13 [in Ukrainian].
- Haliv, M., Ilnytska, N., & Grand M.** (2022). *Povsiakdenne zhyttianaseleння Drohobychchyny (1947–1948): nove dokumentalne svichennia [Everyday Life of the Population of Drohobychchyna (1947–1948): New Documentary Evidence]*. Zakhidni zemli Ukrainy u pershi pislivoienni roky (1944–1953): povsiakdenne zhyttia: kolektyvna monohrafiia [Western Lands of Ukraine in the First Post War Years (1944–1953): Everyday Life: Collective Monograph] / ed. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 183–242 [in Ukrainian].
- Haliv, M., Sviontyk, O. & Grand, M.** (2022). Povsiakdenne zhyttia robitnytstva Drohobychchyny u pershi pislivoienni roky (1945–1950) [Everyday Life of Workers in the Drohobych Region in the First Post-War Years (1945–1950)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 11/53, 292–309 [in Ukrainian].
- Medvid', O.** (2023). Nove dokumental'ne svichennia pro utverzhennia radyans'koyi vlady na Stanislavshchyni navesni 1947 r. [New documentary evidence about the establishment of Soviet power in the Stanislav region in the spring of 1947]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu Ivana Franka. Seriya Istoriiia*. 2023, 12/54, 578–600 [in Ukrainian].
- Popp, R., & Kirda, A.** (2023). Zvitnyy dokument OUN yak dzherelo vyvchennia povsyakdennya naseleння Zakarpattia (1949 r.). [Report document of the OUN as a source of studying the everyday population of Transcarpathia (1949)] *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia*, 12/54, 487–525 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2020a). Stavlennya naseleння do diyal'nosti OUN i UPA u pershi povoyenni roky (na materialakh pidpil'nykh zvitiv). [Attitude of the population towards the activities of the OUN and the UPA in the first post-war years (on the basis of underground reports)] / *Problemy humanitarnykh nauk : zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia*. 2019, 2/44, 270–286 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2020b). Povoyenne shkil'nytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrayins'koho natsionalistychnoho pidpillya. [Postwar schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia*. 2020, 3/45, 168–185 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2022). Medyko-sanitarna sytuatsiia v Zakhidnomu rehioni Ukrainy u pershi povoienni roky v svitli zvitnykh dokumentiv ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Medical and sanitary situation in the Western region of Ukraine in the first post-war years in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 84–98 [in Ukrainian]. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257920>.

Грудень 1948 р.

ЗВІТ ПРОПАГАНДИВНО-ВИШКІЛЬНОЇ РОБОТИ

за м. грудень.

Читання літератури:

За звітний час кадри читали:

На шляху історичного поступу.

Історія Української національної революції.

Відношення Л.Українки до Москви.

І інші...

У. Перебиткова робота:

За звітний час РОП перебив таку кількість літератури:

Сотник Черник	– 4 наклад.	За що бореться УПА	– 5 накладів.
Полк. М.Кричевський	– 6 –“–	Українські робітники	– 2 –“–
Юрко Березинський	– 4 –“–	Русские	– 1 –“–
Бюро інформації УГВР	– 1 –“–	Гимн угнетённых народов	– 2 –“–
–“–“–“–“–“–№ 2	– 1 –“–	До українського народу під мос.	1 –“–
Слово до братів уч.	– 1 –“–	Селяни зах. обл. України	– 4 –“–
Смерть генерала /поема/	– 1 –“–	Заблуканий брате /листівки/	– 3 –“–
Коляди.	– 4 –“–	Больш. демократизація Європи	– 1 –“–
На шляху історичного поступу	– 1 наклад		
Історія Української нац. революції	– 1 –“–		
Відношення Л.Українки до Москви	– 1 –“–		
В м. грудні виготовлено 2.000 закликів проти колгоспних.			

Одержано літературу з НОП:

За волю України № 2	– 12 штук
Учителька.	– 3 –“–
Наше становище до рос. народу	– 1 –“–
Визвольна боротьба Мазепи і Ор.	– 1 –“–
Історія української нац. Революції	– 3 –“–
Українські учителі.	– 34 –“–
Маніфест ОУН.	– 80 –“–
Школярі.	– 160 –“–
Селяни зах. обл. України.	– 170 –“–

VI. Ворожа пропаганда і агітація:

У м. грудні була така приблизна кількість на увесь терен газет, журналів:

Радянська Україна	– 3 500 шт.;	13. Прикарпатська правда	– 650 шт.;
Правда	– 1000 шт.;	14. Вперед	– 5638 шт.;
Правда України	– 600 шт.;	15. Колгоспник України	– 450 шт.;
Тваринництво України	– 80 шт.;	16. Піонерська правда	– 50 шт.;
Комсомольська правда	– 120 шт.;	17. Радянська освіта	– 120 шт.;
Радянський селянин	– 800 шт.;	18. Юний ленінець	– 80 шт.;
Сталінське плем'я	– 300 шт.;	19. Учительська газета	– 15 шт.;
Робітник	– 10 шт.;	20. Партія родіни	– 100 шт.;
Літературна газета	– 25 шт.;	21. Зірка	– 65 шт.;
Відомість Верх.Сов.	– 50 шт.;	22. Известіє	– 300 шт.;
Труд	– 250 шт.;	23. Перець	– 25 шт.;
Радянське міністерство	– 30 шт.;	24. Крокодил	– 48 шт.;

Передплатниками газет, журналів є клуби, учителі, с-ради.

У звіт часі большевики вели агітацію за довгострокове розрахування з державою по всіх видах поставок і платежем. Переважно серед сільських десятників большевицька гал айстра вела агітацію, щоб селяни до нового року «розрахувалися» з державою – здали молоко, м'ясо, податок і т.д. За не поставки молока, податку і інше большевицькі ви служники забирали у господарів худобу і тримали її доти, поки господар не заплатив податок, опісля худобу віддавали.

На кожній сторінці районної преси большевицькі писаки вихваляли перших здатчиків держпоставок і ставили їх за приклад іншим.

Неоминаючи також вели большевики пропаганду також проти підпільного руху, вказуючи, що причиною зла і нещастя є якраз повстанці і підпілля, якби не повстанці, то не було б таких репресій з боку большевиків, люди пішли б в колгосп, де житимуть краще і заможніше.

Рівночасно, як і сторінки районної преси, так і большевики пропагують про «колгоспне заможне життя». На сторінках райпреси пишуть про великий заробіток грошей, натуроплат, яких колгоспники заробляють в колгоспі.

На цю всю балаканину большевиків населення задивляється як на одну брехню і про колгоспи не хоче й чути.

Мітинги.

Дня 7.XII. в с. Завадку приїхало 12 большевицьких ви служників під ком. II-го секретаря рк кп/б/у Федосенка, які силою до с-ради зігнали 68 чоловік. В с-раді з людьми Федосенко проводив мітинг, він говорив: про вивозку лісу /норма/ і дострокову здачу державі поставок с/г продуктів та різних фінансових платежем.

Дня 29.XI. в с. Верхня відбувся мітинг, на яким виступав II-ий секретар рк кп/б/у Федосенко, він говорив про «щасливе» колгоспне життя, чому ви /населення/ так боїться колгоспу?, запитав Федосенко – хоч би мали бути і жертви, а колгосп таки мусить бути і буде – говорив Федосенко. На ці його слова присутні десятники села нічого не відповідали. На цим мітинг закінчився – десятники розійшлися додому.

28.XII. по селах р-ну за квартирували гарнізони з уповноваженими по виборах до «народних судів» УРСР, які проводили мітинги і висували кандидатів на засідателів «народного суду». На мітинг населення не йшло. Большевики на мітинг ловили людей і в присутності кількох осіб вибирали засідателів. Кандидатів на засідателів кожний уповноважений мав намічених з р-ну і на мітингу населення не вибирало кандидатів, тільки вислухало, яких кандидатів вибрав р-н, а їм прочитав уповноважений.

У звіт часі в с. Войнилів відбулася У сесія районної ради депутатів трудящих II скликання.

Сесія розглянула такі питання:

1/ Про хід організації колгоспів в районі та їх організаційне зміцнення.

2/ Про виконання плану лісозаготівель.

На сесії виступав I-ий секретар рк кп/б/у Куш, він говорив, що у Войнилівському р-ні за 15 днів м. грудня створено 5 колгоспів, в яких об'єдналися понад 500 селян одноосібників... – куркулі і їх агенти українсько-німецькі націоналісти проводять агітацію проти колгоспного ладу...

На сесії виступав голова рвк Матеріальний, який говорив, що «Войнилівський р-н по вивозці лісового матеріалу відстає..., виконав норму тільки на 48%..., на заготівлю лісу організувати всіх коней..., всіх працездатних чоловіків і жінок... – говорив вищезгаданий Матеріальний.

На сесії виступав голова с-ради с. Нагівці Джус. Він говорив: «В с. Негівці ми заснували колгосп... об'єднали в ньому 200 селян одноосібників..., приступили дружньо до колективної праці».

Дані з райгазети «Вперед» 16 грудня № 100 /342/ 1948 р.

По селах р-ну культурно-освітнє життя взагалі не проходить, за винятком райцентру Войнилів. Театрів, драмгуртків по селах взагалі немає. Бібліотеки в клубах хоч і є, то ними ніхто не цікавиться і не визичає, а клуби стоять зачинені.

В райцентрі Войнилів у будинку «культури і освіти», де поміщується бібліотека, знаходиться така кількість таких книжок:

У відділі політичної літератури – 2500 книг.

У відділі с/г літератури – 620 –“–

У відділі художньої літератури – 1044 –“–.

Завідуюча бібліотекою Ю.Бура, бібліотекар Руда Параска 1899 р. народж., українка, родом зі с. Войнилів. Тех-робітник – Степан М., 1926 р. народж., українець, родом зі с. Войнилів.

УІІ. Наша пропаганда і агітація:

На СУЗ вислано літературу:

1/ Наше становище до рос. народу. 1 прим.

2/ До українського народу під...	1 –“–
3/ Русські	1 –“–
4/ На большевицькому ідеологічному	1 –“–
5/ Больш. демократизація Європи	1 –“–
6/ Бюро інформації УГВР № 2	1 –“–
7/ Історія української нац. рев.	1 –“–
8/ Відношення Л.Українки до Москви	1 –“–
9/ Маніфест ОУН	5 –“–
10/ Учителька	1 –“–
11/ За волю України № 2	1 –“–
12/ За що бореться УПА	6 –“–
13/ Гимн угнетених народів	5 –“–

Літературу на СУЗ передано через руки.

Між українців зі СУЗ розповсюджено – Маніфест ОУН – 15 прим.

Відношення Л.Українки до Москви – 1 прим.

На болш. ідеологіч...	– 1 –“–
Бюро інформації УГВР № 1	– 1 –“–
Бюро інформації УГВР № 2	– 1 –“–
Гимн угнетених народів	– 6 –“–
За що бореться УПА	– 9 –“–
Визвольна боротьба Мазепи і Орлика	– 1 –“–
Револьюційна боротьба на СУЗ по змаганнях	– 1 –“–
Боротьба джерело могутності	– 1 –“–.

За нашою літературою українці зі східних обл. самі питають і, щоб ілюструвати захоплення східними українцями нашою літературою, можна навести такі факти: «Ви можете мені дати найбільше літератури, я її вишлю на схід. А там такі люди, що розбирають...». Не тільки літературою, а й нашим рухом захоплюються українці зі східних областей. «Зайдіть до мене, бо моя жінка ще не бачила українських повстанців... а хоче їх побачити» – говорить українець зі східних обл., стрівши повстанців на вулиці. В той час приїхала його жінка зі СУЗ, яка хотіла побачити повстанців.

Виховання молоді.

Молодь, при допомозі якої сьогодні ведемо боротьбу, є великим симпатиком підпільного руху, вона на кожному кроці виявляє свою прихильність, є найбільш витривала і морально стійка. Не зважаючи на більш. терор і знущання, вона одверто заявляла большевикам своє «ні». Для ілюстрації цих прикладів наведемо захоплення молоддю колядами підпільного видання.

Молодь також захоплюється іншими підпільними виданнями.

Між молодь райцентру Войнилів у звітному часі умасовлено:

Сотник Черник	– 10 прим.	Полк. М.Кричевський	– 10 прим.
Юрко Березинський	– 10 –“–	Коляди	– 10 –“–.

Кампанія на райцентр Войнилів:

Селяни зах. обл. України	– 50 шт.;	Школярі	– 50 шт.
Маніфест ОУН	– 15 –“–;	Бюро інформації УГВР	– 6 –“–.

Масова пропаганда:

У звіт часі між населення умасовано:

Маніфест ОУН	– 20 шт.;	Українські учителі	– 30 шт.
Школярі	– 120 –“–;	Селяни зах. обл. України	– 170 –“–;
Коляди	– 44 прим.;	Сотник Черник	– 44 прим.;
Полк. М.Кричевський	– 10 –“–;	Юрко Березинський	– 44 –“–;
За волю України № 2	– 5 –“–;	Заклики проти колгоспу	– 2000 шт.

Зміст агітації:

На особистих стрічах з населенням підпільники вели агітацію проти колгоспного ладу, за саботаж держпоставок, за одностайне рішуче протиставлення большевицьким домаганням.

Характеристика мас.

Селянство бідніше до большевиків ставиться ворожо і ненависно. Найбільша ненависть і ворожнеча селян до большевиків випливає з ділянки господарської, з ділянки надмірного большевицького грабежу різних поставок с/г продуктів і платежей, податку, страхівки і т.п.

Тут треба під черкнути, що большевицьким домаганням немає кінця, їхня грабіжницька політика має такі великі апетити, що селянство ще не докінчило здавати різні поставкові і податкові драчі на 1948 р., як большевики уже ставлять домагання здавати податок, страхівку, молоко і м'ясо – поставку на 1949 р., одним словом грабіж не припиняється. Такою грабіжницькою політикою селянство незадоволене і стає на сторону ворожнечі і ненависті до такої політики і рівночасно до самих большевиків.

Другою важною причиною ворожнечі селянства до большевиків є організація большевиками колгоспів, про які селяни не хочуть чути.

У національно свідомих селян ворожнеча до большевиків проявляється з причини культурного і національного поневолення України.

До нас селянство ставиться прихильно, воно радо допомагає всіма силами повстанцям і не раз з уст селянина можна почути – «якби не повстанці, ми б давно були на Сибірі – в колгоспі...».

В щоденному житті селянство бачить, що повстанці боронять його інтереси /за кращий соціальний лад в майбутній Українській Державі /, за його національне і релігійне почуття, за його краще життя. Співчуття і знайомість селян з повстанцями, що зростає в боротьбі, це та причина, що наставляє селянство прихильно до нас і нашого руху, а до большевиків противно.

З нашими ідеями селянство обізнане, є випадки малограмотності, але, що наша боротьба проходить на їхніх очах і за їхньою допомогою, то вони підсвідомо відчують і сприяють нам.

Наші заклики практичної боротьби у звіт часі селянство виконувало мало, а це та причина, що большевики пристосовують нечуваний шантаж, а в нерідких випадках і терор і змушують селянство до виконання заряджень.

Селянство багатше:

Характеристика багатшого селянства дорівнює характеристиці біднішого селянства за винятком дуже малих змін. На багатше селянство большевики посиляють більші репресії, грозять, що то «куркуль» – ворог колгоспу і т.д.

В напрямі селянського господарського грабежу селянство багатше вбачає в повстанцях ще більших оборонців перед большевиками.

Большевицькі зарядження селянство багатше виконує в більшій мірі, а це та причина, що на багатих селян большевики більше натискають.

До нашого руху селянство багатше ставиться прихильно та, щоб не стягати на себе репресії з боку большевиків старається стояти оподалік від нашого руху і рівно багаті люди є більш матеріалістами.

Робітники лісоруби:

Це самі селяни, переважно бідніші, яких характеристика подана вище, за винятком деяких змін.

Надмірні норми, трудова дисципліна, а навіть і суди – це ті чинники, які наставляють вороже робітників до большевиків – до нас противно.

Інтелігенція, учителі:

Большевицький шантаж, який вони пристосовують до учителів при домаганнях вступати в комсомол чи організувати піонерів з дітей-школярів, це та причина, що викликає ненависть з боку учителів до большевиків і рад. влади. Домагання большевиків, щоб учителі виховували дітей в дусі відданості більш. партії і Сталіну, це ті причини, що наставляють ненависно і ворожо учителів до большевиків.

В міру большевицького нажиму учителі виконують большевицьке зарядження, коли нажим є більший, то виховання більше, коли менший, то навпаки.

До нас учителі ставляться прихильно, а це та причина, що їхня національна свідомість і співчуття з усім українським народом кладе в становище ворожнечі учителів до большевиків.

Вони свідомі, що повстанці борються за краще соціальне життя в майбутній Українській Державі.

Большевицький режим, який вони застосовують до українського народу, не оминає і учителів. Большевики наказують їм займатися найчорнішими роботами по вихованню дітей, виступати як наказують антинародні закони рад. влади і т.д. Людина з мораллю і національною свідомістю стає на сторону ворожнечі до таких вимог. Після такого поступу учителів вони стають залякувані, грожені, а в нерідких випадках і вивезені на Сибір.

З нашими ідеями учителі обізнані. Заклики практичної боротьби виконують в малій кількості або взагалі не виконують.

Наше друковане слово, як і особиста зустріч повстанців з учителями дає можливість поширення пропагандивної роботи.

Молодь середньо шкільна та доріст в селі:

Молодь, яка завжди захоплюється нашим рухом, нашими ідеями визвольної боротьби і на кожному кроці сприяє нам. Вона як національно свідомо, захоплена романтикою свого війська, нашої боротьби, цілий час разом з повстанцями своєю протипоставою большевицьким намаганням вступати в комсомол веде боротьбу з большевиками. Їхні співчуття до повстанців великі, як і ненависть до большевиків велика. До большевицьких домагань, заряджень, агітації молодь ставиться противно. Не раз можна почути з уст молоді, що насміхається з большевицьких домагань, а найбільше насміхається молодь з большевицької агітації. Молодь захоплюється нашим друкованим словом і великий вплив на молодь має особиста зустріч повстанців з молоддю.

Учителі наддніпрянці:

За винятком малих одиниць /партійних/ до нас ставляться прихильно, з часом коли вони приїхали на ЗУЗ і коли приглянулись нашій боротьбі ближче, а радше коли своїми очима побачили нас і нашу боротьбу, їхні погляди на наш революційний рух докорінно змінилися. Їхня симпатія до нашого руху зросла з хвилиною, коли вони одержали нашу літературу і деякі практичні поради.

З нашими ідеями щойно учителі запізнюються, заклики практичної боротьби виконують в меншій мірі, або з причини конспірації взагалі не виконують.

Друковане слово і особиста зустріч повстанців з учителями наддніпрянцями має велике значення в ділянці пропагандивній.

Лікарі наддніпрянці:

По селах р-ну знаходяться сан пункти, які обслуговують медсестри, їхня характеристика дорівнює характеристиці учителям зі СУЗ. В с. Верхня і Сівка-Войн. є лікарі, які до нашого руху ставляться зі симпатією.

Священство:

На 3 – 4 села припадає один священник, ті, які є, то всі перейшли на «православія». До нашого руху по більшій частині ставляться вони байдуже, а це можна пояснити тим, що більше дбають і бояться за свою власну шкуру. До большевиків вони ставляться вороже. Щоб не стягти репресії з боку большевиків на себе, стараються большевицькі зарядження виконувати. З нашими ідеями вони ознайомлені, вірять у доцільність нашої боротьби, але зі страху перед большевиками стараються нас уникати, а навіть придержуються нейтральності «моя хата з краю». До большевиків священники ставляться вороже з тої причини, що большевики грабують їхнє господарство, прибивають до своїх рук церкву і обмежують права священника.

Інваліди:

Це самі робітники і селяни, яких характеристика подана вище. До большевиків ставляться вони ворожо і ненависно, передовсім інваліди, які втратили на фронті руку чи ногу, від большевиків одержують дуже малу платню, в більшості випадків не одержують нічого.

Переселенці /З-за лінії Керзона/:

Їхнє ставлення до большевиків вороже. Вороже ставлення до большевиків загострилось в той час, коли большевики їх насильно вигнали з родинного місця та зграбували майже все їхнє майно, а їх самих переселили в порожні хати тих людей, що вивезли на Сибір, або прямо не забезпечили навіть хатою. Не зважаючи на те, що не мають нічого, большевики вимагають від них деяких поставок, чого їм не вдалося оминати. На слідуєчий 1949 р. будуть переселенці так само грабовані, як і місцеве населення.

До нашого руху переселенці ставляться прихильно, а це та причина, що вони і ми сім'я одної нації – почувають себе українцями. /Багато між ними є таких, що когось з родини мають в підпіллі або в УПА/. Вони також були свідками боротьби за лінією Керзона. На всіх ділянках життя консолідується з місцевим населенням.

Інші національності:

Русські партійні до нашого руху ставляться ворожо. Поляків немає.

С Л А В А У К Р А Ї Н І !

25.II.1949 р.

Б – 22

УДК 930:502 / 314.1: 631.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.14>

Галина БУХТА

аспірантка, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, вул. Героїв Оборони, 10, Київ, Україна, індекс 03127; викладачка, Іллінецький аграрний фаховий коледж, вул. Студентська, 2, м. Іллінци, Вінницька область, Україна, індекс 22700 (ilin.bibl@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1069-3280>

Бібліографічний опис статті: Бухта, Г. (2024). Суспільно-гуманістичний погляд на глобальні проблеми людства в науковій спадщині академіка А. О. Бабича (1936–2015). *Українські історичні студії*, 16(58). 139–149. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.14>

СУСПІЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА А. О. БАБИЧА (1936–2015)

*Природа любить простоту і єднання,
бо вона є частиною Всесвіту,
живе за його законами
А. О. Бабич*

Анотація. У статті розглянуто деякі аспекти суспільно-гуманістичного погляду на проблеми народонаселення і продовольства видатного вченого-аграрія, академіка Національної академії аграрних наук України Анатолія Олександровича Бабича (1936–2015). Проведено аналіз його праць із глобальних проблем сучасності – забезпечення людства продовольчими та білковими ресурсами, а тварин – кормовими. **Мета дослідження** полягає в розкритті значущості суспільно-гуманістичних поглядів ученого щодо наукових підходів у розв'язанні проблем розвитку цивілізації. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності й науковості та загальнонаукових методах аналізу і синтезу. Основною дослідження також є головні принципи загальнонаукових методів історико-біографічного аналізу. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше, ґрунтуючись на основних принципах сучасного гуманізму й фундаментальних працях видатного українського вченого-аграрія та залученні спогадів його сучасників та членів родини, з'ясовано співвідношення сучасних принципів гуманізму з гуманістичними світоглядними парадигмами вченого. **Висновки.** А. О. Бабич провів глибокий аналіз споживання населенням планети продовольчих та кормових ресурсів та на основі розгляду циклічності глобальних процесів синтезу і кругообігу речовин, еволюції життя культурних і диких рослин з'ясував закон про народонаселення й продовольство, відкинувши теорію про неможливість забезпечення щораз більшого населення планети продовольчими ресурсами. За висновками вченого, цивілізація є системою, яка саморегулюється у взаємозв'язках народонаселення й продовольства. Створений сучасний генетичний потенціал рослинних і тваринних організмів, за умови реалізації його масштабного нарощування й виробництва продовольства і кормів до обсягів повного забезпечення їх потреби, може розв'язати проблему продовольчих ресурсів.

Ключові слова: історія аграрної науки, академік А. О. Бабич, гуманістичні погляди, продовольчі ресурси, білкові ресурси, народонаселення.

Halyna BUKHTA

Postgraduate student, National Scientific Agricultural National Academy of Agrarian Sciences, 10, Heroiv Oborony Str., Kyiv, Ukraine, postal code 03127; Teacher, Illintsi Agricultural Vocational College, 2, Studentska Str., Illintsi, Vinnytsia region, Ukraine, postal code 22700 (ilin.bibl@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1069-3280>

To cite this article: Bukhta, H. (2024). Suspilno-humanistychnyi pohliad na hlobalni problemy liudstva v naukovi spadshchyni akademika A. O. Babycha (1936–2015) [Social and humanistic view of global problems of humanity in the scientific heritage of academics A. O. Babicha (1936–2015)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 16(58). 139–149. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.14> [in Ukrainian].

SOCIAL AND HUMANISTIC VIEW OF GLOBAL PROBLEMS OF HUMANITY IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICS A. O. BABICHA (1936–2015)

*Nature loves simplicity and unity,
because it is part of the universe,
lives according to its laws*
A. O. Babich

Summary. The article examines some aspects of the socio-humanistic view of population and food problems of the outstanding agrarian scientist, academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Anatolii Oleksandrovych Babich (1936–2015). An analysis of his works on the global problems of our time – providing humanity with food, protein, and animal fodder resources was carried out. **The purpose** of the research is to reveal the significance of the scientist's social and humanistic views on scientific approaches in solving the problems of the development of civilization. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity and scientificity and general scientific methods of analysis and synthesis. The basis of the research is also the main principles of general scientific methods of historical and biographical analysis. **The scientific novelty** is that for the first time, based on the basic principles of modern humanism and the fundamental works of an outstanding Ukrainian agrarian scientist, involving the memories of the scientist's contemporaries and members of his family, the relationship between the modern principles of humanism and the humanistic worldview paradigms of the scientist has been clarified. **Conclusions.** A. O. Babich conducted an in-depth analysis of the global population's consumption of food and fodder resources, and on the basis of consideration of the cyclicity of global processes of synthesis and circulation of substances, the evolution of the life of cultivated and wild plants, clarified the law on population and food, rejecting the theory of the impossibility of ensuring the growing population of the planet with food resources. According to the scientist's conclusions, civilization is a self-regulating system in the relationship between population and food. The created modern genetic potential of plant and animal organisms, subject to the implementation of its large-scale expansion and production of food and fodder to the extent of fully meeting their needs, can solve the problem of food resources.

Key words: history of agricultural science, academician A. O. Babich, humanistic views, food resources, protein resources, population.

Постановка проблеми. Як В. І. зазначає Попик у праці «Знакові постаті національної історії та культури» (Попик, 2016) здобуття Україною незалежності «повернуло її минулому та сучасності право на людське обличчя», створивши водночас «проблему знакових імен вітчизняної історії та культури» (Попик, 2016, с. 11).

З опорою на людський розум та науку, в центрі якого – гідність і цінність людського життя, є сучасне розуміння гуманізму. Звернемося до заснованих на принципах Амстердамської декларації (Amsterdam Declaration, 2002) положень сучасного гуманізму, що розвивається представництвом глобального гуманістичного руху, Центром громадських свобод (Сила науки, 2024). Згідно з постулатами декларації, основи сучасного гуманізму закладені в таких принципах, як: 1) етичність гуманізму, що декларує цінність, гідність і незалежність особистості; піклування про все людство, включаючи майбутні покоління; 2) раціональність гума-

нізму як прагнення використовувати науку творчо, з вірою, що розв'язання світових проблем полягає в людських думках і діях, оскільки гуманізм виступає за застосування методів науки та вільного дослідження проблем людського добробуту й водночас стримування науки й техніки людськими цінностями, де наука виступає засобами, а людські цінності визначають цілі; 3) поєднання особистої свободи із соціальною відповідальністю перед суспільством, визнання залежності й відповідальності за світ природи; 4) безперервність процесу знань про світ, спостереження, оцінювання як безперервний процес; 5) визнання перетворювальної сили мистецтва й художньої творчості, важливість літератури, образотворчого, виконавського мистецтва в особистому розвитку й самореалізації, цінність художньої творчості й уяви; 6) гуманізм як життєва позиція, зі спрямуванням на максимально можливу реалізацію через культивування етичного й творчого життя з раціональними засобами відповіді на виклики часу.

Необхідно зазначити, що А. О. Бабичу довелося працювати й вибудовувати власну світоглядну позицію в умовах, коли, пронизуючи всі сфери суспільно-економічного життя – освіти, науки та культури, головним засобом національної комунікації і творення «єдиного радянського народу» (Демуз, Січкаренко, 2022) виступала російська мова як модернізація суспільних і наукових процесів, можливість нових відкриттів і кар'єрних перспектив.

З огляду на важливість рецепції академіка Національної академії аграрних наук України А. О. Бабича виникає необхідність уважного ставлення й поглибленого вивчення його наукової спадщини, зокрема його гуманістичних концепцій: від особистих роздумів над запитанням «Хто я?» до виведення закону взаємозалежності зростання народонаселення й забезпечення його продовольством. Гуманістичні погляди академіка А. О. Бабича були помічені його сучасником К. С. Михайловим (Михайлов, 2006), який у роздумах про масштаби світогляду вченого визначив їх через призму філософської теорії пізнавального й непізнавального світу Іммануїла Канта (1724–1804), котрий вважав розділення цих двох світів трансцендентальною лінією. Характеризує це вченого через такі прояви, як: втрата відчуття часу та його плинності, відсутність «рис самозбереження», причетність до відчуття вічності, рідкісна властивість «зазирнути за позамежову лінію», відповідальність перед природою й людьми (Михайлов, 2006, с. 52).

Зауважимо, що, незважаючи на важкі умови тоталітарної системи, творча діяльність А. О. Бабича – це масштабний науковий підхід і цілеспрямованість, що, власне, й допомогли йому пройти шлях науки до члена-кореспондента ВАСГНІЛ (1988) (Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені Леніна, нині – Національна академія аграрних наук України), члена-кореспондента й академіка УААН (1990). Загалом, діяльність А. О. Бабича тривала 54 роки; науковий спадок налічує 1095 наукових і науково-популярних праць, які опубліковані самостійно та у співавторстві, зокрема 30 монографій і книг, 140 патентів і авторських свідоцтв. Академік А. О. Бабич – перший доктор наук із культури сої в Україні, очолював державні науково-технічні програми з кормовиробництва та розв'язання проблеми білка; входив до складу організаційного комітету із заснування української академії аграрних наук (1990) (Національна академія аграрних наук, 2012, с. 17–18).

Аналіз досліджень. Посилаючись ще до часів філософії Гегеля, О. С. Забужко у вступній частині своєї праці «Філософія української ідеї та європейський контент: франківський період» (Забужко, 1993) зазначає важливість приналежності суспільства до інтелектуального інструментарію та необхідність розгляду історії українства як історії «здобутків і втрат людського духа», бо «у його споконвічній звазі варто відповісти собі на славнозвісні гегелівські питання «що я і навіщо я?» навіть заради того, аби «дати собі зараду в правдивих масштабах кризи, котра його охопила» (Забужко, 1993, с. 3–4).

Сутність сучасного розуміння гуманізму як світоглядного й аксіологічного принципу розкрили В. С. Пазенок, В. В. Лях, О. М. Соболев та ін. у праці «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи», де з'ясовано особливості новітніх соціально-філософських рефлексій «практики людини» в контексті процесів і подій суспільства початку ХХІ ст. (Гуманізм, 2001).

У науковому обігу в останні десятиліття сформувався комплекс історіографічних напрацювань про життя й діяльність академіка Національної академії аграрних наук А. О. Бабича.

Певна частина з них написана ще за його життя (Анатолій Олександрович Бабич, 1997; Михайлов, 2006). Так, зокрема, постать ученого, як «особливого <...> за інтелектуальним розмахом генератора ідей» та «корифея науки» розглядається в праці К. С. Михайлова «Наукова школа академіка А. О. Бабича» (Михайлов, 2006, с. 49).

Сучасному погляду на життя і творчість ученого А. О. Бабича присвячено наукові розвідки Г. О. Бухти «Формування наукових поглядів академіка А. О. Бабича в контексті розвитку української аграрної науки» (Бухта, 2022); «Академік НААН А. О. Бабич та його наукова школа з аграрного дослідництва» (Бухта, 2023). Однак у цих працях внутрішнім трансформаційним процесам особистості вченого та еволюції його наукових ідей і концепцій уваги не приділено.

Аналізу сучасної історіографії про життя й діяльність академіка А. О. Бабича в контексті розвитку аграрної біографістики з метою ілюстрування наявної ситуації щодо створення наукових та інтелектуальних біографій учених-аграріїв присвячено працю І. О. Демуз «Вибування наукових біографій учених-аграріїв (на прикладі життєпису академіка А. О. Бабича)» (Демуз, 2024). Проте, як зазначає авторка, повноцінної інтелектуальної біографії наразі поки що немає.

Доповнює дослідження комплекс публікацій у періодичних виданнях, які є джерелами інформації та формування суспільної думки про події й особистості. Зокрема, це публікація А. Лазаренка у вінницькому міському часописі «Вінницькі відомості» «Академік Анатолій Бабич: «Мене запрошували в США, але я вибрав Україну...» (Лазаренко, 1998); публікація А. Степового у дніпровській регіональній газеті «Зоря. Ветеран Придніпров'я» «Академік українського степу» (Степовий, 2006). До 70-літнього ювілею А. О. Бабича редакція районної газети Дніпропетровщини «Васильківський вісник» опублікувала матеріал «Наш знаменитий вчений-земляк був двічі визнаний «Людиною року» у США» (Наш знаменитий вчений, 2006).

Деякі питання в ставленні вченого до розв'язання глобальних світових проблем висвітлюють його окремі праці, зокрема публікація у вінницькій регіональній газеті «Подільська зоря» «Оновити відносини з селом» (Бабич, 1990) та в громадсько-політичному виданні «Сільське життя» «Україна підраховує свої ресурси» (Бабич, 1996).

Вагомими в дослідженні є присвячені глобальним проблемам світових земельних ресурсів і забезпечення населення продовольством оригінальні праці А. О. Бабича, що ґрунтуються на його багаторічному досвіді. У своїх фундаментальних працях: «Кормові і білкові ресурси світу» (Бабич, 1995); «Світові, земельні, продовольчі і кормові ресурси» (Бабич, 1996); «Народонаселення і продовольство на рубежі другого і третього тисячоліття» (у співавторстві з А. Бабич-Побережною) (Бабич, А. Бабич-Побережна, 2000) учений доводив, що рослинні корми та рослинний білок лежать в основі продовольчих ресурсів світу, виробництво й використання яких представлено глобальним прогресом, від темпів і напрямів удосконалення яких залежала галузь тваринництва і розв'язання продовольчої проблеми як майбутнього людства.

Доповнюють дослідження записані спогади сучасників ученого про його наукову діяльність, а також інтерв'ю з членами родини.

Мета статті – на основі фундаментальних праць академіка А. О. Бабича, його спогадів та інтерв'ювання сучасників і доньки розкрити значущість суспільно-гуманістичних поглядів ученого щодо наукових підходів у розв'язанні проблем людства і розвитку цивілізації як концепцій нового гуманізму.

Виклад основного матеріалу. Видатний діяч науки Б. Є. Патон писав: «Розвиток науки – це складова частина загального процесу інтелектуального розвитку людського розуму і становлення цивілізації. Якісно нові соціально-економічні умови, що сформувалися в результаті системних перетворень на межі ХХ–ХХІ століття в Україні, призвели до нового сплеску науки та інноваційної діяльності. Розвиток науки і техніки став домінуючим фактором на сучасному етапі розвитку людства» (Науковці України, 2010). До видатних учених зазначеного історичного періоду належить і академік Національної академії аграрних наук Бабич Анатолій Олександрович (1936–2015).

У 1990 р. в інтерв'ю газеті «Подільська зоря» А. О. Бабич сказав, цитуємо: «Я вчений, що служить сільському господарству. Нині ми стали перед фактом, що нічим нагодувати народ» (Бабич, 1990, с. 2). Таким чином, своїм першим завданням він вважав прискорення розвитку аграрної науки, впровадження нових технологій у вирощуванні кормових культур, розв'язання проблеми кормового білка як причини недобору тваринницької продукції та нестачі продовольства.

А. О. Бабич родом із Дніпропетровщини, з давнього козацького села Наковальщина (нині – Павлівка) Васильківського району. Народився 6 серпня 1936 р. у сім'ї селян Олександра Івановича та Антоніни Афанасіївни Бабичів (Степовий, 2006). Його перша життєва школа – навколишня сільська природа, річка Верхня Терса, береги та луки, на яких він допомагав матері збирати сіно для домашнього господарства. Під час навчання в школі в нього проявився інтерес до точних і природничих наук, захоплення літературними творами. Згадуючи дитячий досвід сільського пастушка, вчений пізніше писав, що в його полотняній торбині, окрім окрайця хліба, завжди були книги Тараса Шевченка, Володимира Сосюри, Івана Нечужа-Левицького та інших вільнодумців. Любов до природи, ставлення до землі й бажання знати закони природи стали ключовими в прагненні здобути агрономічну освіту. У 1954–1959 рр. А. О. Бабич навчався в Дніпропетровському сільськогосподарському інституті (нині – Дніпровський державний аграрно-економічний університет) (Анатолій Олександрович Бабич, 1997) та, закінчивши його з відзнакою, повернувся в рідне село працювати агрономом, щоб самостійно проводити дослідження. Згодом вирішив піти в науку – у 1961 р. вступив на навчання в аспірантуру Всесоюзного науково-дослідного Інституту кукурудзи (нині – Інститут зернових культур НААН) і впродовж 1965–1979 рр. працював у ВНДІ кукурудзи старшим науковим співробітником, згодом – ученим секретарем, завідувачем лабораторії агротехніки кормових культур. У 1960–1970 рр. актуальними в науковій роботі ВНДІ кукурудзи стали нові напрями, пов'язані з необхідністю забезпечення тваринництва якісними кормами з високим вмістом білка. У 1980–2001 рр. очолював Український науково-дослідний Інститут кормів на Поділлі в місті Вінниці (нині – Інститут кормів і сільського господарства Поділля НААН).

Дослідники (Михайлов, 2006) розглядають творчу діяльність А. О. Бабича у трьох площинах: 1) дослідження ретроспективи української аграрної науки з класифікацією її історичних кроків, методичного підходу до нових явищ тогочасної науки; 2) виважена оцінка сучасних тенденцій, проведення нових досліджень, що стали основою теорії аграрної науки за ґрунтовними науковими висновками; 3) націленість наукових досліджень із ключових питань земельних, продовольчих і кормових ресурсів на перспективу, забезпечення народонаселення продовольством. Проте автор ставить питання засвоєння українською наукою досвіду вченого-інтелектуала як не до кінця вивченого.

Отже, на межі епох – кінця другого та початку третього тисячоліття, коли настала криза в українській економіці, зокрема в сільському господарстві, зменшилося виробництво продовольства, погіршилося харчування людей, ускладнилося життя й зменшилася його тривалість, учений замислювався над питаннями існування світу, ходом історії, здобутками і втратами в розвитку суспільства, взаємовідносинами між людиною й природою, майбутнім та долею людства. Проблему життя він вважав найголовнішою серед найважливіших і найскладніших проблем для науки, яка неспроможна розв'язати її раз і назавжди (Бабич, Бабич-Побережна, 2000, с. 19). Тільки генерація послідовних теорій, що постійно змінюють одна одну, спроможна наближати людство до істини, попри періодичні спалахи суперечностей і розброду. Адже як частинка природи людина вивчає й розуміє її, навіть робить прогнози відповідно до спроможності й ресурсів свого розуму. З огляду на це вчений цитує Геракліта щодо людського пошуку людиною знань у своєму маленькому світі, бо визнає вірним переважно те, що простіше, та через нетерпимість відсторонює важке і складне, нестабільне й схильне до змін. Водночас для вченого, який формує новий закон, існує небезпека, насамперед для нього самого: випереджаючий час геній заперечує теорію панівної наукової школи; син століття виходить вперед свого століття, ламаючи стереотипи, стверджує нові положення, знаючи, що вони можуть бути

неприйнятими. Бо часто «новий закон є спочатку суб'єктивним, що з часом стає об'єктивною істиною», однак цей шлях важкий, він, долаючи застарілу теорію, проходить через терни, щоб утвердитися в науці. Отже, генію часто протистоїть стіна непорозуміння, протистояння, несприйняття, заздрість; як історичні приклади – вигнання, засудження, ув'язнення, нагляд спеціальних служб або ж замовчування, вимушений виїзд за межі країни, де їх і визнають геніями.

Періодичні спалахи розбіжностей у науці вчений називає інтелектуальною загадкою, знаходить сутність взаємозв'язку між природою й філософією буття: «біологія, як наука про життя, без філософії так само як і філософія без біології, не можуть бути зрозумілими...» (Бабич, Бабич-Побережна, 2000, с. 23). Водночас світова наукова практика показує, що корифеїв у науці – одиниці, інші ж є необхідними ланцюжками загальної справи. Втім, темпи росту матеріальної культури у ХХ столітті в економічній, технологічній і соціальній сферах, видатні досягнення в області енергетики, генетики, освоєння космосу, новітні промислові технології досягли максимуму, протиставленням чому вчений вбачає відставання духовного розвитку. Це викликало світові війни, екологічні катастрофи, радіаційні небезпеки, загальну деградацію людства: злочинність, загострення хвороб, тенденції суїциду. Вчений також застерігав, що існуванню людства загрожують і глобальні небезпеки: виснаження природних ресурсів, глобальне потепління, забруднення довкілля, зруйнування біосфери, що спонукує спрямувати всі ресурси на подолання кризи.

Прогнозуючи зростання чисельності народонаселення на планеті, А. О. Бабич посилається на висновки та прогнози досліджень наукових центрів та окремих вчених, зокрема у 1997 р. вчені М. Енсмінгер, Д. Оульфільд, У. Хейнман прогнозували, що у 2100 р. очікується чисельність населення на Землі 30 млрд осіб. Щодо більш далекої перспективи, то можливе зростання чисельності й забезпечення необхідними для життя ресурсами до 50–60 млрд осіб, що приблизно в 10 разів більше, аніж мешкало наприкінці ХХ століття (Бабич, Бабич-Побережна, 2000, с. 149).

У 90-х рр. ХХ століття, в період розквіту творчої наукової діяльності вченого-аграрія А. О. Бабича, для наукового світу важливими були кризові питання екологічної ситуації на планеті, забезпечення ресурсами, умови виживання людства в третьому тисячолітті. Продовольчі ресурси і людину, як і все народонаселення, А. О. Бабич уявляв цілісною системою, що розвивається в діалектичній системі єдності природи і суспільства, в системі сучасних і майбутніх суспільних відносин й формуванні нової цивілізації. Навіть за деякої, здавалося б, суперечливості цієї системи він вбачав взаємозалежність народонаселення континентів та їх продовольче забезпечення.

На основі аналізу глобальних процесів синтезу і кругообігу речовин, еволюції життя культурних і диких рослин учений прогнозував, що вже створений генетичний потенціал рослинних і тваринних організмів настільки великий, що за його реалізації можна масштабно нарощувати виробництво продовольства і кормів до таких обсягів, аби повністю забезпечити потребу всіх людей у продуктах харчування, а тварин – у кормах (Бабич, Бабич-Побережна, 2000, с. 147). У перспективі, в разі подальшого зростання народонаселення й використання всіх резервів, досягнень і ресурсів світової науки цілком можливим буде збільшення виробництва їх на тих самих землях та під час освоєння нових земель і акваторій у три-п'ять разів з урахуванням зростання цих параметрів.

На підставі аналізу виробництва продовольчих ресурсів у світі (Бабич, 1996), враховуючи збільшення площі землі в обробітку, вчений припускав, що боятися подальшого росту народонаселення та відносного зменшення кількості зайнятого населення в сільському господарстві не слід, адже потенціал родючості землі, що знаходилася в обробітку, продуктивність сучасних сортів сільськогосподарських культур і порід тварин величезний, світова біологічна й аграрні науки володіють розробками, здатними змінити агропромислове виробництво. Водночас нестача джерел енергії, продовольства та інших ресурсів не абсолютна, а відносна, і людство може ці питання розв'язати або ж регулювати відповідно до чисельності народонаселення.

Таким чином, учений вважав, що у зв'язку з розвитком суспільства як саморегулятивної системи не варто переносити закон про перенаселення планети на третє тисячоліття з двох причин: через дефіцит продовольства перенаселення планети не буде; потенційно ресурси рослинного білка як важливого складника продовольства невичерпні, й виробництво його можна нарощувати до масштабів повного забезпечення. Вчений довів, що цінним рослинним білком, який за своїм хімічним складом близький до тваринного, є білок сої. Він має високі харчові, кормові й лікувальні властивості, фізіологічно активний, забезпечує потребу організму в поживних речовинах та має великий попит на світовому ринку (Бабич, Бабич-Побережна, 2000, с. 135; Бабич, 1995, с. 45).

Так, для виробництва білкових культур і збільшення продовольства у ХІХ столітті в обробіток були залучені великі площі земель у Північній Америці, Австралії, Азії, Європі. Експертами ФАО проведено ретельні розрахунки масштабів освоєння нових земель на випадок зростання населення, й розширення площ орних земель можливе на 3,2–3,4 млрд гектарів. Учений брав участь у міжнародних заходах із проблеми вивчення і збільшення виробництва білкових культур у США, відвідував країни Азії та Європи. Наукова думка й концепції А. О. Бабича були авторитетними, його запрошували на роботу в США (Лазаренко, 1998). Однак пріоритетом для нього залишалося розв'язання нагальних проблем українського землеробства, яке він вбачав унікальним і за структурою не схожим на землеробство інших країн світу. Він вважав, що Україна має вибудувати власну концепцію розвитку сільського господарства та зайняти відповідну нішу у світовому продовольчому ринку.

Так, висловлюючи думку щодо раціонального використання земельних ресурсів в Україні, розорювання земель, особливо схилових, «що тільки можна розорати», вчений вважав «бездумним», як і неправильне використання гербіцидів та отрутохімікатів, що є виснажливим для ґрунтів, призводить до ерозії й деградації, погіршує екологічну ситуацію. Зокрема, на Вінниччині вже в 1990 р. 91 відсоток земель був розореним. З огляду на це, починаючи з 90-х рр., вчений та його наукова школа із селекції, рослинництва, кормовиробництва і продовольчих ресурсів Інституту кормів працювала над розв'язанням проблем раціонального використання земельних ресурсів, збільшення виробництва білкових кормів, цитуємо: «Ми б'ємося над тим, щоб вилучити з ріллі 70 тисяч гектарів схилових земель. Інститут розробив систему їх залуження різними травосумішками, що дозволить їх значно поліпшити <...>, необхідно змінити структури посівів, особливо площі посівів сої збільшити в чотири рази» (Бабич, 1990). А. О. Бабич вважав, що глобальну проблему подальшого нарощування продовольчих і кормових ресурсів найдоцільніше розв'язувати шляхом: 1) підвищення продуктивності вже освоєних земель за допомогою використання нових сортів і гібридів сучасних технологій вирощування, зменшення витрат; 2) освоєння адаптивного землеробства, вирощування культур найвищої врожайності в певному регіоні; 3) освоєння продовольчих і кормових ресурсів Світового океану; 4) розподілення продовольства через внутрішній і світовий ринки. Серйозною загрозою для існування людства вчений вважав посилення антропологічного впливу на природу: забрудненість довкілля, пом'якшення клімату, природні й штучні катаклізми, ядерні вибухи, війни, що може обернутися катастрофою для нашої цивілізації.

Водночас А. О. Бабич зауважував щодо розпочатої адміністративно-командною системою країни у 1960-х рр. соціальної політики «культурного розвитку села», – зведення будинків культури, «справжніх кам'яниць», які мали б стати «греблею» міграції молоді з сіл у міста, аби ті залишалися працювати в селах «зранку і до смерканку». Для людей були й більш важливі соціально-побутові фактори: умови праці, можливість самореалізації, транспортне сполучення з містом, житло та ін. Тому це була невдала трансформація вчорашнього «вічного» в банальну політику щодо села та селян; село ж потребувало не декларацій застарілих догм, а «повернення обличчям до проблем села» (Бабич, 1990).

Важливими для нас в питанні осмислення внутрішніх трансформаційних інтелектуальних процесів академіка А. О. Бабича є розуміння внутрішнього світу його духовних цінностей. За спогадами доньки вченого Аліни Бабич-Побережної, він високо цінував художню творчість,

визнавав перетворювальну силу літератури, музики, образотворчого та виконавського мистецтва. Відвідував концерти видатних співаків І. Козловського, Б. Гмирі, Д. Гнатюка, Ю. Гуляєва, А. Солов'яненка, М. Кондратюка, А. Мокренка. Бував на виставах Національних академічних драматичних театрів імені Івана Франка (Київ), Лесі Українки (Львів), Львівського академічного театру імені Леся Курбаса, Вінницького академічного театру імені Миколи Садовського, Дніпровського театру імені Тараса Шевченка, Гранд-опера (Франція, Париж) та ін. Відвідував найбільші музеї України, США, Великобританії, Німеччини, Швеції, Фінляндії, Молдови, Грузії, країн Прибалтики тощо.

А. О. Бабич писав, що пізнання світу і людства можна отримати лише за допомогою безперервного процесу спостереження, навчання та переосмислення. Вірив, що у своєму історичному розвитку людство має потенціал для розв'язання проблем, з якими довелося зіткнутися на порозі третього тисячоліття. Розпочавши дослідження з публікацій з добору видового й сортового складу посівів, учений розширював та поглиблював вивчення складних проблем науки: селекції, рослинництва, землеробства й дійшов до світових продовольчих білкових ресурсів. У своїх фундаментальних працях він пояснив взаємозв'язок між зростанням населення й забезпеченням його продовольством, показав шляхи випереджувального росту виробництва продовольства в порівнянні з ростом народонаселення. Упродовж наукової діяльності вчений надав своєму життю сенсу та логіки, він вивчав, «робив у науці чесно й геніально те, що мав творчо робити, аналізувати, радити, застерігати, передбачати». Його раціональне вивчення й пізнання світу відбувалося його розумом, дослідженнями, досвідом.

Сучасник академіка А. О. Бабича в праці про його вінницьку наукову школу (Михайлов, 2006) написав, що лише такий вчений може мати значення, його слово несло вагому думку, викликало відповідну дію, зрошуючи розум, і почуття людини у вірі в краще життя. А. О. Бабич був ученим найширшого діапазону – від історії філософії, природознавства до селекції, рослинництва, землеробства, економіки, демографії, поєднаних із громадською позицією (Михайлов, 2006, с. 42). Про атмосферу терпимості, толерантності, стимулу до самостійної інтелектуальної праці, яка панувала в науковій школі А. О. Бабича, записали у своїх спогадах вчені: д. с. г. наук Е. Р. Ермантраут (Київ), С. В. Красненков (Ерастівська дослідна станція); В. В. Каправий (Вінниця), А. Г. Дзюбайло (Львів) та ін. Донька вченого, д. е. н. А. Бабич-Побережна під час нашої бесіди зазначила, що нові ідеї, дослідження, учні, нові наукові праці були для вченого головною ознакою й розумінням щастя (Бухта, 2023). Навіть у поїздки на відпочинок біля моря його валіза була вщерть наповнена не одягом чи іншими речами, а книгами. Вчений виношував ідею нової наукової праці, але, на жаль, 9 вересня 2015 р. його земне життя скінчилося. Отже, пошуки самого себе, відповіді на одвічні філософські запитання, самореалізацію та невтомну працю на благо людей і суспільства – «вся моя праця на благо людей, аби люди були здоровими, щасливими й жили довго» – вчений-аграрій А. О. Бабич сприймав своєю місією та сенсом життя.

Висновки. Отже, можна впевнено стверджувати, що А. О. Бабич вбачав розвиток цивілізації в рівні розвитку аграрної науки й сільськогосподарського виробництва, наявності й використання земельних, кормових, продовольчих і білкових ресурсів. Зробивши висновок, що продовольчі, кормові та лікарські ресурси планети можуть повністю забезпечити насущні потреби людства в значно більших масштабах, відкинув «пути закону» про неможливість забезпечення щораз більшого населення продовольством, відкрив дорогу творчості для нових відкриттів і досліджень взаємозв'язків народонаселення й продовольства. Вчений вважав, що для розв'язання складних проблем чисельності народонаселення і продовольства в третьому тисячолітті необхідні нові знання й теорії, підходи та методи. Умовою успішного перспективного розвитку людства А. О. Бабич вбачав забезпечення гармонійного розвитку природи і людства, створення реальних умов для самовдосконалення, самопізнання і вільного самооб'єднання на принципах нового гуманізму. Вчений поєднував особисту свободу з відповідальністю перед суспільством, визнавав, що сам є частиною природи, брав на себе

відповідальність за вплив, який людина чинить на природу, вважав, що розв'язання світових проблем лежить у людському розумі та діях.

У межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання наукової спадщини академіка НААН А. О. Бабича, яка відкриває нові можливості та потребує нових наукових історичних розвідок у питанні розв'язання глобальних проблем людства.

Джерела та література

- Amsterdam Declaration** (2002). International Humanist, World Congress of Humanists. Noordwijkerhout, The Netherlands. 5. URL: <http://surl.li/zvgpog>
- Анатолій Олександрович Бабич** / Історія Дніпропетровського державного аграрного університету (1922–1997 рр.) (1997) Дніпропетровськ: ДДАУ, 133–134.
- Бабич, А.** (1995). Кормові і білкові ресурси світу: монографія. Київ: Урожай, 298.
- Бабич, А.** (1996) Світові, земельні, продовольчі і кормові ресурси: монографія. Київ: Аграрна наука. 572.
- Бабич, А., Побережна, А.** (2000). Народонаселення і продовольство на рубежі другого і третього тисячоліть. Київ: Аграрна наука, 155.
- Бабич, А.** (1990). Оновити відносини з селом. *Подільська зоря*, 23 січня. 2.
- Бабич, А.** (1996). Україна підраховує свої ресурси. *Сільське життя*, 18 січня. 13.
- Бухта, Г.** (2022). Формування наукових поглядів академіка О. А. Бабича у контексті розвитку української аграрної науки (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фахове вид.* Вип. 4. doi.org/10.31073/istnauka202204-01
- Бухта, Г.** (2023). Академік НААН А. О. Бабич та його наукова школа з аграрного дослідництва (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 45. Вінниця: ВДПУ, 79. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-45-79-87>
- Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи (2001). / Пазенок В., Лях В., Соболь О. та ін.; Ін-т філос. ім. Г. Сковороди НАН України. Київ: Укр. Центр духовної культури, 380.
- Демуз, І., Січкаренко, Г.** (2022). Образ «радянської людини» у контексті проблеми двомовності в період «застою». *Соціум. Документ. Комунікація*, 16. 47–64. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-47-64>
- Демуз, І.** (2024). Вибудовування наукових біографій учених-аграріїв (на прикладі життєпису академіка А. О. Бабича). *Історія науки і біографістика*, № 3. doi.org/10.31073/istnauka202403-01
- Забужко, О.** (1993). Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи, 123.
- Лазаренко, А.** (1998). Академік Анатолій Бабич: «Мене запрошували в США, але я вибрав Україну...». *Вінницькі відомості*, 13 лютого, 2.
- Михайлов, К.** (2006). Наукова школа академіка А. О. Бабича. Вінниця: Діло, 120.
- Наш знаменитий вчений-земляк був двічі визнаний «Людиною року» у США (2006) / 70-літній ювілей А. О. Бабича. *Васильківський вісник*, 5 серпня, 4.
- Науковці України. Еліта держави / (2010) ред. кол. П. Тронько, В. Гець, Д. Ківа, [та ін.]. Київ: Логос Україна. URL: <http://surl.li/kwirk>
- Національна академія аграрних наук України. Персональний склад (академіки, члени-кореспонденти, почесні та іноземні члени УААН). 1990–2011 (2012): біогр. довід. / НААН, ДНСГ; уклад. В. Вергунов, Н. Щebetюк, О.Анікіна [та ін.], 2-ге вид. К.: Аграрна наука. 872
- Попик, В.** (2016). Знакові постаті національної історії та культури. Теоретичні й методологічні проблеми біографічних досліджень. *Українська біографістика: зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж.* / НАН України; Нац. б-ка України ім. В. Вернадського; Ін-т біогр. досліджень. Київ. Вип. 14, 9–25.
- Сила науки, етики та розуму: що таке гуманізм і як світова спільнота просуває його цінності (2024). Центр громадських свобод. URL: <http://surl.li/xlgoty>
- Степовий, А.** (2006). Академік українського степу: *Зоря. Ветеран Придніпров'я*, 5 серпня, 2006, 7.

References

- Amsterdam Declaration (2002). International Humanist, World Congress of Humanists. Noordwijkerhout, The Netherlands. 5. Retrieved from: <http://surl.li/zvgpog> [in English]

- Anatolii Oleksandrovych Babych / Istoriiia Dnipropetrovskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu (1922–1997 rr.) (1997) [Anatoly Oleksandrovych Babich / History of the Dnipropetrovsk State Agrarian University (1922–1997)]. Dnipropetrovsk: DDAU, 133–134. [in Ukrainian].
- Babych, A.** (1995). Kormovi i bilkovi resursy svitu: monohrafiia. [Fodder and protein resources of the world: monograph]. Kyiv: Urozhai, 298. [in Ukrainian].
- Babych, A.** (1996) Svitovi, zemelni, prodovolchi i kormovi resursy: monohrafiia [World, land, food and fodder resources: monograph]. Kyiv: Ahrarna nauka. 572. [in Ukrainian].
- Babych, A., Poberezhna, A.** (2000). Narodonaselennia i prodovolstvo na rubezhi druhoho i tretoho tysiacholit. [Population and food at the turn of the second and third millennia]. Kyiv: Ahrarna nauka, 155. [in Ukrainian].
- Babych, A.** (1990). Onovyty vidnosyny z selom. Podilska zoria [Update relations with the village. *Podilska Zorya*], 23 sichnia. 2. [in Ukrainian].
- Babych A.** (1996). Ukraina pidrakhovuie svoi resursy. *Silske zhyttia*. [Ukraine is counting its resources. Rural life], 18 sichnia. 13. [in Ukrainian].
- Bukhta, H.** (2022). Formuvannia naukovykh pohliadiv akademika O. A. Babycha u konteksti rozvytku ukrainskoi ahrarnoi nauky (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) [The formation of academician O. A. Babich's scientific views in the context of the development of Ukrainian agrarian science (the second half of the 20th-the beginning of the 21st century)]. *History of science and biography: electronic. of science professional type*. Istoriiia nauky i biohrafistyka: elektron. nauk. fakhove vyd. Vyp. 4. doi.org/10.31073/istnauka202204-01 [in Ukrainian].
- Bukhta, H.** (2023). Akademik NAAN A. O. Babycha ta yoho naukova shkola z ahrarnoho doslidnytstva (kinets XX – pochatok XXI st.). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia*. [Academician of the National Academy of Sciences A.O. Babich and his scientific school of agrarian research (end of the 20 – beginning of the 21st century)]. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi.*] Vyp. 45. Vinnytsia: VDPU, 79. [in Ukrainian].
- Humanizm: suchasni interpretatsii ta perspektyvy (2001). [Humanism: Contemporary Interpretations and Perspectives] / Pazenok V., Liakh V., Sobol O. ta in.; In-t filos. im. H. Skovorody NAN Ukrainy. Kyiv: Ukr. Tsentru dukhovnoi kultury, 380. [in Ukrainian].
- Demuz, I., Sichkarenko, H.** (2022). Obraz “radianskoi liudyny” u konteksti problemy dvomovnosti v period zastoju. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia* [The image of the “Soviet man” in the context of the problem of bilingualism in the period of “stagnation”. *Society. Document. Communication*], 16. 47–64. doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-47-64 [in Ukrainian].
- Demuz, I.** (2024). Vybudovuvannia naukovykh biohrafii uchenykh-ahrariiv (na prykladi zhyttiepysu akademika A. O. Babycha. *Istoriiia nauky i biohrafistyka* [Building scientific biographies of agrarian scientists (on the example of the biography of academician A.O. Babich. *History of science and biographical studies*], № 3. doi.org/10.31073/istnauka202403-01[in Ukrainian].
- Zabuzhko, O.** (1993). Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeyskyi kontekst: frankivskyi period. [The philosophy of the Ukrainian idea and the European context: the Frankish period.]. Kyiv: Osnovy, 123. [in Ukrainian].
- Lazarenko, A.** (1998). Akademik Anatolii Babych: “Mene zaprosuvaly v USA, ale ya vybrav Ukrainu...” [Academician Anatoly Babich: “I was invited to the USA, but I chose Ukraine...”. *Vinnytsia information*]. *Vinnytski vidomosti*, 13 liutoho, 2. [in Ukrainian].
- Mykhailov, K.** (2006). Naukova shkola akademika A. O. Babycha. [Academician A. O. Babich Scientific School]. Vinnytsia: Dilo, 120. [in Ukrainian].
- Nash znamennyi vchenyi-zemliak buv dvichi vyznanyi “Liudynoiu roku” u USA (2006) / 70-litnii yuvilei A. O. Babycha. *Vasylkivskyi visnyk* [Celeberrimus scriptor physicus noster bis agnitus est ut “Person Anni” in USA (2006) / 70-anno anniversario A. O. Babicha. *Vasylkivsky Herald*], 5 serpnia, 4 [in Ukrainian].
- Naukovtsi Ukrainy. Elita derzhavy / (2010) red. kol. P. Tronko, V. Hets, D. Kiva, [ta in.]. [Etiam blandit Ucraina. Flos civitatis]. Kyiv: Lohos Ukraina. URL: <http://surl.li/kwirk> [in Ukrainian].
- Natsionalna akademiia ahrarnykh nauk Ukrainy. Personalnyi sklad (akademiky, chleny-korespondenty, pocheshni ta inozemni chleny UAAN). 1990–2011 (2012): biohr. dovid. [Academiae Scientiarum Agrariae Nationalis Ucrainae. Staff (academica, membra respondentia, sodales honorarii et exteri Academiae Scientiarum Ucrainae). 1990–2011 (2012): biographia. argumentum.] / NAAN, DNSH; uklad. V. Verhunov, N. Shchebetiuik, O. Anikina [ta in.], 2-he vyd. K.: Ahrarna nauka. 872 [in Ukrainian].

- Попук, В.** (2016). Znakovi postati natsionalnoi istorii ta kultury. Teoretychni y metodolohichni problemy biohrafichnykh doslidzhen / Ukrainska biohrafistyka: zb. nauk. pr. In-tu biohr. doslidzh. [Figurae iconicae historiae nationalis et culturae. Problemata theoretica et methodologica inquisitionis biographicae / studiorum biographicorum Ucrainorum: collectio. de scientia Ave, Institutum Biogr. investigationis] / NAN Ukrainy; Nats. b-ka Ukrainy im. V. Vernadskoho; In-t biohr. doslidzhen. Kyiv. Vyp. 14, 9–25 [in Ukrainian].
- Syla nauky, etyky ta rozumu: shcho take humanizm i yak svitova spilnota prosuvaie yoho tsinnosti (2024). [Vis scientiae, ethicae et rationis: quid sit humanismus et quomodo mundus communitatis bona sua promoveat] Tsentri hromadskykh svobod. URL: <http://surl.li/xlgoty> [in Ukrainian].
- Stepovyi, A.** (2006). Akademik ukrainskoho stepu: *Zoria. Veteran Prydniprovia* [Academicus Ucrainae steppe: *Zorya. Veteranus de Dnipro*], 5 serpnia, 2006, 7. [in Ukrainian]

УДК 94(930)«1991-2023»

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.15>**Дмитро СИМОНОВИЧ***аспірант кафедри історії та археології, Національний університет «Острозька академія», вул. Семінарська, 2, м. Острог, Україна, індекс 35800 (dmytro.symonovych@oa.edu.ua)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4381-0671>

Бібліографічний опис статті: **Симонович, Д.** (2024). Демократичні риси політичного світогляду В. Липинського в трактуваннях сучасних дослідників. *Українські історичні студії*, 16(58). 150–158. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.15>

ДЕМОКРАТИЧНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В. ЛИПИНСЬКОГО В ТРАКТУВАННЯХ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати праці сучасних дослідників, які вивчають політичний світогляд В. Липинського та виокремити їхні ключові позиції щодо демократичного аспекту в його світогляді. **Методологія дослідження** базується на принципах системності, науковості, авторської об'єктивності та історизму, а також на методах історіографічного аналізу і синтезу. **Наукова новизна** полягає в проведенні комплексного аналізу сучасних наукових праць, присвячених В. Липинському, що дозволяє оцінити різноманітність підходів до демократичного аспекту його політичного світогляду.

Висновки. У дослідженнях липинськознавців простежуються три підходи до демократичних аспектів поглядів В. Липинського. До однієї групи належать дослідники (Я. Пеленський, С. Фіцик), які вважають, що демократичні ідеї відігравали значну роль у світогляді історичного діяча. Цю тезу вони підтверджують передусім виразними демократичними висловлюваннями в текстах мислителя того часу. Іншу групу становлять науковці, які вважають, що демократизм у візії В. Липинського відрізнявся від трактування представників українського національного руху (І. Гирич, К. Галушко). Можна дійти висновку, що В'ячеслав Казимирович намагався видозмінити українську демократію шляхом її симбіозу з консервативними цінностями, що робило б її привабливою для правих сил в українському русі. Частина липинськознавців (В. Потульніцький, Т. Осташко, І. Передерій, В. Томахів) вважає, що демократизм В. Липинського був політичною стратегією. Діяч був змушений приховувати свої справжні політичні переконання для того, щоб забезпечити представництво консервативної течії в загальноукраїнському національному русі. В іншому разі його могли б асоціювати з російськими монархічними організаціями, що вороже ставилися до українського національного руху, і він не зміг би продовжувати свою громадсько-політичну діяльність. Демократична обгортка політичного світогляду В. Липинського характеризувала його гнучкість і здатність до компромісів у досягненні мети – здобуття української самостійності. Попри визнання демократичності українського національного руху, він не вважав себе частиною демократичного табору українських сил і повинен був урахувати політичну кон'юнктуру того часу. Дослідники підкреслюють, що політичний діяч за будь-яких обставин залишався прихильником консервативних цінностей і ніколи не вважав себе щирим демократом.

Ключові слова: В. Липинський, сучасна історіографія, липинськіана, демократичний аспект політичного світогляду, демократія, демократичні цінності.

Dmytro SYMONOVYCH*Postgraduate student at the Department of History and Archeology, The National University of Ostroh Academy, Semynarska Str., 2, Ostroh, Ukraine, postal code 35800 (dmytro.symonovych@oa.edu.ua)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4381-0671>

To cite this article: **Symonovych, D.** (2024). Demokratychni rysy politychnoho svitohliadu V. Lypynskoho v traktuvanniakh suchasnykh doslidnykiv [Democratic features of V. Lypynskyi's political outlook as interpreted by contemporary researchers]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian historical studies*, 16(58). 150–158. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.15> [in Ukrainian].

DEMOCRATIC FEATURES OF V. LYPYNSKYI'S POLITICAL OUTLOOK AS INTERPRETED BY CONTEMPORARY RESEARCHERS

Summary. *The purpose of the article is to analyze the works of contemporary researchers who study the political outlook of V. Lypynskyi and to highlight their key positions on the democratic aspect of his worldview. The methodology of the study is based on the principles of systematicity, scientificity, authorial objectivity and historicism, as well as on the methods of historiographical analysis and synthesis. The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of modern scientific works on V. Lypynskyi, which allows to assess the diversity of approaches to the democratic aspect of his political outlook.*

Conclusions. *In the studies of Lypynskyi scholars, three approaches to the democratic aspects of V. Lypynskyi's worldview can be traced. One group includes researchers (J. Pelensky, S. Fitsyk) who believe that democratic ideas played a significant role in the worldview of the historical figure. They confirm this thesis primarily by expressive democratic statements in the texts of the thinker of that time. Another group consists of scholars who believe that democracy in V. Lypynskyi's vision differed from the interpretation of representatives of the Ukrainian national movement (I. Hyrych, K. Halushko). It can be concluded that Vyacheslav Kazymyrovych tried to modify Ukrainian democracy by symbiosis with conservative values, which would make it attractive to the right-wing forces in the Ukrainian movement. Some Lypynskyi scholars (V. Potulnytsky, T. Ostashko, I. Perederiy, V. Tomakhiv) believe that V. Lypynskyi's democracy was a political strategy. He was forced to conceal his true political beliefs in order to ensure the representation of the conservative trend in the all-Ukrainian national movement. Otherwise, he could have been associated with Russian monarchist organizations that were hostile to the Ukrainian national movement, and he would not have been able to continue his social and political activities. The democratic wrapper of V. Lypynskyi's political outlook characterized his flexibility and ability to compromise in achieving the goal of gaining Ukrainian independence. Despite recognizing the democratic nature of the Ukrainian national movement, he did not consider himself part of the democratic camp of Ukrainian forces and had to take into account the political situation of the time. The researchers emphasize that the politician remained a supporter of conservative values under any circumstances and never considered himself a sincere democrat.*

Key words: *V. Lypynskyi, modern historiography, Lypynskyi studies, democratic aspect of political outlook, democracy, democratic values.*

Постановка проблеми. У разі згадування постаті В'ячеслава Липинського зазвичай виникають такі асоціації: один із засновників українського консерватизму та української державницької історіографії, послідовний прихильник української самостійності, теоретик спадкової класократичної монархії у формі «української дідичної трудової монархії». Загалом, його громадсько-політична діяльність характеризується епітетами, пов'язаними з консерватизмом і монархізмом мислителя.

Отже, дослідження демократичного складника світогляду В. Липинського не є центральним у липинськіані. Водночас більшість дослідників визнає існування «демократичного періоду» (1900–1919 рр.) у громадсько-політичній діяльності та творчості цього визначного українського діяча. Різні трактування впливу демократичних цінностей на його політичний світогляд спонукають до переосмислення результатів досліджень липинськознавців із цієї проблеми. Це, на нашу думку, допоможе краще зрозуміти місце демократичних цінностей у системі політичних координат цього видатного представника консервативної думки. Отже, предметом статті є тлумачення сучасною липинськіаною елементів демократичного мислення в політичному світогляді В. Липинського в «демократичний період» його громадсько-політичної діяльності.

Аналіз досліджень. Під час аналізу численних досліджень липинськознавців помічено поширену тезу про відчужене ставлення В. Липинського до демократичних ідей. Виникає припущення, що усталений факт консервативності вченого автоматично усуває потребу вивчення впливу демократичних цінностей на його світогляд. Цьому сприяє зосередженість дослідників на працях зрілого мислителя, коли його консервативні переконання стали глибоко закоріненими. За таких обставин висновки науковців часто зводяться до констатації беззаперечної

антидемократичності теоретика. Проте аналіз текстів сучасних липинськознавців дозволяє зробити інші висновки.

Реінтерпретацією демократичних рис світогляду В. Липинського певною мірою займаються такі дослідники, як: І. Гирич (Гирич, 2014; 2019), В. Майданюк (Майданюк, 2012), В. Масненко (Масненко, 2002), Т. Осташко (Осташко, 2012; 2015), І. Передерій (Передерій, 2012), Т. Осташко, Т. Терещенко (Осташко, Терещенко, 2010), Я. Пеленський (Пеленський (Ред.), 1994), В. Потульницький (Потульницький, 1992; 1994; 2000; 2021), О. Приймак (Приймак, 2010), В. Томахів (Томахів, 2012), С. Фіцик (Фіцик, 2020), Смолій, В., Ясь, О. (Смолій, Ясь, 2019), О. Ясь (Ясь, 2005), В. Gancarz (Gancarz, 2006).

Мета дослідження. Доцільно зазначити, що В. Липинського вважають одним із засновників української державницької історіографії. Її генеза починається в період, коли в текстах багатьох українських істориків усе ще домінувала методологія народницької школи. Народницька історіографія асоціюється з демократичними переконаннями її представників, тоді як державницька – з консервативним світобаченням. Тому аналіз історичних праць цього мислителя допомагає дослідникам зрозуміти сутність його політичних переконань, зокрема й місце в них демократичних елементів. Отже, метою цієї розвідки є встановлення поглядів сучасних дослідників (1990-ті – поч. 2020-х рр.) життєвого і творчого шляху В. Липинського на джерела та еволюцію демократичних рис його світогляду.

Виклад основного матеріалу. В'ячеслав Казимирович народився в польсько-шляхетській родині, де цінувалися традиції, віра в Бога та консерватизм. Дослідники вважають, що ці чинники значною мірою вплинули на неминуче формування його консервативного світогляду в зрілому віці (Осташко, 2012; Передерій, 2012; Смолій, Ясь, 2019; Гирич, 2014; Осташко, Терещенко, 2010; Майданюк, 2002). Однак С. Фіцик припускає, що В. Липинський міг би обрати інший шлях, яким пішов Фелікс Дзержинський (етнічний поляк, який став прихильником більшовицької влади) або ж Юзеф Пілсудський (етнічний поляк, який став національним героєм Польщі) (Фіцик, 2020). Натомість І. Гирич зауважує, що родина Липинських не підтримувала польського національного руху, а його батько був непохитним монархістом і зневажав соціалістичні ідеї (Гирич, 2019). Липинськознавці переконані, що військова служба тільки сприяла поглибленню його консервативних цінностей (Передерій, 2012; Потульницький, 1992; Цимбал, 2019).

С. Фіцик вважає, що ще до навчання в Ягеллонському університеті В. Липинський захоплювався ідеями «хлопоманства», що було демократичним виявом українського національного руху (Фіцик, 2020). «Хлопомани» зрікалися свого шляхетського стану, що не подобалося В. Липинському. Натомість він почав симпатизувати концепціям краківської консервативної школи, одна з яких фактично заперечувала необхідність такого зречення (Gancarz, 2006; Приймак, 2010; Томахів, 2012). Особливо захоплювали студента ідеї західногалицьких «станчиків», які вважали, що найефективнішим способом захисту національних інтересів народу без держави є діяльність, спрямована на підвищення економічного та культурного рівня життя неаристократичних верств та їхньої здатності до самоорганізації. Це було діаметрально протилежним тому, що робили «хлопомани» (Томахів, 2012; Передерій, 2012; Гирич, 2019). Дослідники вважають, що навчання в Краківському та Женевському університетах лише зміцнило переконання В. Липинського щодо шкідливості демократії та підкріпило його консервативний світогляд (Ясь, 2005; Осташко, Терещенко, 2010). Таким чином, вони стверджують, що він був палким прихильником консерватизму та його цінностей, тоді як демократичні концепції не мали на нього ніякого впливу. Безпосередній вплив демократичних ідей на політичний світогляд цього мислителя пов'язується з початком його громадсько-політичної діяльності разом із представниками демократичного табору українського національного руху.

Я. Пеленський здійснив періодизацію діяльності В. Липинського на основі його політичного світогляду. Дослідник виділяє три періоди в його творчості: ранній – демократичний (1908–1919); консервативно-монархічний (гетьманський) (1919–1929); самостійно-консервативний (1929–1931). На думку Я. Пеленського, доречність саме такого означення раннього

періоду полягає в тому, що в той час мислителю була притаманна демократична риторика. Йдеться про те, що в ці роки В. Липинський допускав можливість демократичної форми правління в Україні. Наприклад, у своєму трактаті «Меморіал до Українського комітету про наше становище супроти напруженої ситуації в Європі» (1912) він уважав за можливе встановлення республіканської форми правління в майбутній українській незалежній державі. У «Нарисі програми Української демократичної хліборобської партії» (1917) В. Липинський зазначив, що українська демократія стане міцним фундаментом національно-державної ідеї, рекомендуючи проголосити Українську демократичну республіку і демократизацію всіх сфер життя (Пеленський (Ред.), 1994).

В. Потульницький погоджується з виокремленням демократичного періоду в житті В. Липинського й іншими аргументами Я. Пеленського. Проте вчений сумнівається в щирості демократичних переконань політичного діяча: «...чи був цей період «реальним» у житті Липинського, тобто чи відповідав його внутрішнім переконанням, чи був результатом необхідного в умовах народницького оточення компромісу, певної гри в демократа, оскільки інакше в тогочасних умовах України консервативні ідеї Липинського не знайшли би підтримки та розуміння» (Потульницький, 1994, с. 38). Окрім цього, дослідник вважає, що він не міг розкривати свої справжні консервативні погляди, оскільки вони були ідеологічно чужими, певною мірою ворожими для демократичних керівників українського руху (Потульницький, 1994). Тож В. Потульницький схиляється до думки, що мислитель мусив приховувати своє справжнє бачення майбутнього української держави й уникав публічного декларування своїх поглядів.

На думку Я. Пеленського, відхід В. Липинського від демократичних тенденцій варто пов'язувати з його критикою лідерів УНР (Української Народної Республіки), які не змогли розв'язати проблему легітимності влади. Історик називає його консервативним демократом, який згодом трансформувався в корпоративного консерватора і гетьманця-монархіста (Пеленський (Ред.), 1994). Таким чином, дослідник наголошує на тому, що демократизм мав місце в політичному світогляді В. Липинського, однак він його «переріс», усвідомивши практичну непридатність демократичного режиму для Української держави.

Т. Осташко переконана, що В. Липинський уперше задекларував своє негативне ставлення до демократії 1911 р. (на таємній зустрічі українських політичних діячів 4–6 березня у Львові). Уже тоді він вважав її шкідливою в контексті боротьби за українську державу та сумнівався в політичному майбутньому соціалістичної демократії в Україні (Осташко, 2012). Водночас дослідниця визнає гнучкість і компромісність позиції теоретика в питаннях самостійності України, зазначаючи, що він усе ж допускав можливість запровадження демократичного ладу, якщо це сприятиме створенню Української держави. Демократія, за її словами, розглядалась мислителем як один із можливих засобів досягнення самостійності України (Осташко, 2012). Аналогічну думку висловлює В. Томахів, який вважає, що устрій майбутньої Української держави для політичного діяча був другорядним. Пріоритетною метою, принаймні до 1917 р., для нього була реалізація української самостійності (Томахів, 2012).

Липинськознавці вважають територіалізм першою політичною консервативною концепцією видатного мислителя, яка була протилежною демократичним ідеям діячів українського національного руху, що здебільшого прагнули української автономії в межах російської держави (Майданюк, 2012) Згідно з територіалізмом, усі мешканці, які проживають на території України, мають право бути «політичними українцями», і тому брати участь у побудові української державності та бути її громадянами незалежно від етнічного походження, суспільної належності та віросповідання.

І. Передерій переконана, що В. Липинський прагнув запровадити консервативний елемент в українському русі. Вона вважає, що публічно заявляти про це було неможливо, оскільки він був змушений визнавати демократичний характер українського руху. Водночас політичний діяч не хотів розривати соціальних зв'язків зі шляхетською верствою, тому прагнув перетворити полонізовану шляхту на «політичних українців» (Передерій, 2012).

Вона зазначає, що у своєму листі до Василя Доманицького від серпня 1908 р. мислитель категорично не погодився з думкою Михайла Грушевського про неможливість існування консерваторів в українському русі (Передерій, 2012). Дослідниця вважає, що подальші зусилля історичного діяча свідчили про його бажання переорієнтувати правобережну спольщену шляхту на позиції територіалізму, тому він намагався створити теоретичну основу для цього (Передерій, 2012). На її думку, концепція територіалізму є аспектом його консервативного світогляду, а її подання в демократичній обгортці було ситуативним і не відповідало його внутрішнім переконанням. Історикinia вважає, що в праці 1909 р. «Szlachta na Ukrainie» В. Липинський відверто задекларував свою симпатію до монархізму як форми політичного устрою, який може бути реалізований в Україні. Отже, пошук способу інтеграції консервативних сил в український демократичний національний рух, що мав вороже ставлення до правих сил, був для нього складною проблемою (Передерій, 2012).

І. Гирич також зауважує, що В. Липинський визнавав демократичний характер українського національного руху. Проте дослідник вважає, що історичний діяч розглядав свою концепцію територіалізму як демократичну, оскільки підтримував українську незалежність із демократичних позицій, водночас зберігаючи традиційні цінності українського народу (Гирич, 2019). Історик переконаний, що поняття «шляхетство» мало польське державне тлумачення для теоретика, тому він не розглядав українських римо-католиків (прихильників його концепції територіалізму) як частину шляхти в цьому вузькому розумінні, а сприймав їх як групу консервативних сил, представників правої спрямованості в загальнодемократичному українському русі (Гирич, 2019). Таким чином, науковець вбачає в концепції територіалізму мислителя своєрідний компроміс між його консервативними поглядами та демократичною спрямованістю керівників українського національного руху.

На початку Української революції В. Липинський перебував у Полтаві як начальник 4-го відділення кінного резерву. На Полтавщині разом зі своїми однодумцями він намагався консолідувати українські консервативні сили, займався українізацією військових частин і став одним із засновників УДХП (Української демократично-хліборобської партії) та автором її програмного документа, який був пронизаний демократичними цінностями.

К. Галушко зауважує, що демократична фразеологія, використана в програмному документі В. Липинським, мала сенс, відмінний від розуміння демократії представниками Української Центральної Ради. Дослідник висловлює припущення, що для історичного діяча Українська демократична держава мала бути заснована на так званому «аграрному устрої», де хліборобська (демократична) верства мала стати керівною силою (Осташко, Терещенко, 2010). Таку ж думку знаходимо в І. Гирича, який вважає, що ця модель відображала підтримку теоретиком демократії (Гирич, 2019). Тому, на переконання К. Галушко, мислителю було притаманне консервативне розуміння демократії, в яку він намагався гармонійно прилаштувати власні консервативні цінності.

На думку І. Передерій, проголошений теоретиком курс на українську демократичну республіку в програмі УДХП варто розглядати як компромісну позицію, яку він свідомо прийняв для досягнення мети самостійної української держави. Таку політичну гнучкість В. Липинського історикinia пов'язує з тогочасною політичною кон'юнктурою. Саме тоді Україна переживала період формування демократично-республіканської державності на чолі з ЦР (Центральної Ради), яка мала підтримку значної частини українців. Тому, як зазначає дослідниця, історичний діяч був змушений визнати демократичний курс ЦР для того, щоб УДХП мала шанс на політичну діяльність в українській політиці (Передерій, 2012). Окрім того, І. Передерій вважає, що він упродовж усього періоду Визвольних змагань дотримувався принципу демократичної легітимності української влади, попри свої політичні переконання (Передерій, 2012). Таку ж саму думку висловлює В. Томахів (Томахів, 2012).

І. Гирич вважає, що В. Липинський був переконаним консерватором, який до 1917 р. визнавав провідну роль національно-демократичної течії в українському суспільстві. До того ж В'ячеслав Казимирович розглядав свою політичну течію (рух українців-латинників) як

частину загальноукраїнського демократичного руху. Дослідник зауважує, що політичний діяч, визнавши провідну роль національної демократії, сподівався, що вона визнає значущість «його» суспільної верстви в українському русі. Однак коли мислитель переконався, що українські демократичні діячі не визнають ні матеріально-економічних інтересів землевласників, ні навіть українськості правих сил, він почав убачати в демократії лише деструктивну силу (Гирич, 2019).

На думку І. Гирича, попри незгоду мислителя з таким несправедливим ставленням до правих сил, він мусив прийняти демократичну парадигму мислення, оскільки вся українська публіцистика, художня і політична література були пронизані демократичними принципами. Це підштовхувало будь-якого українського патріота до табору української демократії, тоді як праві українські сили були занадто слабкими, щоб очолити український національний рух. Він зазначає, що «коли В. Липинський почав співпрацювати з нечисельним та організаційно слабким українським рухом, він мав одразу сприйняти її «символ віри» – тезу про одвічний демократизм української нації» (Гирич, 2019). На думку дослідника, історичний діяч вважав можливим узгодити свої переконання з основними принципами українства, залишаючись консерватором у душі та ззовні, проявляючи прихильність до демократичних постулатів. Це давало йому змогу разом з іншими громадсько-політичними діячами працювати на благо українського руху (Гирич, 2019).

І. Гирич стверджує, що для В. Липинського було важливо підтримувати контакти з усіма впливовими діячами українського руху, включаючи представників соціально-демократичного табору, оскільки він розумів, що для досягнення своїх цілей потрібна взаємодія з ними (Гирич, 2019). Дослідник вважає, що для В'ячеслава Казимировича було важливим акцентування уваги на демократичності римо-католиків, бо в іншому випадку українські діячі віднесли б їх до російської чорносотенної організації. На його думку, історичний діяч усвідомлював, що український рух є переважно селянським рухом неможливої частини суспільства, базованим на демократичних засадах (Гирич, 2019). Науковець доходить висновку, що В. Липинський намагався змінити суть української демократії, гармонійно поєднуючи з нею консервативні цінності, щоб праві сили в Україні могли долучитися до українського національного руху. Зараховуючи себе та групу українських римо-католиків до представників українського національного руху, В. Липинський фактично показав існування в ньому консервативної течії (Гирич, 2019).

І. Гирич вважає, що навіть улітку 1917 р., коли В. Липинський став членом УДХП, він залишився демократом. На його думку, політичний діяч виявляв ознаки лицемірства, оцінюючи себе як послідовного антидемократа у своїх пізніших працях, хоча партійна програма, яку він склав, була демократичною (Гирич, 2019). Дослідник зауважує, що він був неklasичним монархістом і не ворогом демократії. Навпаки, за словами І. Гирича, мислитель намагався створити новий симбіоз консерватизму й розумної демократії, який мав би сприяти побудові самостійної України: «...лише демократія могла дати той масовий матеріал для будівництва держави, на якій не була об'єктивно спроможна стара земельна аристократія. Щобільше, і кадри для провідної верстви, або еліти так само могли запозичуватися з верств республікансько-демократичних, які би пройшли виховання консерватизмом, історіософією В. Липинського» (Гирич, 2019, с. 265).

Висновки. У дослідженнях липинськознавців простежуються три основних підходи до демократичних аспектів світогляду В. Липинського. Варто зазначити, що дослідники визнають існування «демократичного періоду» в громадсько-політичній і творчій діяльності мислителя, однак вони тлумачать цей етап його життя по-різному.

До однієї групи відносяться дослідники (Я. Пеленський, С. Фіцик), які вважають, що демократичні ідеї відігравали значну роль у світогляді В. Липинського та виявилися насамперед у «демократичному періоді» його життя. Цю тезу вони підтверджують передусім виразними демократичними висловлюваннями в текстах мислителя того часу.

До іншої групи належать науковці, які вважають, що демократизм у візії В. Липинського мав інше трактування порівняно з представниками українського національного руху (І. Гирич,

К. Галушко). Зазначається, що В'ячеслав Казимирович намагався видозмінити українську демократію шляхом її симбіозу з консервативними цінностями, що робило б її привабливою для правих сил в українському русі. Також відзначено інше розуміння В. Липинським демократичної організації держави, в основі якого він пропонував так званий «аграрний устрій», за яким хліборобська (демократична) верства мала стати новою елітою Української держави.

Частина липинськознавців (В. Потульницький, Т. Осташко, І. Передерій, В. Томахів) вважає, що демократизм В. Липинського був політичною стратегією. Він був змушений приховувати свої справжні політичні переконання для того, щоб забезпечити представництво консервативної течії в загальноукраїнському національному русі. В іншому випадку його могли би віднести до російських монархічних організацій, що ставились із ворожнечею до українського національного руху, і він не міг би продовжувати свою громадсько-політичну діяльність. Демократична обгортка політичного світогляду В. Липинського підкреслювала його гнучкість і здатність до компромісів у досягненні мети – здобуття української самостійності. Попри визнання демократичності українського національного руху, він не вважав себе частиною демократичного табору українських сил і повинен був ураховувати політичну кон'юнктуру того часу. Дослідники підкреслюють, що В. Липинський за будь-яких обставин залишався прихильником консервативних цінностей і ніколи не вважав себе щирим демократом.

Отже, аналіз демократичного компонента у світогляді В. Липинського дозволяє краще зрозуміти його місце в українській політичній історії та значення демократичних цінностей для його думок про майбутнє України.

Джерела та література

- Гирич, І.** (2014). Липинський і українська націонал-демократія (1900–1914): пошуки теоретичного компромісу з консервативною ідеологією. *Історіографічні дослідження в Україні*, 25, 181–207.
- Гирич, І.** (2019). *В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії)*. Папакін Г., Брехуненко В. та ін. (Ред.). Київ.
- Майданюк, В.** (2012). Концепція демократії В. Липинського: ідеологічні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 2, 230–240.
- Масненко, В.** (2002). Роль В. Липинського у становленні державницького напрямку української історіографії. *Молода нація: Альманах*, 4, 36–55.
- Осташко, Т.** (2015). Родина В'ячеслава Липинського. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія»*, 20, 43–55.
- Осташко, Т.** (2012). Проблема вивчення соціально-політичного компромісу у працях В'ячеслава Липинського. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, 8, 99–126.
- Осташко, Т., & Терещенко, Ю.** (2010). *В'ячеслав Липинський та його доба* (Книжка перша). Київ: Темпора.
- Пеленський, Я.** (Ред.). (1994). *В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна* (Матеріали Міжнародної наукової конференції, 2–6 червня 1992 року, Київ, Луцьк, Кременець). Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського.
- Передерій, І.** (2012). *В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія*. Полтава: Вид-во ПолтНТУ.
- Потульницький, В.** (2000). Роль польської шляхти у формуванні світоглядних та ідеологічних засад українського монархізму в другій половині XIX – на початку XX ст. *Проблеми слов'янознавства*, 51, 57–68.
- Потульницький, В.** (1992). *Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*. Київ: Либідь.
- Потульницький, В.** (1994). *Політична доктрина В. Липинського*. Львів: Дзвони.
- Потульницький, В.** (2021) Проблема українсько-польського співіснування в українській консервативній політичній думці міжвоєнної доби: Липинський versus Томашівський у контексті епохи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 30, 67–84. <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.067>.
- Приймак, О.** (2010). В'ячеслав Казимирович Липинський (гімназичні роки). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Історія та географія»*, 38, 14–19.

- Смолій, В., & Ясь, О.** (2019) Хиткі образи нового віку: ідеали й обрії прийдешності у візіях українських інтелектуалів кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Український історичний журнал*, 5, 86–121. <https://doi.org/10.15407/uhj2019.05.086>.
- Томахів, В.** (2012). В'ячеслав Липинський як теоретик українського державотворення: формування політичних ідеалів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 17, 21–24.
- Фіцник, С.** (2020). *Погляди В'ячеслава Липинського про державу і право: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*. Національний університет «Львівська політехніка».
- Ясь, О.** (2005). В'ячеслав Липинський. *Історіографічні дослідження в Україні*, 15, 432–486.
- Gancarz, B.** (2006). «*My, szlachta ukraińska...*» *Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914*. Kraków: Arcana.

References

- Hurych, I.** (2014). Lypynskiyi i ukrainska natsional-demokratiiia (1900–1914): poshuky teoretychnoho kompromisu z konservatyvnoiu ideolohiieiu. [Lypynskiyi and Ukrainian National Democracy (1900–1914): The Search for a Theoretical Compromise with Conservative Ideology]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical Studies in Ukraine*, 25, 181–207 [in Ukrainian].
- Hurych, I.** (2019). *Viacheslav Lypynskiyi: khliborob i zhovnir (Spivvidnoshennia demokratychnoho i konservatyvnoho v yoho istoriosofii)*. [Vyacheslav Lypynskiyi: a Breadwinner and a Soldier (The Correlation of Democratic and Conservative in His Historiosophy)]. Papakin H., Brekhunencko V. ta in. (Red.). Kyiv [in Ukrainian].
- Maidaniuk, V.** (2012). Kontseptsiiia demokratii V. Lypynskoho: ideolohichni aspekty [V. Lypynskiyi's concept of democracy: ideological aspects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*, 2, 230–240 [in Ukrainian].
- Masnenko, V.** (2002). Rol V. Lypynskoho u stanovlenni derzhavnytskoho napriamku ukrainskoi istoriografii [The Role of V. Lypynskiyi in the Formation of the Statehood Direction of Ukrainian Historiography]. *Moloda natsiia: Almanakh – Young nation: Almanac*, 4, 36–55 [in Ukrainian].
- Ostashko, T.** (2015). Rodyna Viacheslava Lypynskoho [The family of Vyacheslav Lypynskiyi]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriiia: "Istoriia, ekonomika, filosofiiia" – Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series: "History, Economics, Philosophy"*, 20, 43–55 [in Ukrainian].
- Ostashko, T.** (2012). Problema vyvchennia sotsialno-politychnoho kompromisu u pratsiakh Viacheslava Lypynskoho [The Problem of Studying Socio-Political Compromise in the Works of Vyacheslav Lypynskiyi]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainkoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of studying the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*, 8, 99–126 [in Ukrainian].
- Ostashko, T., & Tereshchenko, Yu.** (2010). *Viacheslav Lypynskiyi ta yoho doba (Knyzhka persha) [Vyacheslav Lypynskiyi and His Era (Book One)]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Pelenskyi, Ya. (Red.)**. (1994). *Viacheslav Lypynskiyi: Istoryko-politolohichna spadshchyna i suchasna Ukraina [Viacheslav Lypynskiyi: Historical and Political Science Heritage and Modern Ukraine]* (Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 2–6 chervnia 1992 roku, Kyiv, Lutsk, Kremenets). Skhidnoievropeyskyi doslidnyi instytut im. V. Lypynskoho [in Ukrainian].
- Perederii, I.** (2012). *Viacheslav Lypynskiyi: etnichnyi poliak, politychnyi ukrainets: monohrafiiia [Vyacheslav Lypynskiyi: Ethnic Pole, Political Ukrainian: A Monograph]*. Poltava: Vyd-vo PoltNTU [in Ukrainian].
- Potulnytskyi, V.** (2000). Rol polskoi shliakhty u formuvanni svitohliadnykh ta ideolohichnykh zasad ukrainskoho monarkhizmu v druhii polovyni ХІХ – na pochatku ХХ st. [The Role of the Polish Gentry in the Formation of the Worldview and Ideological Foundations of Ukrainian Monarchism in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries] *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic Studies*, 51, 57–68 [in Ukrainian].
- Potulnytskyi, V.** (1992). *Istoriia ukrainskoi politolohii (kontseptsii derzhavnosti v ukrainskii zarubizhnii istoryko-politychnii nauksi) [History of Ukrainian Political Science (concepts of statehood in Ukrainian foreign historical and political science)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Potulnytskyi, V.** (1994). *Politychna doktryna V. Lypynskoho [Political doctrine of V. Lypynskiyi]*. Lviv: Dzvony [in Ukrainian].
- Potulnytskyi, V.** (2021) Problema ukrainsko-polskoho spivisnuvannia v ukrainskii konservatyvniï politychnii dumtsi mizhvoiennoi doby: Lypynskiyi versus Tomashivskiyi u konteksti epokhy [The problem of

Ukrainian-Polish coexistence in Ukrainian conservative political thought of the interwar period: Lypynskyi vs. Tomaszewski in the Context of the Era]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky – International relations of Ukraine: scientific research and findings*, 30, 67–84. <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.067> [in Ukrainian].

- Pryimak, O.** (2010). Viacheslav Kazymyrovych Lypynskyi (hymnazychni roky) [Vyacheslav Kazymyrovych Lypynskyi (gymnasium years)]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Serii: "Istoriia ta heohrafiia" – Collection of scientific works of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: "History and Geography"*, 38, 14–19 [in Ukrainian].
- Smolii, V., & Yas, O.** (2019) Khytki obrazy novoho viku: idealy y obrii pryideshnosti u viziiakh ukrainskykh intelektualiv kintsia XIX – pochatku XX st. [Shaky Images of the New Age: Ideals and Horizons of the Future in the Visions of Ukrainian Intellectuals of the Late XIX – Early XX Centuries], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 86–121. <https://doi.org/10.15407/uhj2019.05.086> [in Ukrainian].
- Tomakhiv, V.** (2012). Viacheslav Lypynskyi yak teoretik ukrainskoho derzhavotvorennia: formuvannia politychnykh idealiv [Vyacheslav Lypynskyi as a Theorist of Ukrainian State-Building: Formation of Political Ideals]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii: Istoriia, ekonomika, filosofii – Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Series: History, Economics, Philosophy*, 17, 21–24 [in Ukrainian].
- Fitsyk, S.** (2020). *Pohliady Viacheslava Lypynskoho pro derzhavu i pravo: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01* [Vyacheslav Lypynskyi's views on the state and law: PhD thesis: 12.00.01]. Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika". [in Ukrainian].
- Yas, O.** (2005). Viacheslav Lypynskyi [Vyacheslav Lypynskyi]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 15, 432–486 [in Ukrainian].
- Gancarz, B.** (2006). "My, szlachta ukraińska..." *Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914*. Kraków: Arcana [in Polish].

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94 (477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.16/58.16>

Олег ПЕТРЕЧКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (o.petrechko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5535-3730>

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ОБРАЗИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ЗАКОРДОННОМУ УКРАЇНОЗНАВСТВІ 1940–1980-Х РР.

Рецензія на наукове видання:

Сабінський М. Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940–1980-х рр. Х.: Мачулін, 2024. 264 с.

Рецептивна проблематика здобуває дедалі більшу популярність у сучасній історіографії з огляду на щораз більше розуміння того, що лише контекстуальний підхід надає можливість коректної інтерпретації спадщини визначних українських інтелектуалів модерної доби. При цьому на тлі якісних поодиноких опрацювань рецепції творчої діяльності знакових істориків ХІХ – першої третини ХХ ст. вирізняється інтенсивність розроблення рецептивної грушевськани. Найбільше в цьому плані натепер зробив науковий редактор рецензованої книги професор Віталій Тельвак. Власне, в річищі науково-дослідної програми останнього – і хронологічне продовження його власних студій, і виконане монографічне дослідження М. Сабінського.

Темою своєї праці автор обрав грушевськознавчий дискурс непростого для дослідження періоду української історіографії, коли її чоловічі представники після початку Другої світової війни були змушені залишити материкові терени і розвивати традиції національної соціогуманітаристики на чужині – спочатку в західноєвропейських осередках, а відтак і на американському континенті. Згадана складність зумовлена потребою постійного врахування суспільно-політичного контексту історіографічних дискусій, адже за кордоном опинилися представники багатьох течій українського громадського життя (насамперед націоналістичної, гетьманської та республіканської), які інтерпретували спадщину автора «Історії України-Руси» з урахуванням своїх ідейних симпатій, тим самим нерідко її інструменталізуючи. Тож історіографічний аналіз слід було провести так, щоб мимоволі не стати затягим опонентом котроїсь із ідейних течій і замість аналітика історіографічного багатоголосся не перетворитися на ще одного палкого оборонця тієї чи тієї візії.

Врешті, вкажемо й на чималі методологічні виклики, котрі стояли перед М. Сабінським. Йдеться про виразну полісюжетність вибраної ним теми дослідження, що передбачає необхідність доброї орієнтації в багатьох грушевськознавчих проблемах (історіографічних, літературознавчих, суспільно-політичних та ін.), що їх інтерпретації подекуди й дотепер не отримали консенсусу в сучасній українській науці. Чималим викликом були і зрозумілі логістичні труднощі з доступом до різнопланових джерел та літератури в умовах жорстких обмежень, пов'язаних із пандемією та повномасштабною російською агресією. Забігаючи наперед, наголосимо, що з усіма згаданими щойно, а також багатьма іншими викликами, про які говоритимемо далі, М. Сабінський впорався доволі професійно.

© Петречко Олег, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Цілком прийнятною є структура монографії. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми запропонованої теми. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного підходу логічно й послідовно. Рецензована книга складається зі вступу, чотирьох розділів (поділених на підрозділи) та висновків.

Розлоге доведення М. Сабінським багатоаспектної актуальності вибраної теми не залишає сумнівів в її наукознавчій важливості та громадській затребуваності. Не викликає зауважень і авторське формулювання об'єкта та предмета дослідження, його мети і завдань, хронологічних і географічних меж. Новизну результатів рецензованої праці засвідчує залучення широкого кола різнопланових історіографічних джерел та здійснений на їх підставі всебічний компаративний аналіз особливостей обговорення багатоаспектної грушевськознавчої проблематики в українській діаспорній історіографії.

Перший розділ «Історіографія та джерела» традиційно складається із двох частин, в яких визначено стан та провідні напрями опрацювання теми, а також характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел. У першому підрозділі автор аналізує чималу за обсягом історіографію проблеми за хронологічним критерієм, відтворюючи якісні зміни в осмисленні діаспорної грушевськіани протягом останнього півстоліття. При цьому вповні аргументовано сучасний дослідник відштовхується від саморефлексій безпосередньо представників української закордонної історіографії. Важливо, що свій аналіз М. Сабінський супроводжує належною екземпліфікацією, котра не залишає сумнівів у слушності його висновків.

У другій частині першого розділу сучасний історіограф звертається до аналізу джерельної бази дослідження. Цілком виправдано він вказує на особливість джерельного підґрунтя своєї роботи, адже залучений масив різнопланових текстів стосується порівняно недавнього минулого і опрацювання архівних колекцій закордонних українознавців натепер перебуває практично на початковій стадії або й не розпочалося з причин фінансової неможливості потрапити до західних академічних осередків. Тож у перспективі на нас може очікувати суттєве прирощення джерельного матеріалу, яке додасть чимало нюансів у реконструйовану автором картину.

Характеризуючи джерельну базу та спираючись на методикку системно-структурного аналізу, М. Сабінський цілком обґрунтовано виділяє три основні джерельні комплекси: «конкретний текст», «великий текст» та «історико-культурний контекст». Позитивно те, що автор виправдано звертає особливу увагу на використання рецензій та критичних матеріалів, які існували винятково в просторі дискусій та засвідчували відповідну історіографічну рефлексію на наявні в дослідницькому просторі грушевськознавчі праці. Адже саме в рецензіях стисло обговорювалися різні проблеми історіографічних пошуків.

Тривалий час в історіографії вважалося, що листування є цікавим і важливим джерелом, але матеріалом вторинного допоміжного характеру, який лише розставляє певні нюанси в розумінні історичного часу. Однак, крім комунікативно-інформаційного аспекту, епістолярна спадщина розкриває суб'єктивний людський вимір історії. У листах виявляється живе буття, події, факти, мотиви вчинків пояснюються через призму індивідуального, суб'єктивного сприйняття. Саме ця особливість листів як наукових джерел є дуже цінною, що допомагає об'єктивізувати знання про минуле, перевірити усталені погляди. Отже, похвальним є широке використання автором епістолярної спадщини українських закордонних істориків. Саме в їх епістолярії міститься рідкісна інформація про перебіг історіографічного пошуку, непублічні характеристики колег, обговорюються питання концептуального характеру, різноманітні позанаукові проблеми творчого пошуку, котрі нерідко впливали на інтенсивність та результати роботи. Позитивним вважаємо те, що автор відзначає також існування чималих джерельних «резервів» як завдання для подальшого наукового пошуку. Загалом, проведений М. Сабінським огляд історіографії проблеми та джерельної бази дослідження засвідчив глибоке знання означеної теми та достатнє володіння ним методикою історіографічного дослідження.

Другий розділ книги «Грушевський – історик та громадсько-політичний діяч в рецепції української закордонної історіографії 1940–1965 рр.» зосереджений на висвітленні почат-

кового періоду діаспорного грушевськознавства. Цілком виправдано М. Сабінський акцентує увагу на ідеологічних дискусіях у тогочасній українській закордонній спільноті, вказуючи їх безпосередній вплив на історіографічний дискурс. У висліді така інструменталізація спадщини автора «Історії України-Руси» призвела до чималої ідеологізації українознавчих дискусій, що найбільше впадала у вічі в разі спроби реконструкції політичної біографії героя дослідження. Разом із тим автор вміло відготовує появу та наростання суто наукознавчих тенденцій у грушевськознавчому дискурсі, виправдано пов'язуючи їх із впливами західної соціогуманітаристики. У висновках М. Сабінський переконливо твердить, що тогочасне динамічне осмислення феномену національного служіння М. Грушевського зумовило подальшу інституціалізацію присвячених йому студій.

Третій розділ «Столітній ювілей Михайла Грушевського: заходи, історіографічний репертуар, дискусії» сфокусований на центральній події діаспорного грушевськознавства – відзначенні століття Великого Українця, що дало історіографічний поштовх стрімкій інституціалізації нової міждисциплінарної галузі. І в цьому випадку М. Сабінський звертає доречну увагу на політико-ідейні дискусії в діаспорній спільноті, що розділилася на прихильників і скептиків вшанування ювілею визначного історика. Втім, наполегливі просвітницькі зусилля Л. Винара та його колег, об'єднаних довкола створених ним журналу «Український історик» і Українського історичного товариства, як аргументовано показує дослідник, поступово долали сформовані в добу Визвольних змагань стереотипи. У підсумку постало академічне грушевськознавство, що й дотепер є однією з найбільш динамічних галузей української історіографії.

Своєчасність дисциплінарної ініціативи Л. Винара засвідчили темпи та полідисциплінарність грушевськознавчого пошуку протягом поювілейного двадцятиліття, чому відведена остання частина рецензованого монографічного дослідження. Важливо, що М. Сабінський насамперед звертається до теоретичного аспекту своєї теми і всебічно реконструює становлення грушевськознавства – від артикуляції Л. Винаром ідеї до формування ним же повноцінної дисциплінарної структури нової галузі. Слушність спостережень автора засвідчили останні підрозділи четвертої частини книги, в яких докладно відтворено поглиблення і розширення проблематики історіографічної та суспільно-політичної грушевськїани, що її опрацьовували закордонні українознавці протягом 1968–1989 рр. Важливим свідченням історіографічної культури М. Сабінського є те, що він не лише пише про здобутки, але й влучно діагностує пізнавальні ліміти діаспорного грушевськознавства.

У завершальній частині М. Сабінський узагальнює позиції основних розділів монографії і виносить на суд читача обґрунтовані та вмотивовані висновки. Стисло, в розрізі цілої теми, він наводить синтетичне бачення провідних тенденцій української закордонної історіографії в аспекті інтерпретації її представниками ключових проблем життя та діяльності М. Грушевського. Варто вітати виділення автором перспективних напрямів для подальших досліджень. Характерно, що авторські пропозиції мають не лише історіографічний характер, а й орієнтовані на розширення джерельної бази.

Загалом, позитивно оцінюючи рецензовану книгу, потрібно зазначити, що вона не позбавлена деяких упущень.

Під час аналізу історіографії досліджуваної проблеми з поля зору автора випала низка важливих для його праці текстів. Звернемо увагу на важливі інтерв'ю Ігоря Гирича з Омеляном Прицаком та Ярославом Дашкевичем, опубліковані в редактованому київським ученим журналі «Старожитності» за 1992 р. Також важливо було опрацювати концептуальну статтю І. Гирича «Біля джерел наукового грушевськознавства» (На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Л.-Р. Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. Київ-Нью-Йорк-Торонто-Париж-Львів, 2000. С. 85–93).

Визнаючи достатню повноту узагальненої М. Сабінським джерельної бази, разом із тим відзначимо, що в роботі відсутній аналіз архівних колекцій закордонних українознавців, які були передані на збереження в Україну (насамперед Л. Винара, О. Оглоблина та О. Прицака).

У визначенні автором верхньої хронологічної межі дослідження спостерігається деяка плутанина, адже іноді вказується 1989 р., а не 1991-й, коли Україна здобула незалежність і доробок діаспорних інтелектуалів отримав належне поширення на материкових теренах. У цьому аспекті логіка автора праці вимагає спеціального пояснення.

У тексті книги цілком доречно широко використовується основоположне для розуміння теми поняття «грушевськознавство» (причому воно вживається в найрізноманітніших формах і словосполученнях). Поряд із ним автор використовує як синонімічне поняття «грушевськіана». На нашу думку, між указаними поняттями все ж існують суттєві семантичні та змістові відмінності. Цікаво, як автор розуміє відмінності між цими поняттями.

У монографії автор часто послуговується поняттям «рецептивна грушевськіана», але не пояснює зміст, яким воно наповнене.

Проте висловлені зауваження мають здебільшого рекомендаційний характер та істотно не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої праці. Книга М. Сабінського засвідчує солідний фаховий рівень, адже він зібрав та опрацював різноплановий і обширний джерельний матеріал. Запропоновані ним висновки вносять якісно нове розуміння специфіки рецепції творчої спадщини М. Грушевського в діаспорній історіографії. Загалом, монографія М. Сабінського – самостійне дослідження на актуальну наукову проблему, яка має не лише вузьконаукове, але й прикладне значення в теперішньому суспільному житті України. З огляду на це вона, без сумніву, буде затребувана у фаховому середовищі.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Випуск 16/58 (2024)

Головний редактор *Юрій Стецик*
Технічний редактор *Галина Гриценко*
Коректор *Олександр Голубєв*

Підписано до друку 06.12.2024 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 19,07. Тираж 50. Замовлення № 1224/835.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

UKRAINIAN HISTORICAL STUDIES

Issue 16/58 (2024)

Editor-in-chief *Yuriy Stetsyk*
Technical Editor *Halyna Hrytsenko*
Corrector *Oleksandr Golubev*

Signed for printing on 06.12.2024 p. Format 60x84/16. Offset paper.
Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 19.07.
Circulation 50. Order № 1224/835.
Printed from the finished original layout.

Printing House – Publishing House “Helvetica”
6/1 Inglezi, Odessa, 65101
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of the subject of publishing business
DK No. 7623 dated June 22, 2022